

AZƏRBAYCANIN MİLLİ
DÖVLƏTÇİLİK TARİXİNDƏ
GÖRKƏMLİ QADINLAR

EMINENT LADIES
IN NATIONAL STATEHOOD
HISTORY OF AZERBAIJAN

AZƏRBAYCANIN MİLLİ DÖVLƏTÇİLİK TARİXİNDƏ GÖRKƏMLİ QADINLAR

EMINENT LADIES IN NATIONAL STATEHOOD HISTORY OF AZERBAIJAN

J.F.Axundov adına
Azərbaycan Milli
Kitabxanası

2008

424-256962

AZƏRBAYCANIN MİLLİ DÖVLƏTÇİLİK TARİXİNDƏ GÖRKƏMLİ QADINLAR

EMINENT LADIES IN NATIONAL STATEHOOD HISTORY OF AZERBAIJAN

Layihənin rəhbəri:

Mələhət İbrahim qızı Həsənova,
Tarix elmləri namizədi,
millət vəkili

Kitabın müəllifləri:

Mələhət Həsənova,
Şəraf Cəlilli

Head of the Project:

Malahat Hasanova,
PhD in History,
Member of Parliament

Authors of the book:

Malahat Hasanova,
Sharaf Jalilli

Ön sözün müəllifi:

Ramiz Mehdiyev
Azərbaycan Milli Elmlər
Akademiyaşının həqiqi üzvü

Elmi məsləhətçi:

Əli Həsənov
Tarix elmləri doktoru,
professor

Rəyçi:

Yaqub Mahmudov
Tarix elmləri doktoru,
professor,
Azərbaycan Milli Elmlər
Akademiyaşının müxbir üzvü

Author of the Preface:

Ramiz Mehdiyev
Full member of the National Academy
of Sciences of Azerbaijan

Scientific-research adviser:

Ali Hasanov
Doctor of History,
professor

Reviewer:

Yagub Mahmudov
Doctor of History,
professor
Correspondent Member of the National
Academy of Sciences of Azerbaijan

"Həyatda hər bir kəsin yerini və taleyini tarix müəyyən edir. Odur ki, nə böyük, nə də kiçik rollar olmur. Öz həyat kitabını yazmağa ancaq sənin şəxsi, dərk edilmiş məsuliyyətin imkan verir. Bu kitabda hər bir kəs özünü şəxsi həyatının və dünyanın qurub-yaradıcısı, yaxud dağıdıcısı kimi təcəssüm etdirir.

Kimsənsə, elə də olmalısən - bax, budur bizim həyatımız. Ona görə də özgülərin rollarını və obrazlarını gərək öz üzərinə götürməyəsən. Çünki sən də, dünyada yerin də yeganə və bənzərsizdir".

Mehriban Əliyeva

Azərbaycan Respublikasının Birinci Xanımı,
Heydər Əliyev Fondunun Prezidenti,
millət vəkili,
YUNESKO və İSESKO-nun Xoşməramlı Səfiri

"History decrees the place and the lot falling to the share of everybody in life. Therefore, there are neither great nor small roles. It is only your perception of personal responsibility that allows you to write the life book of yours. In this book everybody pictures himself/herself as the creator or destructor of his/her personal life and the world.

Be the way you are - this is exactly our life. Therefore, you do not have to borrow the roles and images of others. For you and your place in the world are unique".

Mehriban Aliyeva

The First Lady of the Republic of Azerbaijan,
President of the Heydar Aliyev Foundation,
Member of Parliament,
UNESCO and ISESCO Goodwill Ambassador

ÖN SÖZ

PREFACE

"Azərbaycan qadınları həmişə
milli iftixara çevrilən işlər görüblər".

Azerbaijani women always did things that
turned out to be the source of national pride

Heydər ƏLİYEV

Heydar Aliyev

Dünyanın mütərəqqi fikirli insanlarını, böyük dünya cəmiyyət həyatının müxtəlif sahələrində qadınların kişilərlə bərabər hüquq və azadlıqlara nail olmaları problemi daim düşündürmüşdür. Tanınmış mütəfəkkirlər bəşər cəmiyyətinin mədəni inkişaf səviyyəsi və yüksəlişinin qadına münasibətlə müəyyən olunduğu gerçəkliyini dəfələrlə vurğulamışlar.

Qadın hüququ, qadın təhsili ilə bağlı məsələlər və ümumən qadının ictimai həyatda mövqeyi isə hər bir ölkə üçün demokratizmin, cəmiyyətin ümumi inkişaf səviyyəsinin əsas meyarlarından biri sayılmışdır.

Tarixən böyük mədəniyyətlər yaratmış olan xalqlarda qadın həmişə ülvəli varlıq kimi yüksək qiymətləndirilmişdir. Qadınlar bəşəriyyətin taleyüklü problemlərinin həllinə bu gün də öz töhfələrini əsirgəmirlər.

Azərbaycan qadınları əsrlər boyu xalqımızın tarixi taleyində, milli-mənəvi dəyərlər sisteminin formalaşdırılmasında əhəmiyyətli rol oynamışlar. Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev deyirdi: "Azərbaycan qadını tarix boyu öz ağılı, zəkası, namusu, qeyrəti, isməti ilə, fədakarlığı, çalışqanlığı, mərdliyi, vətənpərvərliyi ilə,

Progressive thinkers and great minds of the world were always preoccupied with achievement by women of the equal standing with and same rights and freedoms as men in all walks of life. Famous philosophers have emphasised that advance of human civilisation shall be measured by the treatment of womenfolk. Women's rights, women's education are the yardsticks to assess the level of democracy and general development of any nation. Throughout the history, nations that gave birth to great cultures were also distinguished in their esteem and veneration of women. Women continue their tireless contributions to resolution of problems posed by critical challenges to humankind.

Throughout the centuries, Azerbaijani women have played a crucial role in forming historic destiny and moral values of the nation. The national leader Heydar Aliyev commented that "Azerbaijani women have always been known for their intelligence, wit, honour, chastity, dignity, devotion, diligence, fortitude, patriotism, boundless love for their people and

millətinə, torpağına olan hədsiz məhəbbəti ilə və gözəlliyi, Azərbaycan xalqının xüsusiyyətləri ilə tanınmışdır. Ancaq bununla bərabər, əsrlər boyu Azərbaycan qadınının üzərinə böyük zəhmətlər düşmüşdür. O zəhməti də qadın həmişə mərdliklə, cəsarətlə çəkmişdir və heç vaxt bu zəhmətdən inciməmişdir. Tarixi keçmişimizdə Azərbaycan qadınının görkəmli nümayəndələri olmuşdur". Fəxrlə söyləmək olar ki, fitri istedadı, dərün zəkası ilə seçilən neçə-neçə tərəqqipərvər alim, şair və yazıçı, uzaqgörən və möhkəm iradəli hökmdar, sərkərdə və diplomat qadınlar yetirən xalqımız həmişə qadına, onun cəmiyyət həyatında iştirakına müsbət münasibət bəsləmişdir.

Tariximizə neçə-neçə parlaq şəxsiyyət bəxş etmiş Azərbaycan qadınının mənəvi saflığı, zərifliyi və gözəlliyi, mərdliyi və sədaqəti möhtəşəm Dədə Qorqud dastanlarından üzü bəri ədəbi abidələrimizdə, görkəmli sənətkarlarımızın əsərlərində döndə-döndə tərənnüm olunmuşdur. Dahi Nizami ölməz 'Xəmsə'sində müdrik və gözəl Azərbaycan qadınlarının obrazını yaratmışdır. Görkəmli memar Əcəmi Naxçıvani tərəfindən ucaldılmış Möminə xatun türbəsi eyni zamanda xalqımızın qadına ehtiramının parlaq təəcəssümüdür.

Azərbaycan qadınının bütün orta əsrlər boyu fəaliyyəti xalqımızın milli-mədəni ənənələrinin qorunub saxlanılması və zənginləşdirilməsinə xidmət etmişdir. Həmin dövrlərdə görkəmli siyasi və dövlət xadimi kimi tanınmış Azərbaycan qadınlarının adları bu gün də hörmətlə yad edilir. XIX əsr isə ölkəmizin həyatında qadınların daha yüksək fəallığı və yaradıcılıq uğurları ilə əlamətdardır. Bu əsrdən etibarən Azərbaycanda baş verən siyasi, iqtisadi və mədəni proseslər qadınların maariflənmələri və ictimai həyatda yaxından iştirak etmələri üçün də zəmin yaratmışdır.

country, their beauty and other fitting qualities. Azerbaijani women have borne great burdens that befell them over the ages with courage and valance and never resented them. Our history acknowledges and admires great representatives of the female race." We are proud of the fact that our nation, which has begot many and many supremely intelligent and sublimely talented female scholars, poets and writers, strong-willed and visionary rulers, diplomats and military commanders, has always looked positively on women and their participation in the society.

Since the time of the magnificent epos of Dede Qorqud, our literary monuments and works of many celebrated authors glorified moral purity, delicacy and beauty of Azerbaijani women as well as their valour and loyalty. Great Nizami in his Khamse (the Quinary) created immortal characters of wise and lovely women of Azerbaijan. An inspired chapel (mausoleum) of Momine Khatun designed by eminent mediaeval architect Ajami Nakhchivani stands testament to respect afforded to women in Azerbaijani society.

Through the Middle Ages Azerbaijani women strove to preserve and enrich national cultural heritage. Names of women who rose to political prominence and state power in those times are still respectfully cited today. The 19th Century was renowned for more active participation and greater creative accomplishments of women. Political, economic and cultural developments initiated during this century laid a foundation of modern education and closer participation of women in affairs of the society.

Despite playing the principal role throughout

Məlum olduğu kimi, ümumən bəşər tarixinin bütün mərhələlərində əsas rol oynamalarına baxmayaraq, qadınların kişilərlə hüquq bərabərliyi məsələsi müəyyən səbəblərdən əsrlər boyu həllini tapmamışdır. Təsədüfi deyil ki, ilk beynəlxalq qadın təşkilatı yalnız XIX əsrin sonlarına doğru yarana bilməmişdir. Şərq ölkələrində, o cümlədən Azərbaycanda qadın hərəkatının başlanması da təxminən həmin dövrə - XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəllərinə təsadüf edir. Məhz bu dövrdən etibarən Azərbaycanda qadın təhsili sahəsində ciddi uğurlar qazanılmışdı. XIX əsrin ikinci yarısında Azərbaycanın maarifpərvər ziyalıları və təhsil görmüş qadınları artıq öz hesablarına Şamaxıda, Bakıda, Gəncədə, Şəkiddə və Naxçıvanda xüsusi qız məktəbləri açmışdılar.

Dünyəvi teatrın və demokratik mətbuatın təşəkkülü ilə yanaşı, qadın təhsili sahəsində görülən bu işlər Azərbaycan qadınlarının ictimai həyatda yaxından iştirak etmələri üçün geniş imkanlar yaratmışdır. Dövrün qabaqcıl ictimai-siyasi xadimləri, ziyalılar isə qadın azadlığı və kişilərlə qadınların hüquq bərabərliyi mövzuna daha tez-tez müraciət etməyə başlamışdılar.

1917-ci ilin aprelində Qafqaz müsəlmanlarının Bakıda keçirilən qurultayında Qafqazda qadınların vəziyyəti barədə məsələ də geniş müzakirə edilir. Qurultayda müsəlman qadınının azadlığa qovuşması müsəlman xalqlarının milli-azadlıq mübarizəsinin ən mühüm məsələlərindən biri kimi qiymətləndirilirdi. Həmin qətnamə Rusiya hüddurları daxilində ölkə ictimai həyatında kişilərlə qadınların hüquqlarını bərabərləşdirməyə çağıran ilk siyasi sənəd olmuşdur.

1918-ci il mayın 28-də Müsəlman Şərqiində ilk parlament respublikasının - Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranması Azərbaycan qadınının demokratik

human history, women for centuries could not achieve legal equality with men due to various reasons. It is no coincidence that two major international women's organisations were established only towards the end of the 19th Century. The beginnings of the feminist movement in Oriental countries (including Azerbaijan) occurred at about the same time: late 19th - early 20th Century. Namely since then female education in Azerbaijan has become so successful. In the second half of the 19th century Azerbaijani enlighteners, with the help of a handful of educated women, established special schools for girls in Shamakhi, Baku, Ganja, Shaki and Nakhchivan.

Secular theatre and democratic press, along with education for girls and women extended the sphere for women's participation in the society. By that time, progressive political and public figures, leading intellectuals have put on the agenda the issue of women's freedom and emancipation.

The situation of women was widely discussed at the Congress of Muslims of the Caucasus held in Baku in April 1917. The resolution of the Congress considered female liberation as one of the key matters in national liberation movement of Muslim peoples. The said resolution was the first political document adopted within the bounds of the Russian Empire that called for full legal emancipation of women.

Establishment on 28 May 1918 of the Democratic Republic of Azerbaijan, the first parliamentary republic in the Muslim world, opened wide horizons for women to develop and become active members of the society and for the feminist movement to devel-

cəmiyyətin fəal üzvünə çevrilməsi yolunda geniş üfqlər açmış və nəticə etibarilə qadın azadlığı hərəkatı daha mütəşəkkil xarakter almışdır. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Parlamentinin 1919-cu ilin iyulunda qəbul etdiyi əsasnamə ilə qadınlara seçki hüququ verilir. Ziyalı qadınlarımız bu hüquqlarından istifadə edərək ölkənin ictimai-siyasi həyatında daha yaxından iştirak etməyə başladılar.

1918-1920-ci illərdə maarifpərvər qadınlar milli məktəblərin yaradılmasında böyük fəallıq göstərərək ümumən milli dirçəlişin fəal qurucularından olmuşlar. Ölkəmizin ziyalı qadınlarının xeyriyyə cəmiyyətləri yaradaraq mədəni həyatda fəal iştirak etmələri həmin dövrün başlıca nailiyyətidir. Gövhər xanım Qacar, Həmidə xanım Cavanşir, Nigar xanım Aşurbəyli-Rzayeva və digərləri tərəfindən qurulan qadın xeyriyyə cəmiyyətləri çox böyük işlər görməklə adlarını xeyriyyəçilik hərəkatı tarixinə həkk etmişlər. Bu illərdə Azərbaycanın tərəqqipərvər qadın ziyalıları - Məryəm xanım Bayraməlibəyova, Gövhər Şövqiyyə, Firuzə Ağayeva, Fəramuş Paşayeva, Səidə Şeyxzadə, Rəhilə Hacıbabayeva, Sara Vəzirova, Hənifə xanım Məlikova, Zərrə Şaxtəxtinskaya və başqaları xalq maarifinin inkişafına köməklərini əsirgəməmişlər.

1920-ci ilin aprelində rus bolşevik işğalından sonrakı illərdə də Azərbaycan qadını mürəkkəb və şərfli inkişaf yolunu davam etdirmişdir. Respublikada qadın hərəkatı özünün əhatə dairəsini daha da genişləndirmişdir. Qısa müddət ərzində qadınlar arasında savadsızlığın ləğvi, qadınların ən müxtəlif peşələrə yiyələnərək cəmiyyətdə kişilərlə bərabər hüquqlara malik olmaları, öz istedad və bacarıqlarını gerçəkləşdirə bilmələri bu dövrün başlıca nailiyyətləri sayıla bilər.

1921-ci ilin fevralında Bakıda Azərbaycan

op and organise. An electoral statute adopted by the Republic in July 1919 gave women full suffrage. Educated Azerbaijani women used these opportunities to the fullest.

In 1918 - 1920, a generation of women enlighteners and new female intelligentsia saw their main achievement in founding schools and supporting cultural life through charities and endowments, thus laying grounds for national revival. Most prominent amongst them Govher Khanim Qajar, Hemide Khanim Javanshir, Nigar Khanim Shikhlinskaya, Mesme Khanim Talishinskaya, Seltenet Khanim Ahmadova, Nabat Khanim Ashurbeyli-Rzayeva who founded charitable societies and immortalised themselves through generous philanthropy. Women intellectuals such as Meryam Khanim Bayramalibeyova, Govher Shovqiyye, Firuze Aghayeva, Feremush Pashayeva, Seide Sheykhzade, Rehile Hajibabayeva, Sara Vezirova, Henife Khanim Melikova, Zerri Shakhhtakhtinskaya and others made great contributions to general education.

In years following the Russian Bolshevik occupation of April 1920, women of Azerbaijan continued on their difficult and honourable path to development. Women's movement further extended in scope. Concentrated campaigns to eradicate female illiteracy and provide professional training to women yielded good results in a short time span. Emergence of opportunities for social equality with men and appearance of venues for showing their talents and abilities should be considered primary achievements for women in 1920s.

Convocation of the First Congress of Azerbaijani women in February 1921 in Baku was an important

qadınlarının birinci qurultayının keçirilməsi yeni şəraitdə respublikada qadın hərəkatının mühüm göstəricisi olmuşdur. Qurultayda Azərbaycanın partiya və hökumət rəhbərlərinin fəal iştirakı isə yeni ictimai qurultayda qəbul olunan qərarların əsas ruhunu təşkil etmişdir.

Qurultaydan sonra respublikada qadın hərəkatı xeyli müəşəkkil xarakter almışdır. 1922-ci ildə ilk qadın klubunun yaradılması, 1923-cü ildə isə ümumən Şərqdə qadın azadlığı uğrunda mübarizə aparan ilk jurnalın - "Şərq qadını"nın nəşrə başlaması Azərbaycanda qadın hərəkatı tarixinin əlamətdar hadisələri sırasındadır.

30-cu illərdə aparılan geniş quruculuq işlərində kişilərlə çiyin-çiyinə çalışan qadınlarımız ikinci dünya müharibəsi dövründə cəbhəyə gedən kişiləri layiqincə əvəz etməklə yanaşı, müharibə meydanlarında fədakarlıq və qəhrəmanlıq nümunələri göstərdilər.

Sovet hakimiyyəti illərində Azərbaycan qadınlarının Bakıda 1957, 1967 və 1972-ci illərdə keçirilmiş qurultayları respublikada qadın hərəkatının inkişafında və daha müəşəkkil forma almasında mühüm rol oynamışdır. Bu illər ərzində Azərbaycanın ictimai-siyasi və elmi-mədəni həyatında fəal iştirak edən minlərlə qadın yetişmişdir. Teatr səhnəsi ustaları Məziyyə Davudova, Fatma Qədri, Hökumə Qurbanova, Münəvər Kələntərlı, Barat Şəkinskaya, Leyla Bədibəyli və Nəsilbə Zeynalova, Azərbaycan baletinin ulduzları Qəmər Almazadə, Leyla Vəkilova, Rəfiqə Axundova, sevimli müğənnilərimiz Şövkət Məmmədova, Həqiqət Rzaeva, Şövkət Ələkbərova, Sara Qədimova, Rübəbə Muradova, Fatma Mehralıyeva, görkəmli bəstəkarlarımız Ağabacı Rzaeva, Şəfiqə Axundova, Fıraqiz Əlizadə, tanınmış rəssamlarımız Vəcihə Səmədova, Reyhan Topçubaşova, Elmira Şaxtaxtinskaya, Maral

indicator of the strength of the women's movement under new conditions. Active participation of Communist Party and Government leaders in the workings of the Women's Congress was a telling sign of importance attached to the role of women in the new social system. This new realisation shaped decisions taken at the Congress.

After the Congress the women's movement in Azerbaijan became much more organised and institutionalised. Opening of the first women's club in 1922 and especially establishment in 1923 of a journal *Sharq Qadini* ("A Woman of the East"), aimed at liberating all Oriental women, were momentous events in the history of the women's movement in Azerbaijan.

By the 1930s with their great development drives, women were already in the workforce in big numbers, working shoulder-to-shoulder with men. During the World War II women adequately replaced mobilised men, displaying miracles of diligence and true heroics in the war and labour battles of the time.

Soviet-time Congresses of Azerbaijani women held in 1957, 1967 and 1971 played important role in development and further institutionalisation of the women's movement. In those years thousands of Azerbaijani women became active members of social, political, scientific and cultural life of Azerbaijan. Theatrical greats Merziyyə Davudova, Fatma Qadri, Hokume Qurbanova, Munevver Kelenterli, Barat Shekinskaya, Leyla Bedirbeyli and Nesibe Zeynalova, ballet stars Qemer Almazade, Leyla Vekilova, Refiqə Akhundova, lovable singers Shovket Memmedova, Heqiqet Rzaeva, Shovket Alakbarova, Sara Qedimova, Rubabe Muradova,

Rəhmanzadə milli mədəniyyətimizin inkişafına layiqli töhfələr vermişlər. Qadın şair və yazıçılardan Nigar Rəfibəyli, Mirvari Dilbazi, Mədinə Gülgün, Hökumə Billuri, Əzizə Cəfərzadə ədəbiyyatımızın inkişafında dərin izlər qoymuşlar.

Azərbaycan qadını müstəqillik uğrunda başlamaş ümumxalq hərəkatının, respublikamızın suveren hüquqları və ərazi bütövlüyünün qorunması uğrunda mübarizənin ön sıralarında olmuşdur. Qanlı Yanvar faciəsinin qurbanları arasında qadınlarımız da var idi. Qadın milli qəhrəmanlarımız Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün qorunması uğrunda mübarizənin fədakarlığı rəmzinə çevrilmişlər.

1991-ci il oktyabrın 18-də "Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi haqqında" Konstitusiyası Aktının qəbul edilməsi ilə respublikamızda qadın hərəkatının yeni mərhələsinin başlanğıcı qoyuldu. 1993-cü il iyunun 15-də dövrümüzün görkəmli siyasətçisi Heydər Əliyevin Azərbaycan rəhbərliyinə qayıdışı ilə ölkədə müstəqil, hüquqi və demokratik dövlət quruculuğunu genişləndirmək yolunda uğurlu addımlar atıldı, o cümlədən qadın hərəkatına dövlət qayğısı gücləndi. Müstəqil Azərbaycan Respublikasının 1995-ci ildə qəbul olunmuş ilk Konstitusiyası qadınların kişilərlə bərabər hüququnu təsdiq etməklə demokratik dövlət quruculuğu prosesində onların fəal iştirakının hüquqi bazasını da yaratdı.

Müstəqillik şəraitində cəmiyyətdə gedən demokratikləşmə prosesləri sayəsində ölkəmizdə qadın hərəkatı qısa müddətdə öz inkişafının yeni mərhələsinə qədəm qoydu; onun fəaliyyəti gücləndi və beynəlxalq əlaqələri genişləndi. 1995-ci ilin iyulunda Pekində keçirilən IV Ümumdünya Qadınlar konfransı ilə bağlı Azərbaycanın qadın təşkilatlarının fəaliyyəti bu

Fatma Mehreliyeva, eminent composers Aghabəli Rzayeva, Şefiqə Akhundova, Firəngiz Alizadə, renowned artists Veciyyə Səmədova, Rəyhan Topçubəşova, Elmira Şaxtəktinskaya, Maral Rəhmanzadə made important contributions to the national cultural development. Female authors Nigar Rəfibəyli, Mirvarid Dilbazi, Mədinə Gülgün, Hökumə Billuri, Əzizə Cəfərzadə left their deep imprint on our literature.

Azerbaijani women were in the forefront of the national independence movement and the struggle for sovereignty and protection of territorial integrity of Azerbaijan. Women were among the victims of Bloody January events of 1990. Female National Heroes of Azerbaijan became symbols of patriotism and devotion.

Proclamation of independence in the Constitutional Act on National Independence of Azerbaijan enacted on 18 October 1991 turned a page for the women's movement as well. With return of Heydar Aliyev as a pre-eminent politician of our time to the helm of power in Azerbaijan on 15 June 1993, Azerbaijan embarked on successful steps to building an independent, democratic state and the rule of law. The government also increased its attention to the needs of women. The Constitution of independent Azerbaijan adopted in 1995 confirmed equal rights of men and women and provided the legal framework for active participation in democratic processes.

Democratisation under independence allowed the women's movement to start a new phase in its development: internal strengthening and extending international contacts. Especially significant for

baxımdan xüsusilə əlamətdar oldu. Ölkəmizdə qadın hərəkatının mütəşəkkilliyinin artmasında Birləşmiş Millətlər Təşkilatının "Qadınlara münasibətdə ayrı-seçkililiyin bütün formalarının ləğv olunması haqqında" 30 iyun 1995-ci il tarixli Konvensiyasına Azərbaycan Respublikasının qoşulması da mühüm rol oynamışdır.

Ulu öndər Heydar Əliyevin respublikada qadın hərəkatına daim diqqət və qayğı göstərməsi isə bu hərəkata dair dövlət siyasətinin işləniş hazırlanması üçün əsaslı zəmin yaratmışdır. Bunun uğurlu nəticəsi 1998-ci ilin əvvəllərində qadın hərəkatına dair məsələnin dövlət səviyyəsində həllini tapması və ölkə başçısının 14 yanvar 1998-ci il tarixli fərmanı ilə Qadın Problemləri üzrə Dövlət Komitəsinin yaradılması olmuşdur. 2000-ci il martın 6-da haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı respublika qadınlarına dövlət qayğısının artıq böyük təzahürü idi. Fərman qadınların kişilərlə hüquq bərabərliyinin, xüsusilə onların dövlət idarəçiliyi sistemində lazımi səviyyədə təmsil olunmasının əməli surətdə təmin edilməsi məqsədi daşıyırdı.

Beləliklə, Azərbaycan qadını XX əsr ərzində yüzilliklərə bərabər inkişaf yolu qət etmiş, onun cəmiyyətdə və ailədəki mövqeyində köklü müsbət dəyişikliklər baş vermişdir. Sosial yükünün ağırlığına baxmayaraq, o, yenə də cəmiyyətin mənəvi dayacağı funksiyasını layəqətlə yerinə yetirir.

Tarixin sınaqlarından alnıaçıq, üzüağ çıxan Azərbaycan qadını bu gün, sözün əsl mənasında, müstəqil respublikamızda demokratik cəmiyyətin aparıcı üzvü kimi çıxış edir. Azərbaycanı davamlı inkişaf edən firavan ölkəyə çevirmək yolunda görülməli işlərdə qadınlarımızın müstəsna əməyi vardır. Milli dövlət quruluşunun ən müxtəlif sahələrində xüsusi xidmətlər

women's organisations in Azerbaijan was their attendance of the Fourth World Conference of Women held in Beijing in July 1995. Important contribution to institutionalisation of the women's movement in Azerbaijan was made by accession of Azerbaijan on 30 June 1995 to the UN Convention on Elimination of All Forms of Discrimination against Women.

Attention and care shown to the women's movement by our great leader Heydar Aliyev meant that women's priorities were thoroughly considered in developing government policy. The matter was resolved on the state level with a presidential decree of 14 January 1998 establishing the State Committee for Women's Affairs. President's Decree of 6 March 2000 on Governmental Policy toward Women in the Republic of Azerbaijan was an important manifestation of the state care and support. The decree enumerated practical steps for providing real equality of women and assuring adequate representation of women in the system of government.

Thus, Azerbaijani women covered several centuries' worth of a road in the 20th Century. Their role and position in the society and the family has greatly improved. Despite the burden of their new social obligations, women still performed the role of moral fulcrum of the society with dignity and conscientiousness.

Azerbaijani women have gone through tribulations of time with their self-esteem and poise intact. Women have become the leading social agents in the democratic, independent Republic of Azerbaijan. They have made exceptional contributions to making Azerbaijan a prosperous and sustainably developing nation. Through their innumerable services to nation-

göstərən Azərbaycan qadını yenə də qaynar ictimai proseslərin fəal iştirakçısıdır. O, ölkəmizdə vətəndaş həmrəyliyi və dövlətçiliyimizin daha da gücləndirilməsi uğrunda mübarizəsinin ön sıralarında gedir, milli-mənəvi dəyərlərimizin qorunub saxlanması, yaşadılması və mədəni potensialın zənginləşdirilməsi namına əzmkarlıq göstərir, mahiyyətə qlobal xarakterli vəzifələrin öhdəsindən layəqətlə gəlir. Möhtərəm Prezidentimiz İlham Əliyevin söylədiyi kimi, "elm, təhsil, mədəniyyət, səhiyyə və digər sahələrdə qazandığı nailiyyətlər Azərbaycan qadınının çox böyük potensiala malik olduğunu təsdiq edir".

Dövlətçilik tariximizin parlaq səhifələrinə həsr edilmiş bu kitabda Azərbaycanın görkəmli qadın dövlət xadimlərindən bəhs olunur. Şübhəsiz ki, burada haqqında söz açılan şəxsiyyətlər barədə gələcəkdə daha sanballı tədqiqatlar aparılacaq, yeni əsərlər qələmə alınacaq, kitablar meydana gətiriləcəkdir. Təqdim edilən bu kitab kimi gələcəkdə yaradılacaq həmin dəyərli əsərlərin də dünya sivilizasiyasına bütün zamanlarda töhfələr vermiş Azərbaycan qadınının adına ucaldılan abidə olacağına inanıram.

RAMİZ MEHDİYEV

Azərbaycan Milli Elmlər
Akademiyaşının həqiqi üzvü

al state-building, Azerbaijani women have earned their place as active shapers of most pressing societal processes. Azerbaijani women continue in the front ranks of strengthening citizen's solidarity and national statehood; they are as devoted as ever to preservation and enlivening of national moral values and enrichment of the artistic and cultural potential of the nation; they now face and suitably answer global challenges. As esteemed President İlham Aliyev said, "attainments of Azerbaijani women in science, culture, education, health care and other areas manifest their great potential."

Devoted to brilliant pages in history of our statehood, this book presents outstanding women public figures of Azerbaijan. Surely, eminent personalities presented here will have more authoritative research, better coverage and entire books to their name in the future. I can only hope that this book along with those future works will become a fitting monument to Azerbaijani women and their everlasting contribution to the world civilisation.

RAMİZ MEHDİYEV

Full Member of the Azerbaijan
National Academy of Sciences

TOMRİS

E. əvvəl VII əsr
Massagetlər dövləti

TOMRİS

VII century B.C
State of Massagets

TOMRİS
E. əvvəl VII əsr
Massagetlər dövləti

TOMRIS
VII century B.C
State of Massagets

Adı tarixə qəhrəmanlıq simvolu kimi həkk olunan, varlığı ilə bütün Şərqi, türk dünyasının və Azərbaycanın qürur duyduğu, Alp Ər Tonqanın qızı, Massagetlər hökmdarı Tomris qüdrətli sərkərdələrimizdən və vətənpərvər xatunlarımızdandır.

Milli dövlətçilik və istiqlal tariximizdə babalarımızın qurduğu Arata, Lulubi, Rutli, Manna, Midiya, Atropatena, Massagetlər kimi iri dövlətlərin mühüm yeri var. Massagetlər dövlətinin geniş əraziyə və təbii sərvətlərə sahib olması düşmənlərinin gözünün claim ona dikilməsinə səbəb olmuşdu.

Əzəmətli dağların, yaşıl yaylaqların, bol sulu çayların əhatəsində yerləşən bu dövləti özünə tabe etmək və sərvətlərinə sahib çıxmaq üçün yadelli işğalçılar tarixin müxtəlif dövrlərində onu cəngi-cıda meydanına çevirmişlər.

2500 il bundan öncə, Miladdan əvvəl 530-cu ildə təməli qoyulan, Strabonun və Herodotun tarix risalələrində Araz-Massaget hökmanlığı kimi qeyd olunan Massagetlər dövləti və onun hökmdarı müstəqil daxili və xarici siyasət yürüdən dövlət kimi təqdim olunur. Bəzi mənbələr də bu dövlət və onun hökmdarı haqqında "sülhsevər dövlət kimi hamiyə dostluq və mehriban qonşuluq münasibətində olan Tomris, başqa münasibət göstərənlərə belə dözümlü yanaşar və ancaq

Tomris, the queen of Massagets was the daughter of Alp Er Tongan, who had once been the pride of the East, Turkic world and Azerbaijan. Tomris is one of the patriotic warlord ladies of our country whose name has been memorized as a symbol of heroism.

States like Manna, Midia, Atropatena and Massagets that have been built by our ancient grandfathers have their own individual importance in the history of our National Statehood and Independence. The State of Massagets had always been in the focus of enemies due to vast territory and natural resources.

From time to time foreign conquerors turned the Massagets territory which was pleasant with highlands, green lands full of abundant lakes and rivers to a dueling arena aiming to subdue the beautiful country. 2500 years ago, in 530 B.C. the state of Massagets was mentioned in the historical annals of Strabon and Herodotus. It was identified as the state of Araz-Massagets with its independent internal and external policy. 'Being the model of a peaceful state the head of the state Tomris was always in warm relations with her neighbors. She was always patient to those who had different ideas. Only after seeing the opponent's claims go out of boundaries, she would declare war to that state and return with victories every time.'

qarşı tərəfin iddiasının dözülməz həddində müharibə elan edər, hər dəfə də qələbə çalardı..." göstərilir.

Əski türkçədə massagetlər terminləri 'Məhir ox atanlar, oxçular' kimi səslənirdi. Odlar ki, dilçilər Dəmir, Timur, Teymur, eyni zamanda Tomris kəlmələrini dəmir kimi möhkəm, dayanatlı kimi mənalarla izah edirdilər. Bu mənada Massagetlər dövlətinə şərəf gətirən Tomris dayananın nümunəsi kimi qəbul edilmişdir. Dövlətin çiçəklənməsi, inkişafı naminə gəcə-gündüz zəhmət çəkən, onu abad məmləkətə, ədalətli dövlətə çevirən, saray gəlinindən hökmdara, baş xatuna, Xəlf Anasına çevrilən Tomris ömür-gün yoldaşından sonra belə saray qanunlarını sınımağa qoymadı. Qəhrəman və zəhmətsevər massagetlərin ləyaqətli hökmdarı olduğunu sübut etdi. Övladını, ciyərpərasını itirsə belə xalqını yadelli işğalçılardan hücumundan ağılı və müdrikliyi ilə qorudu. Onun iradəsini sındıra bilməyən İran padşahi II Kir Massagetlər dövlətini ələ keçirməyin ən qısa yolunu Tomrisə eşq elan etməkdə, onu izdivaca razı salmaqda görürdü. Tarixin atası sayılan Herodot bu faktla bağlı qeyd edir: "Bu zaman massagetlərin taxtında ölmüş padşahın dul qadını aylaşmışdı ki, onun adı Tomris idi".

Dünyaya ağılin, məntiqin gözü ilə baxan, dövlət sevgisini, xəlf məhəbbətini cismani sevgidən uca tutan Tomris düşmənin elçisini aliböş qaytar. Yəni Herodota istinad etsək, Azərbaycan qadınının qüdrətini bir daha dərk etmiş olarıq: Tomris anladı ki, Kir onu deyil, massagetlərin padşahlığını almaq istəyir və ona görə də təklifi rədd etdi..."

Qadın qururu, hökmdar iradəsi, vətənpərvərlik nümunəsi ilə öz-özə dayanan II Kir hiyləsinin baş tutmadığını anlayıb, qoşun çəkib massagetlərin sərhədində, Kür-Araz ovalığında, Araz çayının sahillərində dayandı. Adı tarixə qəhrəmanlar, döyüşkanlar, məhir ox atanlar kimi daxil olan massagetləri yenmək məqsədi ilə Araz çayı üzərindən körpülər salınmağa başladı...

In the old Turkic language, Massagets mean 'skillful arrow-shooters'. Therefore the linguists find the words Demir, Timur, Teymur and Tomris to have the same origin - the Iron which for its peculiarity means as solid as iron, brave and heroic. From this point of view, Tomris, whose name meant iron as mentioned earlier, has brought fame to the state of Massagets with her iron dignity. For the sake of the states development and flourishing Tomris did not let the palace laws break away even after the death of her husband. Having passed the way from being the daughter-in-law in the palace to the Queen, from the First Lady to the People's Mother, Tomris proved to be the dignified Queen of the heroic and laboring Massagets. With the loss of her only son, she did not step back from defending her motherland from the foreign invaders thanks to her acumen. Kir, the Persian King thought the easiest way to grasp the state of Massagets was to marry Tomris and tried to persuade her as he did not have any other alternative. Herodotus, who is believed to be the Father of History, wrote the story as follows: 'At that time the throne of Massagets was ruled by a widow whose name was Tomris'.

Tomris, who was looking at the world with the eyes of wit and who preferred the love of motherland and people to physical love, returns Kir's messenger empty-handed. Once more if we refer to Herodotus, we will realize the power of the Azeri woman. Tomris understood that Kir wanted not her, but the kingdom of Massagets and eventually refused the proposal'.

Confronted by the pride of a woman, will of Queen and example of patriotism, Kir understood that his trick did not go through. He didn't see any other way but to gather troops to the border of Massagets, on the bank of the Araz River. Aiming to defeat the Massagets, whose name had already been memorized in history as the heroes, fighters and skillful arrow-shooters, he began building bridges over the Araz River.

Oldar Yurdunun qəhrəman qızı və müdrik sərkərdəsi xəyanətkar qonşusuna, iradəsiz sərkərdəyə, nəfəsinə qul olan, öz gələcək arzusuna göz dikən fars hökmdanna xəbər göndərdi:

- "Ey şah! Gəl tutduğun işdən əl çək, sən nədən bilirsən ki, başladığın bu iş axırda sənə xeyrinə qurtaracaqdır? Bu işləri dayandır, öz adamlarına padşahlıq elə, bizim də öz yerlərimizdə padşahlıq eləməyimizə mane olma. Yox, əgər bu məsləhətə qulaq asmaq və necə olursa-olsun sakit durmaq istəmirsənsə, əksinə, massagetlərlə müharibə üçün sənəin də şiddətli bir arzun varsa, buyura bilərsən. Ancaq zəhmət çəkib çayın o tay-bu-tayını birləşdirmə, biz çaydan üç günlük yol qədər uzağa çəkirlər, sən bizim torpağa keç, burada vuruşaq. Yox əgər bizi öz torpağına buraxmağı üstün tutursansa, sən də bizim kimi hərəkət elə, biz gələk orada vuruşaq!"

Bu vüqarlı padşahın önündə növbəti iradəsizlik və hiylə nümayiş etdirən İran şahı qonşu çəkib Araz çayını keçdi. Hiyləgər şah qonşunun vuruşa bilməyən yarasız hissəsini bolluca yemək və içki ilə müharibə meydanında qoyub, öz qonşunun döyüşkən hissəsi ilə pusquda durdu. Bir qədər sonra bu hiyləgər plandan xəbəri olmayan Tomrisin oğlu Spargapisesin qonşuna II Kir öz qonşunu ilə hücum etmiş və onu əsir götürmüşdü. Spargapises ayıldığı zaman özünü dəmir zəncirə bağlanmış əsir görmüşdü".

Hadisədən sarsılan, fəqət qəhrəmanlıq dərşini fateh atasından, heç bir döyüşdən məğlub çıxmayan, yarasını torpağı ilə sarıyan Alp Ər Tongadən alan Tomris düşməne üçüncü etiraz notasını göndərir:

"Ey insan qanı içməkdən doymayan acgöz Kir! Üzüm suyunun köməyi ilə qalib gəlməyinizlə öyünməyin, özünüz üzüm suyu içirsiniz, qudurursunuz, qəminiz çaxırla doluqca daha da lovğa olursunuz. Özünün çox hiyləgər olduğuna və oğlunu belə bir yolla ələ keçirdiyinə öyünmə, onu döyüş və hərbi şücaətlə ələ

The heroine and wise warlord of the Land of Fires send the following message to the Shah of Iran - the treacherous neighbor, weak-willed warlord, slave of his passion who had the intention to invade her state:

"Hey, Shah! I invite you to turn back from this deed. How can you think that the action you began will end in your favor? Stop all these things. Rule your own people and do not block us from ruling our own. However, if you do not wish to listen to my advice and do not want to stay calm and rather fight against the Massagets. The choice is yours. Then you do not join the banks of the river, as we can go back as far as three days walking distance from the bank of the river. Cross the river to fight with us in our land. But if you want to do the contrary by letting our army to get into your land, then we'll come to you and fight."

The Shah of Iran demonstrated his lack of will and tricky maneuvers in front of this mighty Ruler by crossing the river. The sly Shah left the bungling people of his army in the fight arena and supplied them with abundant food and wines and made an ambush with his fighting power. Spargapises, son of Tomris unaware of this trick attacked the Kir army composed of people lacking fighting skills. Spargapises found himself chained as war prisoner.

Shaken from the incident, but still courageous thanks to the lessons of bravery she got from her father Alp Er Tonga, who had never been defeated in fights and who healed his wound with land soil, Tomris send the third note of objection as follows:

"Hey, greedy Kir, you seem to never be fed up from drinking human blood! Do not boast for your victory gained over grape juice. After the grape juice, you become rabid and become more boastful as long as your stomach is full of wine. Do not boast to be such sly-man due to which you imprisoned my son. Do not forget that you have done all these without fighting.

keçiməmişən. İndi mənə qulaq as, çünki bu dediklərim sənin xeyrinədir: oğlumu özümə qaytar və qoşunun üçüncü hissəsi ilə etdiyin bu cür həyasız rəftarın cəzasını almadan, bizim ölkədən çıx get, ağar dediklərimə əməl etməsən. Günəşə, massagetlərin hökmdarına and olsun ki, nə qədər doymaz olsan da, mən səni qanla doyduracağam!"

Odlar Yurduunun oduna, işığına ası çıxan, ədalətsiz və qanıqan Kirin inadından dönmədiyini dərk edən sərkərdə ləyaqətli ölümü qul əlindən uca tutaraq anasının qürurunu, el məhəbbətini şirin canından üstün bilib xəncərini ürəyinin başına sancır.

Şəhid oğlunun qəhrəmanlıq داستانını al qanı ilə yazan Tomris bütün hərbi qüvvəsini səfərbər edib düşmənin üzərinə yeriyir. Şiddətli döyüşlərə fərman verir.

İndiyəcən bu tərəflərdə belə döyüşlərin olmadığını qeyd edən Herodot deyir: "Əvvəlcə hər iki qoşun uzaq məsafədən bir-birlərinə ox atmışlar, oxlar qurtanncə albəyaxa döyüşə keçərək hər iki tərəf qabaqdan qaçmadan bir-birini qılınc və niza ilə vurmağa başlamışlar. Nəhayət, massagetlər qalib gəlmişlər. II Kirin qoşununun çox hissəsi orada qınılmış, II Kir özü isə öldürülmüşdür..."

Herodotun tarix salnaməsi qadın qüdrətini, massagetlərin torpaq sevgisini və Odlar Yurduunun hərəkətini qılıncında yaşadan Tomrisin milli dövlətçilik və vətənpərvərlik tariximizdəki mövqeyini bir daha nümayiş etdirir.

Bu salnamələrə görə tarixin qızıl səhifəsinə övlad və yurd sevgisi ilə yazılmış Tomris döyüş meydanında lovğa və hiyləgər düşməninin mərdliklə yenmiş və onun cəsədini insan qanı ilə dolu tuluğa salaraq kinayə ilə söyləmişdir: "Mən səni döyüşdə məğlub etdim, ancaq sən oğlumu hiylə ilə əlimdən aldın, ürəyimə dağ çəkdin. Mən də dediyim kimi, səni qanla doydururam. İç, istədiyin qədlər iç, bəlkə doyasan!..."

Now it is your turn to listen to me, because now what I say is to your favor. Return me my son, stop the intrusive behavior of your troops and leave our land. But if you ignore and do not listen to me, I swear to Sun and to the Queen of Massagets, does not matter how greedy you are, I will satiate you with blood."

The son of Tomris, after seeing Kir's persistence who had become the stalwart enemy to the fire and light of the Land of Fires violating the human rights, kills himself by hitting a dagger to his heart preferring dignified death and fame, pride and love of the people to the name of a slave.

Tomris after witnessing the heroic martyrdom of her son writes down his tragedy with blood and by mobilizing all her power and strength moves rapidly against the enemy. She orders the fierce fights.

Sure that no such fierce fights had ever happened in those lands, Herodotus writes: "First both armies started shooting each other with arrows from a far distance. When the arrows ran out, they started hand-to-hand combat against each other and none of them ran backwards. At last Massagets won victory. Most of Kir's army was killed in the fight. Kir himself was killed as well."

From the annals written by Herodotus comes the truth about the mightiness of the woman of Azerbaijan and love of Massagets to their motherland. Those annals vividly demonstrate us the position held by Tomris in the History of our National Statehood and Patriotism where she did not give a way to an enemy to put out the flames of the Land of Fires with the strength of her sword.

This mighty Lady wrote history with golden inks about the love to a child and to a land; history about how defeated the boastful and sly enemy with bravery and heroism. Tomris then has Kir's body to be put in a big jar full of human blood and says: "I defeated you in a fight. But you slyly took my son from me and broke my heart. I, as promised, will satiate you with blood."

İllər, əsrlər öldü... Odlar Yurdunun bu qəhrəman hökmdarı Tomrisin, Alp Ər Tonqanın varisinin ömür yolu böyük və ulu xalqın qan yaddaşına yazıldı. Xanlar xanı Bayandur xanın qızı, Qazan xanın xatunu Burla xatun 40 incəbelli qızla Mərə kafirin zindanına düşəndə özünü nişan vermədi. Düşman onu çökdürmək üçün oğlu Uruzun ətindən qaraqovurma bişirməyi, xatunlara yedirməyi, kim yeməsə onun Burla xatun olacağını tapşırılanda: "Başqaları bir yeyəndə, sən beş ye", deyən Uruzun anası ona "başım baxtı, könlüm taxtı" söyləyən Qazan xanın üzünün ağ yeri oldu...

Beləcə, Azərbaycan qadınının, türk qadınının qəhrəmanlığı və şücaəti Kitabı Dədə Qorqudun qızıl səhifələrinə əbədi həkk olundu.

Qüdrətli Tomrisin, qəhrəman Sparqapisesin yadelli işğalçılara nifrət və yurda məhəbbət hissi sonralar iyirmi il sərasər Xilafət ordusuna qarşı döyüşən Babəkin vətən sevgisində cücardı. Xəyanət nəticəsində təslim olan Xürrəmilər hərəkatının başcısı, "40 il qul kimi yaşamaqdansa, bir gün azad yaşamaq şərəflidir" deyərək qolları budananda, qürub edən günəş kimi saralaraq "Azərbaycan, Azərbaycan, Azərbaycan!" söylədi. Bu sevgi həm də Ermənistanın Azərbaycana qarşı işğalçılıq siyasəti nəticəsində, Dağlıq Qarabağ münafişəsi zamanı yurd-yuvasından didərgin düşən, Murovu aşarkən erməni daşnaklarının əlinə düşməmək üçün özünü dərayə atıb parça-parça edən kəlbəcərlə qızgəlinlərin qeyrətində, ləyaqətində cücardı!

So, drink how much you wish, maybe it will help you to give up your blood-thirst!

Years and centuries passed. Tomris's way of life, the heroine ruler of the Land of Fires and the heir of Alp Er Tonga became exemplary in history. We have another example in our history as well, when centuries later, Burla khatun, daughter of khans' khan and spouse of Gazan Khan was imprisoned together with 40 beauties by the enemy called Mara, did not let him to recognize her. The enemy decided to exercise her dignity and feelings by ordering her to cook her son Uruz and serve the cooked meat for the beauties to eat. He instructed his people to catch the woman who refuses to eat the meat. Uruz, having heard the instruction challenged his mother to eat his meat more than the others by saying "if the others will eat my meat once, you eat twice". Gazan did not call Burla khatun "Luck of my Fate, throne of my Soul", as she made her husband stay proud.

The hatred to the enemy and love to motherland rooted in the written ancient history in the actions of Mighty Tomris and hero Spargapses, stemmed centuries later in the actions of Babek Khurrami, head of Khurramis movement fighting against Caliphate for 20 years, who exclaimed about the happiness of "living free for a day rather than being a slave for 40 years". But as a result of treason he was caught and yielded to Caliph's army. He was tortured to death in the city of Samira. He called out "Azerbaijan, Azerbaijan, Azerbaijan" with a pale face when he was about to die. This ancient love to motherland and hatred to the enemy became higher during the most recent conflict between Armenia and Azerbaijan over Nagorno Karabagh when the women and ladies from the district of Kalbajar with their suicidal action dived themselves from the Mountain of Murov not to be taken by Armenian dashnaks.

ƏFSANƏVİ NÜŞABƏ

E. əvvəl IV əsr
Qafqaz Albaniyası

LEGENDARY NUSHABA

IV century B.C.
Caucasian Albania

ƏFSANƏVİ NÜŞABƏ

E. əvvəl IV əsr
Qafqaz Albaniyası

LEGENDARY NUSHABA

IV century B.C.
Caucasian Albania

Adlı tarixə müdriklik və gözəllik nümunəsi kimi daxil olan Bərdə hökmdarı əfsanəvi Nüşabə haqqında müxtəlif qaynaqlarla yanaşı, dünya şöhrətli qələm sahibləri də söz açmışdır.

Şərqin ustad şairlərindən olan Firdovsinin, Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin bu qüdrətli sərkərdə hökmdarla bağlı qələm çalması da onun ağılı, iradəsi, dövlət idarəçilik sisteminə tutduğu mövqeyi və əldə etdiyi uğurları ilə bağlıdır.

Firdovsinin "Şahnamə", Nizami Gəncəvinin "İsgəndərnamə" əsərlərində məhəbbətlə tərənnüm edilən bu türk xatunu Araz çayının şimalında yerləşən, milli dövlətçilik ənənələrində tariximizin bir mərhələsi sayılan, Atropatena dövlətinin tərkib hissəsi olan Bərdənin hakimi olub...

Qarabağın axar-baxarlı təbiətindən, bumbuz, mərcan bulaqlarından içən, Topxana düzündə qəhrəmanlıq, Tərtər, Qarqın, Həkarinin, Bərküşadın sahillərindəki xan çinarlardan və qos-qoca palıd ağaclarından mərdlik, müdriklik dərsləri almışdı Nüşabə! Gözünün nurunu, dağların döşünə səpilən çiçəklərin rəngini naxış-naxış, iltmə-iltmə Qarabağ xalılanna və könlünün sevgi məktublarına köçürən xanım-xatın nənələrdən, ismətli qız-gəlinlərdən ləyaqət dərsləri almışdı Nüşabə! Vətəninə, dünyaya

Everyone belongs to the land they were born in. The name of Nushaba, Ruler of Barda entered into history as the example of beauty and intelligence, who has proved to be khan in intellect and sultan in beauty not only in historical sources, but also in the works of world-famous poets and thinkers.

The oriental masters of word, the Iranian poet Firdovsi and Azerbaijani poet Nizami Ganjavi have both mentioned this mighty warlord in their works due to her wit, will, position in the state management system and achievements.

This Turkic lady, who has been cordially mentioned in works like "Shahname" by Firdovsi and "Iskandarnama" by Nizami Ganjavi, was the ruler of Barda in the north of Araz River which was the component of state of Atropatena being one of the historical stages of our National Statehood history...

Nushaba was brought up in the paradisiacal nature of Garabagh by drinking from ice-cold coral springs and deriving heroism on the plain of Topkhana, valor and wisdom from hefty plane-trees and centuries-old oak trees that were on the banks of Terter, Gargar, Hakari and Bargushad rivers! Nushaba also had derived the lesson of dignity from ladylike grandmother

saflığın, gözəliliyin, ilahi eşqin gözü ilə baxan Şeyx Nizami Gəncəvi özünün 'Xəmsə'sində, 'İsgəndərnamə' poemasında onu belə təsvir edir:

Bərdə nə gözəldir, oh, nə göyçəkdir;
Yazı da, qışı da güldür, çiçəkdir.
İyulda dağlara lələlər səpər,
Qışını baharın nəsimi öpər.
Yaşıl meşələri cənnətə bənzər,
Şən atəklərinə bağlanmış kövsər.
Oxuyur kəkiliyi, ötür turacı,
Qırqovul yuvası, hər sərv ağacı.
Səssizlik içində dincəlir gülşən,
Torpağı silinmiş qüssə-kədərdən
Reyhani yaşıldır illər uzununu,
Hər çeşid nazi-nemat bürümüş onu.
Torpağı yoğrulmuş qızıl suyundan,

İpək Yolunun və Şərqlə Qərbin kəsişmə nöqtəsində yerləşən bu sərvətlər ölkəsi dünya fəthətlərini daim özünə cəlb etmişdi.

Bəzi tarixçilərə görə, Qara dəniz sahillərindən Afrika-ya, Kiçik Asiyadan Hindistana qədər böyük bir ərazini fəth edən Makedoniyalı İsgəndərin də bu torpaq diqqət mərkəzində olmuşdu. Qonşu İran dövlətini, fars şahı Darranın qoşunlarını zəmi kimi biçib, su kimi içən İsgəndər Zülqərneyn Odlar Yurduunun, Bərdənin gözəlliyinə, onun müdrik hökmdarına heyranlığı və heyranlığını gizlətməmişdi...

Bəzi qaynaqlarda salnaməçilərin təqdim etdiyi Şərqlin gözəl dəyərlərini özündə əks etdirən müdrikliyi və gözəlliyi ilə böyük fəth Makedoniyalı İsgəndəri heyran etmiş hökmdar-qadın Qudafənin elə Nüşabə olduğu ehtimal edilir...

ers and tender girls who had copied the light of their eyes, soul whispers and the color of flowers scattered on the mountains to Garabagh carpets and to love letters in every noose and every patterns. Sheikh Nizami Ganjavi describes his motherland comparing it with divine love and beauty in his "Iskandarnama" of "Khamse" (volume of poems):

So beautiful is Barda, nice and pure
Its spring and winter bloom and flower
In July, mountains will wear tulips
Spring wind will grant winter with a kiss
Paradisical are its greenwood
Springs from ground run with happy mood
Sings its partridge, warble ptarmigan
Every cypress has a nest for a pheasant
Flower garden rests in deep silence
Its land is free from the sadness
Basilis are green here long years
It is covered from lovely pleasures
Its land is kneaded from gold water
So beautiful is Barda, nice and pure!

Always being within the focus of world conquerors and situated in the junction of the Great Silk Road and on the point of the East and the West, this rich country was visited by Alexander the Great, the conqueror of a huge territory from the Black Sea to Africa, from Asia Minor to India. While defeating the adjacent state of Iran and the armies of the Persian shah easily, Alexander the Great fell for the fascinating beauty of the Land of Fires, the city of Barda and its wise ruler. This great conqueror kept on recognizing the wisdom and beauty of Nushaba, this woman-ruler who had

Zəngin, gözəl, ilahidən hikmət və sərvət payı alan öl-kəsini daim yadelli işğalçılardan qoruyan Nüşabə yurdun qəhrəman oğullarına nəinki sərkərdəlik etdi, ən ağır dö-yüşlərdə düşmən üzərinə yeriməklə özünün müdrik və mətanətli hökmdar obrazını yaratdı.

İsgəndər Zülqərnəyn Bərdədə gördüyü gözəlliklər-dən heyrat edəndə keçirdiyi hissləri sonralar Şeyx Nizami ustalıqla sözə köçürüb tarixə əmanət etdi:

Dedilər: "Gördüyün bu var, bu yatır

Bu gözəl torpaqlar bir qadınıdır.

Qadındır, erkəkdən ürəkli, qoçaq

Dəniz incisindən təmiz və parlaq

Tayı yox şüurda, adda və sanda

...Qəhrindən, kinindən onun qorxaraq,

Şəhrinə bir kişi basmamış ayaq

Çarpışma zamanı versəydi fərman,

Yolunda kişilər keçərdi candan.

Nüşabə gözəllikdə, hünerdə, ləyaqətdə, ağılda və müdriklikdə ad çıxarmışdı. Xalqının, yurdunun əylməz-lik, mərdlik nümunəsi kimi təqdim olunan Bərdə hökm-darı ilə Makedoniyalı İsgəndərin görüş səhnəsi də poe-mada olduqca maraqlı bir dildə, bədii boyalarla təsvir olunur:

Erkək tinətlİYəm, olsam da qadın,

Hər iş bəllidir, mənə dünyanın.

Mən də bir aslanam, düşünsən bir az,

Aslanın erkəyi, dişisi olmaz.

Qara bulud kimi gulasam kinlə,

Qılınc tüstüsündən yanar su belə.

Aslanlar buduna basaram mən dağ,

Nəhənglər yağından yaxaram çıraq.

been presented by annalists as Gudafia - Nushaba for possessing brilliant oriental values and qualities for ten years, until the year of 326 B.C.

By defending her rich, beautiful and heavenly-gifted with wisdom and wealth country, Nushaba not only commanded the brave men of her motherland, but also created the image of a wise and courageous queen by driving the army against the enemy in heavy battles.

The feelings upon arriving in Barda and being mes-merized by its beauty were centuries later been skill-fully expressed in the works of Sheikh Nizami who granted the history with the feelings that Alexander the Great had experienced then:

They said: all the lands you witness here

Belong to one lady that all admire

In gallantry she is braver than men

Brighter than pearl, much transparent

She is unique with wit, name and fame

She is matchless creature, pretty dame.

...No man dared enter to her area

Knowing she is stern, all are scared.

If during battle she'd given order

Men would have committed prompt self-murder.

The meeting scene between The Ruler of Barda who has gained the respect of her subjects for her heroism, dignity, intelligence and wisdom, she who is consid-ered by her nation and motherland as a valorous per-son and Alexander the Great has been described in an interesting language furnished with feature coloring in the poem:

I am male natured, albeit female

I know universe, all its vale

Sarayın, xüsusiən də Qarabağ saraylarının zövqü-səfa-sı, incəlikləri və süfrə mədəniyyəti ilə bəzənmiş ziyafət otağına daxil olan dünya fətehi Qarabağ xanəndələrinin, tarın, kamanın, qavalın, ruhu yerindən oynadan "Segah"-in, muğamlarımızın xalı və zəngülesi müşayiətilə süfrə başına gəlir.

Şahın hüzurundakı məcməyinin pərdəsi götürüldəndə dünya fətehi "Bu qədər zənginlik içərisində daş-qaşla dolu məcməyi nə ehtiyac var?" - deyib soruşanda:

Nüşabə gülərək söylədi şahə:
Daşın ki, boğaza yolu yox daha.
Faydasız, yaramaz belə daş üçün
Bu qədər vuruşmaq, çarpişmaq necin?
İndi ki, yeməyə yaramaz bu daş,
Dünyada onunla ucalarmı baş?!

Varlığı ilə məclisə şərəf gətirən, müdrikliyi ilə fətehi qəlbini fəth edən Bərdə hökmdarı beləcə Bərdə torpağını, Qarabağı qan gölündən xilas edir. Ərazisini və ərazi bütövlüyünü uzaqgörən siyasəti, ağılı və iradəsi ilə düşmən cəngindən qoruyan Nüşabə Makedoniyalı İsgəndərlə sülh bağlayır. O sevimli qızını İsgəndərin ən yaxın silahdaşına, sərkərdə Perdikkə verir.

Bununla o, təkcə Qarabağın, Odlar Yurduunun -Azərbaycanın bir parçasını qandan xilas etmir. Dünyanı, Avropanı Şərq müdrikliyi qarşısında diz çökdürür. Makedoniyalı İsgəndər Bərdədən əliboş gedir, bac-xərac almır. Onu Nüşabənin müdrikliyinə bağışlayır.

Nuha, Süleymana qalmayan dünya İsgəndər Zülqərneynə də qalmır. O, ölümlə aydaşında indiki zərb məsələ çevrilən bu vəsiyyəti edir:

"Məni dəfn etməyə aparanda əllərimi cənazədən çölə çıxarm. Qoyun hər kəs görsün ki, dünya fətehi də dünyadan əliboş gedir!..."

If you think, you will see I am one lion
Lion is the lion - no man, no woman
Becoming dark cloud, I will wildly roar
Water will turn fire from smoke of sword
I will stigmatize hips of the lions
I will make candles, from fats of giants

The palace, especially the luxury of Garabagh palaces gamished with meal treatment culture leads the World's Conqueror to feasts accompanied by Garabagh singers performing inspiring "Segah" and sounds of tar, kaman and tambourine.

When the meal plate was unwrapped the World's Conqueror finds it full of jewels which surprises him and he eventually asks "Was it that necessary to serve the plate with jewelry amid such wealth?" while the answer comes as follows:

Nushaba smiling replied to shah
Jewelry to throat has no path
Is it worth to fight for such useless stone?
Why must we behave violence-prone?
While this jewel is no way eatable
How one may become from it noble?

Thus the Ruler of Barda rescued her lands from bloodshed thanks to her acumen which had conquered the Conqueror's heart. Due to her far-reaching policy, wit and determination, she saves her territory and territorial integrity from the enemy by signing a peace treaty with Alexander the Great. As a result, Perdikk, Alexander's close companion-in-arms marries her lovely daughter.

With this step she not only rescues Barda, a part of

Təkcə bu fakt sübut edir ki, Makedoniyalı İsgəndər kimi müdrik, filosof, nətiq bir sərkərdə xaqan da son anında Şərqi, Türk dünyasını və Azərbaycanı etiraf edib. Elə bu etirafa görə hər birimiz əfsanəvi Nüşabə adına səcdəyə gəlməyə, onun nigaran ruhunun dolandığı Qarabağı erməni daşnaklarının terrorundan, Ermənistan silahlı qüvvələrinin təcavüzündən xilas etməyə, təməli məhbəbbətdən və ədalətdən qoyulan milli dövlətimizi qorumağa borcluyuq!

Çox təəssüf ki, bugünədək bu əfsanəvi qadın haqqında ancaq köhnə sovet dövründən olan məlumatlarla kifayətlənilmişdir. Bu gün yeni tədqiqatların ölkədən kənarda və dünyanın ən zəngin mənbələrə malik olan arxivlərində aparılmasına çox böyük ehtiyac var.

Azərbaycan xalqının ulu öndəri Heydər Əliyev siyasətinin təntənəsi, onun möhtəşəm ideyalarının Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən uğurla həyata keçirilməsi, "Heydər Əliyev Fondu"nun prezidenti, Azərbaycan Respublikasının 1-ci xanımı, millət vəkili Mehriban Əliyevanın mədəniyyətə, incəsənətə, elmə, təhsilə, tariximizə diqqəti və qayğısı bugün hər birimizi bu müqəddəs amal uğrunda zəhmətə qatlaşmağa çağırır.

the Land of Fires - Azerbaijan from bloodshed. She also brings the world and Europe to kneel in front of the Oriental wisdom. Alexander the Great leaves Barda empty-handed and does not gather extra taxes. Nushaba's astuteness makes him do so.

Years passed and the world that did not keep Noah and Solomon, does not keep Alexander as well. In the bed of death he makes his will which later turns into a proverb:

"Take my hands out of the coffin when about to bury me. Let all see that the World's Conqueror leaves this world with nothing in his hand!"

Just this fact prove that Alexander the Great who was wise, sophisticated, enjoying the gift of making speeches and commanding recognized the East, Turkic world and Azerbaijan. Just this recognition is the duty of each of us to mobilize to worship the name of Nushaba and to rescue Garabagh where her worried spirit is, from the terror of Armenian dashnaks, from the aggression of Armenian Armed Forces and hence defend our National State whose foundation was laid on love and justice!

MƏHINBANU-ŞƏMİRAN

VI-VII əsrlər
Qafqaz Albaniyası

MAHINBANU-SHEMIRAN

VI-VII centuries
Caucasian Albania

MƏHİNBANU-ŞƏMİRAN

VI-VII əsrlər
Qafqaz Albaniyası

MAHINBANU-SHEMIRAN

VI-VII centuries
Caucasian Albania

Adı tarixə layiqə, mənəvi təmizlik və paklıq nümunəsi kimi yazılan Məhinbanu (bəzi tarixi mənbələrdə Məhimbanu və ya Şəmiran kimi göstərilir), Əbulqasım Firdovsinin və Şeyx Nizami Gəngəvinin əsərlərində sarayların ədalət məskəni kimi təsvir edilir.

O, miladdan öncə VII əsrdə yaşamış İran-Turan müharibələrində fütühatlar edən türkün qüdrətli sərkərdə-xaqanlarından biri olan məşhur Turan hökmdarı Alp Ər Tonqanın nəslindən idi. Şərqi ulu hökmdarı Əfrasiyab Alp Ər Tonqanın soyundan olması ilə fəxr edən Məhinbanu dövlət idarəçilik sistemində də bu qüdrətli hökmdarın ənənələrini yaşadır, əhalini və rəiyyəti onun yazılmamış qanunları ilə idarə edirdi.

Bu səbəbdən də Abxaziyadan Bərdəyə, Arrandan Ərmən dağlarına qədər böyük bir ərazini əhatə edən dövlətin sərhəddə dünyanın məşhur xaqanları və sərkərdələri gəlirdi.

Əksəriyyəti türksoylu xalqlardan-hunlardan, sabarlar-dan, xəzərlərdən, bünqarılardan ibarət olan əhalisini Məhinbanu çox ədalətlə idarə edirdi. Məhinbanu o dövrdə bir çox dövlətlərdə olmayan qüdrətli orduya, döyüş qabiliyyəti qoşuna, zəngin xəzinəyə və geniş ərazilərə sahib idi.

Əyyanlar və rəiyyət arasında xüsusi nüfuzu və hörməti olan Məhinbanu ədalətli şah, tədbirli sərkərdə kimi, həm də qonşu şahların, padşahların nümunəsinə çevrilmişdi.

Having been symbolized as an example of dignity, spirituality, immaculacy and purity in the history, Mahinbanu's personality has been eulogized in the works of Abulqasim Firdovsi and Sheikh Nizami Ganjavi, who cited to her palaces as a place of justice.

She came from the stock of Alp Er Tonga, the world-famous Emperor of the Turan Empire which was on power in the VII century B.C. He was famous for his series of Iran-Turan conquests. Being proud to belong to the family-tree of Afrasiyab - Alp Er Tonga whom she accepted as a Great Ruler of the East, Mahinbanu was applying the governing traditions of this powerful emperor and was running her subjects with his unwritten rules.

This was the very reason that attracted the world-famous khagans and commanders to see the state that covered the vast area stretching from Caucasus - Abkhazia to Barda and from Arran to Arman mountains.

Mahinbanu was justly governing the population which was mainly composed of Turkic nations, such as Huns, Sabirs, Khazars, Bungars etc. and possessed a powerful army and military power of various level, distinction, wealthy treasure and vast territories which was lacking in many states of that time.

Having a peculiar influence and respect among the courtiers and community, Mahinbanu was also a symbol of a just ruler skillful war-lord for the kings and rulers in her sur-

O, İran şahı IV Hörmüzün, II Xosrov Pərvizin ehtiramını qazanmış, qonşu dövlətin qüdrətli padşahı və ləyaqətli qadını kimi etiraf olunmuşdur. Mahinbanu daim onların süfrəsinin başında əyləşmiş, çox zaman da sayı bilinməyən möhtəşəm ordusu ilə onları düşmən təcavüzündən xilas etmişdir. Fars kökənli, fars hökmdarı IV Hörmüzün Mahinbanuya olan ehtiramının başqa bir cəhəti də onun türksoylu azərbaycanlı xatunu olması ilə bağlı idi. Bir sıra müharibələrdə Mahinbanunun ordusunun IV Hörmüzün qoşunu ilə birgə döyüşməsi Arran, Bərdə torpaqlarını düşmən təcavüzündən xilas etmək və yadelli işğalçıların qarşısına sədd çəkmək məqsədinə xidmət edirdi.

Tarixdə daha çox müdrikliyi və mərdliyi ilə yadda qalan Mahinbanu insani və əxlaqi keyfiyyətləri ilə dünyanın ən qüdrətli fəhələrinə belə heyratlandırmışdır. Onun ədəbi obrazı və qəhrəmana çevrilməsi isə insanlığa ömək olan məna və səliqədən, nəciyyədən, xeyirxalığından və ədalət hissindən boy alırdı.

O, ədəbiyyata insan və Allah sevgisi, ilahi eşq, humanizm, eşqin zəfər bayrağını yüksəldən ədalətli şah obrazı kimi daxil olmuşdur. Bütün əsərlərində dünyanı sosial bərabərliyə səsləyən Mahinbanu Şeyx Nizami Gəncəvinin məhəbbətlə tərənnüm etdiyi, əslində cəmiyyətin ideali, ədalətin qarçısı, həqiqətin aynası idi:

Dünya böyüyüdü dünyada Xosrov,
Könlü şən, qəlb şən bir gənc idi o.
Nəğməsiz bir udum bədə içməzdi,
Çalğısız, rəqssiz günü keçməzdi.
Nə qadər az versə bir oxuyana,
Xəzinə verərdi hər bir dastana.
Bir gün Xosrov əldə bədə içərəkən
Mahinbanu gəldi məclisə birdən.
Şah ona xüsusi hörmət göstərdi
Hər zamandan artıq izzət göstərdi.

Şeyx Nizami Gəncəvinin "Xosrov və Şirin" poemasında

rounding. She had gained the respect of Iranian shahs like Hormuz IV and Khosrov Parviz II and known as a powerful shah and noble woman in the neighborhood; she was always a welcomed guest for them. She had saved them from enemy aggression with her never-ending powerful army numerous times. The other worthy feature of the Persian descendant, Iranian Shah Hormuz IV was his respect to the Turkic descendant - Azerbaijani woman Mahinbanu. This respect was expressed in the joint fights of the army of Mahinbanu along with the army of Hormuz IV when they fought to defend Arran and Barda from enemy aggression. This was the main obstacle for the external invaders.

Well-known for her wise and noble features in history, Mahinbanu had always astonished the most powerful kings of the world with her humane and ethical attitudes. Her spiritual purity, nobleness, compassion and wisdom for justice have engraved her as a literary character and a hero.

She has always been idolized as a character of a just shah who thirsted by the society of all times to glorify the Love between the Human being and the God, Divine Love and light-bearer, to hoist flag of Gloria and humanism in the fight of light and darkness. Mahinbanu who had been always praised by Sheikh Nizami Ganjavi as a personality to invite the world to fraternity and social equality, was actually an ideal of a society, herald of justice and reflection of reality.

Xosrov was the ruler of the universe
The youngster whose soul was one happy verse
No gulp of glass would go with no song
If no play and dance, his day would go wrong
He was paying treasure to any saga
It was many times more than to a singer
Once he was holding a glass in the hand Khosrov
Mahinbanu made there sudden move
She saw from the shah only red carpet
Shah always approached her with great respect.

These lines of Sheikh Nizami Ganjavi's "Xosrov and Shirin"

səslənən bu fikirlər bir daha sübut edir ki, müdrik və məğrur Məhinbanuya sözün gerçək mənasında qonşu dövlətlərin hökmdarlarının hörmət və izzəti olmuşdur. Bu ehtiram təkcə onun geniş ərazisinə, qüdrətli ordusuna və zəngin xəzinəsinə görə deyil, Azərbaycanın bu qüdrətli hökmdarının mənavi zənginliyi və müdrikliyi ilə bağlı idi. Məhinbanunun vəliəhdi II Xosrov Parvizin xatunu Şirinə olan nəslətləri də bu qeydləri təsdiq edir:

Cütlü saf tum səpsə torpağa əyər,
Şübhəsiz torpaqdan saf tum göyərər.
Pak adam gövhəri saxlasa təmiz,
Gövhər də bulaşmaz torpağa hərgiz.
Banu həm ismətli, həm də kübardı,
Xosrovdan, Şirindən xəbəri vardı.
...Şirinə söylədi: "Qızım, bilginən,
Bütün gözəllərin sultanısan sən.
Arxanca kölgətək gəzir səadət
Sənin bəzəyindir ismət, nəzakət.
Qapısı möhürlü xəzinəsən sən
Xəbərdar deyilsən yaxşıdan, pisdən.
Dünyanın cürbəcür hiylələri var,
Gah yaqutu əzər, gah dürr oğurlar.
Ürayimə clamıb, gələcə cəhangir
Səninlə qovuşmaq niyyətindədir.
...Görsə ki, vəfalı, ismətli qızsan,
Olarsan cahanda böyük hökmdar.
Əgər o aydırsa, biz afitəbiq.
O, Keyxosrov, bilsə Əfrasiyabıq...

Qardaşı qızı Şirinə təkcə əzizi, doğması kimi deyil, həm də vəliəhdi, Alp Ər Tonqa soyunun davamçısı kimi nəsihət edən Məhinbanu qadın layəqətini, qadın ülvyyətinə onun baş tacı bilir.

İlləri hökmdarlıqla, rəyyətin və geniş ərazilərin idarəsində, qüdrətli ordunun mükəmməl təlimlərində keçirən, ox atması, ov ovlaması, cəhangirliklə döyüşlərdə sücaət göstərməsi ilə ad çıxaran Məhinbanu özünün ədalətli

is once again a proof that the neighboring kings were in the full sense of the word approaching Mahinbanu, the wise and proud ruler of Alban kingdom with great respect. And this respect was not only for her vast kingdom, powerful army and wealthy treasure. It was also due to this Azerbaijan's powerful ruler for her spiritual wealth and intelligence. These comments are mirrored in her moral admonitions to Shirin, her heir - the lady of Khosrov Parviz II:

If ploughman casts healthy seed to land
Healthy sprout will go out of the land
If a clean man keeps pricy stone clean
That stone in the sand will never go mean
Banu was the lady noble and honest
She was aware of Khosrov and Shirin
She told Shirin "Know, my nice daughter,
You are the Sultan of all beauty creatures,
Happiness follows you as your own shadow
Your accompanies are dignity, honor
You are a treasure with a locked door
You are not aware bad or good thing of
The world hides a lot of sly and trick
It either crash ruby, or make a pick
It portents that the conqueror to come
Wants to get to you, one life become
If he finds you both loyal and well-bred
You will become world's ruler and the head
If he is the moon, then we will be the stars
If he is Keykhosrov's, we are Afrasiyab's.

Approaching to her niece Shirin not only as her kin, but also as the heir of Alp Er Tonga generation, Mahinbanu always overestimated the woman's dignity and woman's sanctity as her own crown.

Spending her prime years in reigning and ruling her subjects and vast areas, as well as in training her powerful army, Mahinbanu was popular not merely in the East, but also in Europe. Her trainings included arrow-shooting, and hunting thanks to which she gained fame in her

hökmdar obrazı ilə Şərqdə deyil, Avropada da məşhur idi. Bu məşhurluğu ona dünya şöhrəti ilə yanaşı, el hörməti və el məhəbbəti də gətirmişdi.

Öz ağılı, ləyaqəti, məğrurluğu və müdrikliyi ilə əsl azərbaycanlı, türk xatunu obrazını yaratmışdır. Ədaləti əmalına çevirən Məhinbanu Allah sevgisinə, Tanrı istəyinə, dünyanın əvvəlini və sonunu görmək duyğusuna görə müdriklik və müqəddəslər cərgəsinə yazılmışdır.

Məhinbanunun ilahi eşqi və iki dünya ilə bağlı düşüncələrini Şeyx Nizami Gəncəvinin "Xosrov və Şirin" poemasında onun Şirinə vəsiyyət edib ölmesi səhnəsində də görürük:

Ruzi qəmi çəkmə bu dünyada sən,
Ruzini yetirər ruzi yetirən.
Din qəmi çək, dünya bir qəmə dəyməz,
Bir gecəlik gəlin matəmə dəyməz.
Dünyada əbədi şey yoxdur, inan,
Dəyməz bir arpayı bu böyük cahan.
Adəm töhfəsidir torpaqda hər iz.
Pak gövhərin olar mayası təmiz.
Bu sözü yaxşı deyib ərənlər:
Yaxşı-pis ölümdən sonra bilinər.
Orda çox qadını görərsən kişi,
Çox kişini xəlil əyləyər şi.

Ağlı, müdrikliyi, idarəçilik üsulu, döyüş taktikası, əxlaqı, mənəvi dəyərləri ilə milli dövlətçilik tariximizin əski çağlarını şərafləndirən Məhinbanunun çox zaman tarixi şəxsiyyət və hökmdar xatun olması ilə bağlı mübahisələr də olmuşdur.

Dövlətçilik tariximizi özgə millətlərin və dövlətlərin adı ilə bağlamağa cəhd edənlər, bəzi "salnaməçilər və tarixçilər" ədalət hissinə unudmuşlarındakı Qafqaz Albaniyasını etiraf etdikləri halda bu qüdrətli dövlətin hökmdarlarından biri Məhinbanunun üstünə kölgə salmaq istəmişlər. Lakin Alp Ər Tonqa, Arran, Bərdə adını yaddaşında yaşadan

battles with world's conquerors. This led her to win international recognition in line with respect and love from others. Apart from creating the image of a genuine Azerbaijani, Turkic khatun with her characteristic wit, dignity, pride and wisdom, and becoming the goodwill of justice, Mahinbanu, unlike many, had another supreme nature that has engraved her name to the range of the wise people and saints. It was her love to God, her admiration to the Creator, and her inner talent to find Him to constitute the beginning and the end of the world. One can see Mahinbanu's divine love and thoughts concerning the two worlds in 'Khosrov and Shirin' poem by Sheikh Nizami Ganjavi where Mahinbanu dies reciting her will to Shirin:

Never grieve for bread and food in the world
Bread and the food will be given by the Lord
Grieve for religion, world is not worth to cry
It is not worth mourning for one night's bride
Nothing is eternal in the world, believe
Big universe isn't worth one barley to live.
Every trace in sand is Adam's gift
Pricy stone's ferment is clean if sift
Right were the sages with this proverb:
Good and bad are known only after death.
There many women you will see as men
Many men have become for deeds so be mean

However, there have been arguments whether Mahinbanu was a historical personality and queen who had glorified the old times of our national statehood history with her wit, wisdom, and way of governing, fighting tactics, ethical and moral values.

Some annalists and historiographers who aim to link our statehood history with other nations and states have forgotten their sense of justice and albeit they recognize the Caucasian Albania, they cast shadow on Mahinbanu, who was one of the mighty rulers of the aforesaid state. However, history that keeps Alp Er Tonga, Arran and Barda alive in its memory does not lie, so history has also been loyal to the name of Mahinbanu, the queen who is known to the nation

tarix yalanı sevməmiş, əksinə, hər zaman gerçəklərə arxalanmışdır. Bu gün də xalqımız layəqət və ədalət rəmzi kimi qəbul etdiyi, ənənələrindən bəhrələndiyi hökmdar qızı Məhinbanu-Şəmiran şəxsiyyətinə böyük hörmət göstərir.

Tarixi həqiqətlər, elmi-ədəbi mənbələr sübut edir ki, Şeyx Nizami Gəncəvi "Xəmsə" çələnginə aid olan poemalarının əksəriyyətini qüdrətli şahların və padşahların sifarişləri ilə qələmə almışdır. Bu mənada o, sarayın başlıqlarına də toxunmuş və bu əsərlər mirzələr tərəfindən üzü kəçürüldükdən sonra yayılmışdır.

Bu gün Nizaminin əsərlərində obraz kimi işlənən simaların tarixi şəxsiyyət olmasını, qılıncları, qələmləri, dövlət idarəçilik sistemində mövqeləri və savaş meydanlarındakı fəthətləri hər kəs etiraf edir.

Daha çox Şeyx Nizami Gəncəvinin əsərlərindən tanıdığımız Arran hökmdarı, Şirinin bibisi, Əfrasiyabın soyundan olan Məhinbanunun Atabəy Məhəmməd, Qızıl Arslan, Şirvan şah Axistan, İran şahları Dara, Hörmüz kimi milli dövlətçilik tariximizdə yeri dənılmazdır. Minilliklər boyu başqa millətlər, eləcə də Azərbaycan xalqı tərəfindən yaradılmış tarixə, mədəniyyətə, incəsənətə, musiqiyə və digər milli mənəvi dəyərlərə saxtakarlıqla sahib çıxan bədnam erməni qonşularımız təkəz torpaqlarımıza təcavüz etməmişdir. Onlar utanmadan türkün məşhur sərkərdəsi Alp Ər Tonqanın nəslindən olan və tarixi mənbələrdə Məhinbanu, Məhimbanu və Şəmiran kimi tanınan bu qüdrətli Xatunun erməni qadını olduğunu da iddia edirlər.

Bu gün VI - VII əsrlərdə Qafqaz Albaniyasında, Şərqdə ədalətli hökmdar kimi tanınan Məhinbanu cismani yoxluğunda belə diri görünür, başaəri görünür!

Bu bizim min illərin başından boy alıb gələn ən böyük sərvətimiz, insan sevgimiz, ədalət hissimizdir! Bunun üçün qürurlanmağa, böyük qələbələlərə imza atmağa dəyər!

as a symbol of dignity and justice. Our nation benefits from the traditions left from her till today.

Historical truth and scientific-literary sources prove that Sheikh Nizami Ganjavi, the author of poems belonging to the 'Khamsa' anthology, wrote most of them by the order of powerful shahs and kings. Besides the head of palaces, he has mentioned the intelligentsia of the palace. Once his works were copied by mirzas they were circulated around.

Everyone confesses that the heroes mentioned in the works, which made a history with their swords, pens, positions in state reigning and conquests along with their fighting scenes, have been historical personalities. It means that Mahinbanu, who is mentioned in Sheikh Nizami Ganjavi's works as the queen of Barda and Arran, and the aunt of Shirin belonging to the generation of Afrasiyab is as historical personality as Alexander the Great, Iranian shahs of Dara and Hormuz, along with Atabek Mohammed, Gizil Arslan, Shirvanshah Akhsitan etc. And her place in our national statehood history is undeniable. Our notorious Armenian neighbours falsely owning the history, culture, music and other national-moral values created by other nations, including Azerbaijan for thousands of years have not merely occupied our lands. Without being ashamed they claim that the lady from the family of the famous Turkish warlord Alp Er Tonga who is described in the historical sources as Mehinbanu, Mehimbabanu and Shemiran was Armenian.

Today the world and Europe wages struggle against the 'White death' and various venereal diseases and try prevent this disaster that has covered all over the world by the means of international organizations. It calls the mankind to dignity and justice. By approaching the issues from this point of view, Mahinbanu who was the just ruler of VI-VII centuries of Caucasian Albania and the East seems alive even with her physical absence. So humane does she appear! This is our prevalent wealth, human love and sense of justice coming from thousands of years! These very values inspire us to feel proud and leave our signature in great triumphs!

ŞİRİN

VII əsr

Qafqaz Albaniyası

SHIRIN

VII century

Caucasian Albania

ŞİRİN
VII əsr
Qafqaz Albaniyası

SHIRIN
VII century
Caucasian Albania

Soykökü və şəcərə dəftəri "Oğuznamələrə", Orxon Yenisey abidələrinə, Qobustan qayaüstü abidələrinə, Gəmiqayaya, Skif kurqanlarına, indiki Qarabağda işğala məruz qalmış Azıx mağarasına, min illəri qabağına qatılıb gətirən sənəduqələrə, Tanrının Asəf-Kəhf, Babadağ, Kəpəz, Qoşqar, İlandağ, Qız Qalası, Ərk Qalası, Əlincə Qalası, Mərdəkan Qalası, Çıraç Qala, Rəman Qalası, Girdman Qalası, Dərbənd Qalası, Narın Qala və Tumanın Qalası müqəddəsliyinə bağlanan Azərbaycan xalqı tarixi yazmaqdan daha çox yaradan nadir xalqlardandır. Bu yaşantıların bəzi məqamları isə şifahi və yazılı ədəbiyyatda, nəğillərdə, qəhrəmanlıq və məhəbbət dastanlarında əbədiləşərək bugünkü dillər əzbəridir.

Qüdrətli hökmdarlar, sərkərdələr, xaqanlar, sənət-söz adamları yetirən xalqımızın miladdan öncəki tarixinə Tomris, Nüşabə və Məhimbanu kimi xatun sərkərdələrimiz qızıl hərflərlə yazılmışdır.

Ağlı, müdrikliyi, məğrurluğu, geniş ərazisi, zəngin xəzinəsi, çoxsaylı qoşunları ilə dünya fəthlərini hey-rətdə saxlayan bu hökmdar xatunlardan biri də dünyanın onu Əbülqasım Firdovsinin "Şahnamə"sindən və Şeyx Nizami Gəncəvinin "Xəmsə"sindən daha çox tanıdığı Şirindir. Şirin İran-Turan münasibətlərinə ədalət

Taking the outset of its history from "Oğuzname's, Orkhon-Yenisey monuments, Gobustan drawings, ancient Gamigaya, Scythian barrows, Cave of Azykh which is currently under the occupied Garabagh territory, tombs, the Holy Ashabi-Kahf, Babadagh, Kapaz, Goshgar, Ilandagh, Maiden Tower, Erk Tower, Alinja Castle, Mardakan Fortress, Chiraggala, Ramana Fortress, Girdman Castle, Derbend Fortress, Naringala, and Tumangala, the people of Azerbaijan are one of the unique nations who created history itself rather than writing it. Some parts of those historical moments have been immortalized in oral and written literature, tales, and in legendary sagas and epos.

In different times of history this nation has presented the world civilizations mighty kings, warlords, khagans and creative people, among them some female historical personalities of ancient history such as Tomris, Nushaba, and Mahimbanu, etc. were those whose names had made the world conquerors to tremble from fear. One of those ruler women who had run the world with their wit, wisdom, vast territories, rich treasures and endless armies was a person that the world knows from Abulgasim Firdowsi's "Shah name" and from "Khamsa" of Sheikh Nizami Ganjavi. This

hissi gətirən qüdrətli sərkərdə-xaqan Əfrasiyabın - Alp Ər Tonqanın nəvəsi, hökmdar Məhinbanunun varisi və qardaşı qızıdır.

Gözəlliyi, ləfəfəti, sərkərdəlik məharəti ilə adı dillərdə dastan olan Şirin təkcə Qafqaz Albaniyasında deyil, Sasanilər dövlətində də hörmət və izzət sahibi idi. Soyundan, nəsil-nəcabatından qürur duyan Şirin həyat dərsləri bibisi Məhinbanudan almışdı.

Qadın ucalığı və hökmdar Məhinbanu qururu ilə zamanın "müdrilər müdriki" adlanırdı. O, bərqərar etdiyi qanunlarla dövlətini çiçəklənən xaqanlığa çevirmişdi. Bu ölkəni görən elçilər öncə onu, sonra isə hökmdarını öyməkdən doymazdılar.

Dərbənd dənizinin bir sahanısında
Bir gözəl ölkə var dağlar yanında
Şahzadə qadındır orda hökmüran.
Yayılmış qoşunu İsfahanacan.
Arrandan başlamış Ərmənə qədər
Onun fərmanına boyun əyirlər
Ölkələr göndərir ona xəracı...

Şeyx Nizami Gəncəvinin fars elçisi Şapurun dili ilə II Xosrova tərif etdiyi bu hökmdarın qüdrəti təkcə zəngin xəzinəli, ölkəsi və gözoxşayan ərazisi ilə ölçülmürdü. Məhinbanunun ən böyük sərvəti insani və əxlaqi keyfiyyətlərdən dərs verdiyi qadın Şirindir. O, düz 30 il ağılı, müdrikliyi, elmi və biliyi ilə Sasani saraylarını, II Xosrov Parvizi nura qarışdırdı. İlahinin gözəllikdən, zəriflikdən pay verdiyi Şirini Məhinbanunun öyüdnəsihətləri zینətləndirmişdi.

Sanki bir pəridir, pəri yox, bir Ay!
Qəhrəman bir qızıdır, başda kələgay.

woman is Shirin, the granddaughter of Afrasiyab - Alp Er Tungan, powerful warlord of Iran-Turan contradictions, the heir and niece of Mahinbanu, Ruler of Barda.

Shirin, who was well-known for her beauty, tenderness and commanding skills, was not just famous in the Caucasian Albania, but also within the state of Sasanids. Being proud of her saint ancestors Shirin had derived her life lessons from Mahimbanu, her aunt and queen of Barda.

Mahimbanu, who had earned the title "wisest of the wise", was ruling the state on the basis of laws that had turned the state to a flourishing territory. The envoys of foreign countries would not stop of praising this state and its ruler.

This beautiful land is close to Derbend Sea
It is situated in mountain lee
This country is run by a one Queen
Her army is spread to Isfahan lim
All have been submitted to her edict, law
Coming from Arran to the Arman door
Taxes are sent here from countries...

When Shapur, the Persian envoy in the poem by Sheikh Nizami Ganjavi was praising the power of this ruler to Khosrov the Second, the mentioned power was not being measured by the rich treasure and vast territory of the country. The main wealth of this power was the wit and wisdom of Shirin who had been brought up by her aunt - Mahinbanu. It was Shirin who served for the Sasanid Kingdom in Sasanid palaces and Khosrov Parviz II enriching them with her knowledge. God had gifted Shirin beauty and tenderness and her aunt had enriched her with admonition.

Üzü nəsrin kimi, qoxusu nəsrin,
Dodağı şirindir, adı da Şirin.
Gözəl söz deyənlər ona can deyir,
O Məhim Banunun canişinidir.
Ölkədə tanınmış nadir gözəllər
Fərman gözləyirlər yanında yeksər.

Sonrakı yüzillərdə "Kitabi Dədə Qorqud" dastanında Burla xatunu 40 incəbelli qızla birlikdə görəndə, onların sərv boyunda, çinar qamətində, dolu gözlərində, cəsarətli, mərd addımlarında, incə və zərif yerləşlərində də məhz Məhinbanunu və Şirini, onların başına cəm olan gözəl, cəhrəman Qarabağ gözəllərini xatırlayıyıq.

Bir hücum çəksələr alışar aləm,
Məğribdən Məşriqə qarışar aləm.
Göylərə kiprikdən ox atsa ağər,
Göydə ulduzları bir yerə tikər.
Behişt huriləri tapsa da şöhrət,
Onlar huridilər, bu yersə cənnət.

Gözəllər sultanı, hurilər şahı olan Şirinin Elçidən eşitdiyi gözəlliyi, II Xosrovun qəlbina ox kimi sancılmışdı. Məhinbanu qardaşı qızını bu dəfə də tədbirli, ağıllı olmağa, nəslinin və soyunun şərəfini uca tutmağa çağırıır:

Əgər o aydırsa, biz afitabıq,
O, Keyxosrov, bizsə Əfrasiyabıq.
Yaramaz kişinin dalına düşmək,
Bu sifət qadında olmasın gərək.

Məhinbanunun müdrik öyüd-nəsihətlərindən dünyanı dərk edən, dövlət idarəciliyinin sirlərini öyrənən Şirin

She is like fairy. She is moon. No less!
She is heroine, carries head-dress
Her face like flower, scent - evergreen
Her lips as sweet, as name Shirin
Salutes by good people have been her convoy
She is Mahinbanu's rightful envoy
All beauties known in the country
Wait for her order as infantry.

Hundreds of years later, when we read about 40 beautiful girls in the epos of "Kitabi Dede-Gorgud", their slender waists, tall statures, wide eyes, brave actions and tender walks remind us the description of Mahinbanu, Shirin, beautiful and heroine girls and beauties of Garabagh.

If they begin assault, world will be in mess
From West to the East world will be restless
If they arrow sky with their eyelash
They will saw together stars at one dash
Albeit the nymphs of Eden are famous
These girls are nymphs too, and land paradise

When his envoy praises The Nymphs' Sultan - Shirin's beauty to Khosrov II, the words hit Khosrov's heart as an arrow. Mahinbanu invites her niece to be clever and to hold her generation high:

If he is the moon, then we will be the stars
If he is Keykhosrov's, we are Afrasiyab's.
You must never follow a villain man
Such features must never exist in woman

Thanks to Mahinbanu's wise advices she perceived the laws of nature, and learned the techniques of state

ondan sonra ölkəni ədalətlə idarə edir. Bac-xəracı ləğv edir, zindanların qapısını açır. İnsanlığı işığa və yaxşılığa, xoş gələcəyə inandırır, halal zəhmətə tapındır.

Müsləman adət-ənənələrinin, Qurani-Kərim müqəddəsliyinin, türk saray mədəniyyətinin hökm sürdüyü Bərdə sarayında Şirinə olan sevgi yurd və torpaq sevgisinə çevrilir. O, mal-qaranı, sürüləri, geniş əraziləri, zəngin xəzinəni idarə etmişdir. Şad-xürrəm, azad və rahat ömür sürən vətəndaşları, Bisutun dağıni onun eşiqinə yarıb məmləkətdə su çəkən, vətəni quraqlıqdan xilas edən Fərhad kimi qəhrəmanları ilə qürur duyan hökmdar Şirin dədələrində qalan dövləti ədalətlə idarə edirdi. Halal zəhməti, vətən sevgisini hər şeydən uca tutan, sadəliyi ilə könülləri fəth edən Şirinin Fərhadla Bisutun dağında görüşü də dediklərimizə əyani sübutdur:

Fərhadın işindən gəldi heyranətə,
Söylədi: "Eşq olsun belə sənət!"
...Dedi: "Sən ustada necə haqq verim?
Şagirdinə layiq yoxdur dəyərim".

Bütün sevgilərin fəvqündə Vətən və torpaq sevgisini görən Şirin son ana qədər bu hissəyə sadıq qalır. illərlə sevdidi və həsrətini çəkib hicranında qovrulduğu Fərhadı Xosrovun xəyanətlə öldürməsinə ona bağışlamır. Bu böyük günahın onu tutacağını söyləməkdən çəkinmir:

Dünyanın işini yaxşı düşün sən!
Nə əksən, onu da, bil, çəkəcəksən.
Yaxşı iş görsən, pis iş də, inan,
Unutmaz onları bu qoca dövrən.

Uzun sürən intizardan sonra Zərdüşt qayda-

running. She ran the country with justice after taking up the ruling. In her reign, she voids taxes, opens the door of prisons: she challenges humanity to light, kindness, promising future and honest labor.

In the Barda Palace where Islamic traditions, the Holiness of Kurani-Karim and Culture of Turk Turk's Palace running dominate, the love to Shirin turns into the love to motherland. Shirin is not proud of the country's livestock, flocks, vast territories and rich treasure. Rather, her pride consists of the subjects living happy lives and people like Farhad, who rescued the motherland from drought by laying a water channel to his country after splitting the rocky mountain of Bisutun for to his love to Shirin. Shirin is proud of the people who hold their love to motherland high and honest labor. This feature takes her to the meeting with Farhad at the foot of the Bisutun Mountain.

She was mesmerized by work of Farhad
Said: "Salute and Applause does deserve this art!"
Then said: "Let alone such a good master,
Even for your pupil, little is my treasure."

She keeps with her high feelings to her motherland till the end of her life. She never forgives Khosrov whom she loved and for whom she experienced hardships until she got him, for killing Farhad. She does not stop by saying that this sin will turn back to him:

You better contemplate the world with care
Whatever seed you plant, that you will bear
Believe me! Good or bad - you do whatever,
Will not be forgotten by Old World ever.

After long separation Shirin marries with Khosrov II on the tradition of Zoroastrianism, albeit she kept loyal

qanunları ilə II Xosrovlə nikahla gedən Şirin fəqət ömrünün son gününə qədər müsəlman adət-ənənələrini yaşatmışdır. Ən müqəddəs və yeri Qurani Kərim olan Şirin Sasani sarayına gəlin köçəndən sonra belə, öz doğma yurdunu unutmur. Onun əmin-amanlığını, qüdrətli ordusunu və ərazi bütövlüyünü qoruyur. O, türk qızına, azərbaycanlı xatuna layiq bir zəka, təmkin və müdrikliklə II Xosrov Pərvizin ən ağıllı məsləhətçisi olur. Alban, Arran türklərinə arxalanaraq dövləti yadelli işğalçılardan qorumaqla Şirin II Xosrova daim yol göstərərək ona arxa-dayaq olur. Şirinin yeni saray qanunlarının yazılmasında, qəhrəmanlıq göstərən döyüşçülərin, sərkərdələrin mükafatlandırılmasında, mədəniyyətin inkişafında, daxili və xarici siyasətin uğurla həyata keçirilməsində də xüsusi xidmətlər göstərir.

Ömür-gün yoldaşını nəhaq qandan, günahlardan qorumaq üçün Şirin onu ədalətə, haqqa çağırır:

Bəd duadan saqın, mehriban danış,
Pusquda durmasın yolunda qarğıs.
Birdən qoca qarı, cavan ah çəkər,
Hədəfə ox vurur, erkən, bir səhər.
Onda dinləməzlər ahu-zarını,
Yelə vermış olar qarğış varını.
Şahlarn əlində çox ayna baxsan,
Qaralıb getmişdir məzlum ahından.

Şirin bütün varlığı, qururu və sönməz sevgisi ilə Kəyan sarayına, Sasanilər dövlətinə, II Xosrov Pərvizə başucalığı gətirdi. Onu eys-ışrət məclislərindən qoparıb ədalətli, vətənpərvər şahı, qüdrətli sərkərdəyə çevirdi.

O, özündən əvvəl Sasanilər sarayına qədəm qoymuş türk ruhuna, türk xatunluğuna xas bütün ənənələri

to Islam whose holy place was Korani- Kərim; she did not forget her motherland and takes care of the peace, mighty army and territorial integrity of her own country. She becomes the keen advisor of Khosrov Parviz II owing to her wit and wisdom to Azeri and Turkish girls. Being supported by the Alban and Arran Turks, she defends the state with outlander-invaders and makes her valuable contributions in advising Khosrov II, preparation of new palace laws, awarding warriors and warlords, development of culture and in the implementation of internal and external policy. To abstain her spouse from in vain bloodsheds and sins, she invites him to justice and truth:

Keep apart bad prayer, speak dearly
Don't let a damnation ambush nearly
Don't cause old or young sigh with a suffering
Early morning arrow will end everything
Every one will neglect your sigh of fail
Damnation will blow your wealth to gale
Blackened are the mirrors in the hand of kings
From the sigh of people in long sufferings.

Shirin brought fame to the Palace of Kayans, State of Sasanids and Khosrov Parviz II with her existence, pride and eternal love. She succeeded to pull out Khosrov II from carousal events by turning him to a patriotic and impartial shah and mighty commander.

She followed the way of her Turk predecessor ladies who upon marriage had lived in the Palace of Sasanids and thus she kept being loyal to traditions characteristic to the Spirit of Turks. Following his marriage with Maryam, the Christian girl Khosrov II got married to Shirin. The reason of his second marriage was the fact that his mother was a Turk girl from Arran. This fact has

yaşatdı. Ondan əvvəl xristian qızı Məryəmlə ailə quran II Xosrov Pərvizlə Şirinin evlənməsinin səbəbi də onun ana tərəfdən Türkiyə, Arran gözəlinə bağlı olması idi. Bu faktı Sasanilər dövlətinin tarixini araşdıran tədqiqatçılar, tarixçi K.Ratkanyanın qeydləri də təsdiqləyir: 'IV Hörmüz, yəni I Xosrov, Ənuşiravani türk xaqanının qızını alması və sonralar Sasani hakimiyyətində olan şahların, xüsusən də II Xosrovan türk nəslindən olmasına gətirib çıxardı'. Özünün müdrikliyi və məğrurluğu ilə ad çıxaran Şirin son məqamda belə sədaqət hissi ilə tarixə köçdü.

Şirinin Azərbaycan qızına və qadınına xas məhəbbətlə sevdidi Sasani hökmdarı II Xosrov Pərviz oğlu Şiruyənin əli ilə qətlə edildikdən sonra ona Şiruyə eşq elan etmişdir. Böyük dözümlü və möhkəm iradəli Şirin ömür-gün yoldaşına şaha layiq dəfn mərasimi təşkil edir və atasının namusuna əl uzatmaq istəyən Şiruyəyə əxlaq və ləyaqət dərsi verərək özünü əbədi eşq yolunda şəhid edir:

Möbidlə danışib son vida üçün
Girdi məqbərənin içinə Şirin.
Qapını bağladı, qoy görməsinlər
Yanaşdı tabuta əlində xəncər.
Götürdü örtüyü, tapdı yaranı,
Əyildi bir dəfə öpdü yaranı.
Yaranın yerini öyrənən pəri
O yerdən döşünə vurdu xəncəri.
...Sonradan ucaltdı öz nələsin,
Camaat eşitdi onun səsin:
'Qovuşdu mənt tənə, yetdi can cana,
Aradan yox oldu işgəncə, hicran'.

Azərbaycan xalqı bu böyük türk sevgisini, qadın

already been proved by K. Ratkanyan, the Sasanid historian along with other researchers and historians: 'Hormuz IV, i.e. Khosrov Anushiravan I by marrying to a Turk khagan's daughter resulted with the case that Sasanid shahs, particularly Khosrov II turned out to have Turk genes'. Shirin, famous with her wisdom and pride stayed in history with her loyalty to traditions.

She loved Khosrov II with such love that only to an Azeri and Turk woman and when Khosrov Parviz II was killed by his own son of Shiruye who had expressed his love to her, she demonstrated patience and will by placing her died husband into a worthy coffin and taking it to tomb area where she organized a burial ceremony. Then she reprimands Shiruye who wanted to dishonor his father's lady and following that Shirin committed suicide on the way of immortal love:

Shirin spoke with priest, and went into tomb
To bid her farewell to husband in calm
Locked the door so no one can enter later
Approached to the coffin holding a dagger
Removing the cover, she found the scar
Bending down she kissed, one time the mar
Making sure wound was hit from where
In her body to breast she hit with dagger
Later her groan was wailed away
People heard her voice crying at bay
Both bodies and souls met with each other
Ended separation, hardship and torture

Years and centuries passed by... The people of Azerbaijan kept the Turk's Great Love, and Woman's Sanctity and Loyalty in mind. And people became witnesses to such sanctity in the suicidal action of Fariza who demonstrated her hatred to Russian Empire by poi-

məhəbbətini, qadın ülvyyətinə və sədaqətini 1990-cı ilin 20 Yanvar dəhşətlərində bir daha nümayiş etdirdi. Rus imperiyasının silahlı qüvvələri Bakını al qana qərq edərək istiqlalı Azərbaycan xalqına çox görəndə, şəhidəri İlhamın günahsız ölümü ilə barışmayan Fərizə özünü öldürməklə imperiyaya nifrətini bildirmişdi.

1990-cı ilin 22 yanvarında Şəhidlər Xiyabanında bir cüt qoşa məzar qazıldı. İki türk övladı İlhamla Fərizə əbədi olaraq vətən torpağına köçdü!

Faciədən sarsılan Azərbaycan xalqı qəm karvanına qoşulub Xiyabandan keçəndə pıçılı ilə belə söylədi: Bunu ancaq Azərbaycan qadını, Türk qadını edə bilərdi!

Tarix təkrarlanmışdı. Elə bil VII yüzil idi. O zaman insanlar II Xosrov Pərvizin məqbərəsindən ayrılanda da belə söyləmişdilər:

"Bu Şirindən başqa kimsə dünyada
Özünü bir kəsə etməmiş fəda..."

Arran, Bərdə hökmdarı, Sasani sarayının baş xatunu Şeyx Nizami Gəncəvinin, Əbülqasım Firdovsinin vəsf etdiyi bu böyük ülvyyətin sahibi Şirin milli dövlətçilik tariximizdə heç nə etməsəydi, heç bir qələbəyə imza atmasaydı belə sayğıya layiq olacaqdı. Çünki o, öz müdrikliyi, məğrurluğu, ləyaqəti və ölməz məhəbbəti və ucaldığı şəhidlik zirvəsi ilə sonrakı nəsillərə və insanlığa nümunə oldu. Bu nümunənin adı Azərbaycan qadınının Əzəməti, onun Ucalığı idi!

soning herself as a sign of irreconcilability to her husband's - Ilham's innocent martyrdom who had been killed during the bloodshed events in Baku on 20 January 1990 by the armed forces of the Russian Empire against the independence outcry of the people of Azerbaijan. On 22 January 1990 a pair of graves was dug in the Martyrs' Alley. Two young Turks - Ilham and Fariza moved to the Ground of Motherland!

Shocked by the tragedy the people of Azerbaijan joined together in huge masses and set out to the Alley and said in whisper: Only the woman of Azerbaijan, Turkish woman could have done this way!

It was the repetition of history! It seemed to be VII century, when people leaving the grave of Khosrov had said the following lines:

"Killing self for other - world has never seen
The only exception became Shirin.

If Shirin, the Queen of Arran and Barda lands, the Head Lady of Sasanid Palace, the Heroine of the literary works Sheikh Nizami Ganjavi and Abulgassim Firdowsi, the Mistress of such a big Sanctity even hadn't done anything in our National History of Statehood and hadn't gained any victory, she would again will be high above because of her wisdom, pride, dignity and immortal love and for being example for the coming humanity with her the Peak of Martyrdom. This example is called the Woman Grandeur and Greatness!

MÖMINƏ XATUN

XII əsr
Atabəylər dövləti

MOMINA KHATUN

XII century
State of Atabeyes

MÖMİNƏ XATUN

XII əsr

Atabəylər dövləti

MOMINA KHATUN

XII century

State of Atabey

Mədəniyyət tariximizin intibah mərhələsi sayılan XII yüzillikdə Atabəylər dövlətinin sarayında təşkil olunan ədəbi məclislər, təməli qoyulan məşhur memarlıq abidələri milli dövlətçilik tariximizdə xüsusi yeri olan bu dövlətin nüfuzuna bir daha sübutdur. Sənətin, elmin, şəhər mədəniyyətinin, incəsənətin bütün sahələrinin inkişaf etdiyi bu türk dövlətində milli adət-ənənələrlə yanaşı, sənət və mədəniyyət yeniliklərində, ədəbi-bədii əsərlərdə, tətbiqi və dekorativ nümunələrdə Avropada mövcud olan elmi nailiyyətlər də öz əksini tapırdı.

Tarixdə və dini mənbələrdə Nuh peyğəmbərin çıxdığı torpaq kimi yadda qalan Naxçıvan bu gündə də Asəf-Kəhf və Gəmiqaya kimi tarixin ilk yazı mədəniyyətlərini özündə yaşadır. Qəhrəmanlıq tariximizin bir parçası olan Oğlan qala, Qız qala, Əlinca qalası, intibah memarlığının ən zərif nümunələri sayılan Gülüstən və Möminə xatun türbələri, İnadag (İlandag), Haçadağ zirvələri də bu qədim diyarın dünya mədəniyyətinə bəxş etdiyi töhfələrdir. Dulusçuluq və misgərlik nümunələri, inan və iman yerləri olan ziyarətgahları, tarixi tikililəri, qüdrətli şəxsiyyətləri ilə öyünməyə haqqı çatan Naxçıvanda gözəlliyə, qədim müqəddəsliyinə ucaldırılan,

Literal assemblies, organized in the Court of Atabey in XII century, during the times considered as the Renaissance stage of our cultural history, and the famous architectural monuments established at that time prove once more the image of this state which occupies a particular place in the statehood history of our country. In this Turkic state, where all spheres of art, science, urban culture, and fine arts were developed, the scientific achievements of Europe were reflected in artistic and cultural patterns, as well as in innovations of art and culture, literary works, and applied and decorative pieces alongside with the national traditions.

Nakhchivan, remaining in the historical and religious sources as an area where Prophet Noah landed on, keeps the first written cultures of history in itself as Asəf-Kəhf and Gəmiqaya. Oghlan Gala, Giz Gala, Elinje Galasi, which comprise the pieces of our heroic history, as well as the tombs of Gulustan and Momina Khatun; Inandagh (İlandagh) and Hachadagh Peaks are the gifts of this fascinating and ancient land to the world culture. There is a tomb in Nakhchivan, the place which even nowadays has a right to be proud of pieces of pottery and copper smith, the holy places where people pray, historical buildings, and powerful personalities; this

təməlinə sevgi şərbəti qatılan, bir türbə vardı: Kitabəsinə "İslamın və müsəlmanların paklığı Möminə xatunun xatirəsinə! Hər şeydən yüksək Allah ona rəhmət eləsin" kəlamları həkk olunan bu türbə səkkiz yüz illik bir zaman kəsiyini arxada qoymuşdur. Bu, sevgiləri yaratdığı incilərlə daşa köçürən, millətin və məmləkətin qürur mənbəyinə dönan, qüdrətini dünyanın etiraf etdiyi, Naxçıvanda bir çox tarixi tikililərin və abidələrin müəllifi olan memar Əcəmi Əbubəkir oğlu Naxçıvanlının Möminə xatun türbəsidir. Üstündən çox bəzən, qara yellər ötsə də, Möminə xatun türbəsi milli ornamentlərdə yaşayan cazibə qüvvəsidir, qədina və canından can verən Anaya olan ülvə məhəbbəti, bəşəriyyətin Şərq müdrikliyinə, gözəlliyinə və kamilliyinə olan məhrini indiyədək itirməmişdir.

Möminə xatun öncə İraq Səlcuq sultanlığının tərkibinə daxil olan Atabəy dövlətinin baş xatunu kimi çox məşhur idi. O, II Sultan Toğrulun, sonralarsa Şəmsəddin Eldəgizin sarayını öz gözəlliyi, müdrikliyi, ləyaqəti, döyüş meydanlarındakı cəsarəti və saraydaxili məsləhətləşmələrdəki mövqeyi ilə şəərəlləndirdi. Üç övlad böyüdüb təbiiyə edən Möminə xatun nəsil nəcəbəti, şəcərə dəftəri, kübarlığı ilə Azərbaycan, şərq və türk ucılığına, qadın müqəddəsliyinə və müdrikliyinə nümunə idi.

Dövlətin gələcəyini qüdrətli varislərin yetişməsində, onların kamil tərbiyasında görəbən Möminə xatun Sultan II Toğruldan dünyaya gələn oğlu Arslanın tərbiyasına xüsusi diqqət ayırmışdı. Onun Qızıl Arslan ləqəbi ilə şöhrətlənən bu qəhrəman oğlu sonralar türk saray mədəniyyətinin, Azərbaycan ədəbiyyatının ən zərif nümunələrini sifarişlə yazdırdı. Şeyx Nizami Gəncəviyə xüsusi diqqət və hörmət bəsləyirdi. Görünür bu səbəbdən də Şeyx Nizami öz "Xəmsə"sində onu çox ustalıqla

tomb was raised to beauty and sanctity of women, and its foundation was mixed with the syrup of love. These words are carved on the epitaph of the tomb, "To the memory of Momina Khatun, the symbol of cleanliness of Islam and Muslims! May God, the Greatest of the Greats, bless her spirit!". This Tomb has existed for eight hundred years now. This piece of architecture is the Momina Khatun Tomb, the masterpiece of the architect Ajemi Abubekir oğlu Nakhchivanli, the author of many historical buildings and monuments in Nakhchivan; the architect, popularity of whom has been recognized in the world; the builder, who transferred loves to the rocks through his works, who has become a source of pride for the nation. Despite it has left behind many storms and destroying winds, Momina Khatun Tomb has not lost its gravity existing in traditional national ornaments; the celestial love of a husband and son to a woman, a Mother gifting life from her own body to her child; love of the mankind to wisdom, beauty, and perfection of the East.

Momina Khatun had been famous before as Khatun of the Atabegs State, included in the composition of the Iraqi Seljuk Sultanate. She honored the palace of Sultan Toghrul II, and later on that of Shamsaddin Eldagiz with her beautiful appearance, wisdom, dignity, courage in battlefields, and position she had in the internal consultations of courts. Momina Khatun, who gave birth to three children and brought them up, was an example of the Azerbaijani, Eastern, and Turkish eminence with her nobility, good will, and aristocratism.

Momina khatun, linking the future of the state with bringing up the powerful successors and their proper education, paid particularly serious attention to the perfect education of Arslan, her son born from Sultan Toghrul II. This hero-son of her, known later on as Gizil

tərənnüm etmişdi. Möminə xatun oğlunun ustad dərslərini sarayın kübar bəylərinə, döyüşlərdə ad çıxaran sərkərdələrə deyil, 40 qulun içərisindən seçdiyi, mənəvi zənginliyi, nəzakəti, tərmini, ağılı, iradəsi, fərqli düşüncə tərzü və hadisələrdən baş çıxarmaq məharəti ilə çox-çox yuxunda dayanan Şəmsəddin Eldəgizə həvalə etmişdi.

Bu səbəbdən də Sultan II Toğrul Möminə xatunun müdrikliyinə ehtiram bəslədiyi Şəmsəddin Eldəgizi oğlunun - vəliəhdinin Atabəyi kimi qəbul etməkdən çəkinməmişdi. Özünün yüksək məntiqi, dünyagörüşü, fitri istedadı, insani və əxlaqi keyfiyyətləri ilə vəliəhdin, Möminə xatunun, Sultanın və saray əyanlarının könlünə yol tapan Şəmsəddin Eldəgiz sonralar dövlətin aparıcı simalarından birinə çevrilmişdi. Şəmsəddin Eldəgiz saraydaxili münasibətlərdə, döyüş meydanlarında Sultana sədaqət və ona etdiyi yaxşılığa görə Möminə xatuna xüsusi hörmət bəsləyirdi. O, öz xidmətləri ilə sarayda yüksək mövqə qazana bilmişdi.

II Sultan Toğrulun vəfatından sonra (1132-1135-ci illər) Atabəylər dövlətinin taxtına Sultan Məsud çıxdı (1135-1152-ci illər). Şəmsəddin Eldəgizin dövlətçiliyin inkişafındakı xidmətlərini, dərin zəkasını, sultanlığa olan rəğbətini, daxili və xarici siyasətdəki düzgün mövqeyini nəzərə alan Sultan Məsud sultanlığın ən sədiq Atabəyi kimi onu iki böyük şərəfə çatdırmışdı.

Atabəy Şəmsəddin Eldəgizə 1136-cı ildə əmir rütbəsi verən Sultan onu Möminə xatunla evlənərək Arran torpaqlarının idarəsini də ona tapşırırmışdı.

Möminə xatunun uzaqgörən siyasəti, dəyərlı məsləhətləri ilə Əmir Atabəy Şəmsəddin Eldəgiz tezliklə sultanlığa böyük nüfuz qazandıraraq dövrünün ictimai-siyasi xadiminə çevrilmişdi.

Möminə xatunun xeyrixah, humanist, el qədrı bilən,

Arslan, ordered the pieces of Turkic palace culture and Azerbaijani literature; he approached Sheykh Nizami Ganjavi with the special respect and attention. Most probably, this was the reason why Sheykh Nizami praised him in such a masterly fashion in his 'Khamsa'. Momina Khatun did not trust the noble Beys of the palace, and warlords making their names in battles to teach her son; for this important mission, she chose Shamsaddin Eldagiz among forty slaves, who distinguished from others and stood above them due to his spiritual wealth, politeness, self-restraint, smartness, will, different thinking style, and ability to solve complicated issues. For this reason, Sultan Togrul II, respecting wisdom of Momina Khatun, did not abstain from accepting Shamsaddin Eldagiz as the Atabey of his successor-son. Shamsaddin Eldagiz, finding the way to hearts of the successor of the throne, Momina Khatun, Sultan and courtiers thanks to his soaring logics, outlook, and inborn talent, as well as personal and moral qualities became later on the most important figures in the state. Shamsaddin Eldagiz demonstrating loyalty to the Sultan in the battle fields and internal court conflicts, and special respect to Momina Khatun for her kindness, became able to reach high position in the palace.

After the death of Sultan Togrul II (1132 - 1135), Sultan Masud took over the throne (1135 - 1152). Taking into account the efforts of Shamsaddin Eldagiz in development of the statehood, his great intellect, admiration towards the Sultanate, true position around the issues concerning internal and external policy granted him two important honors as the most faithful Atabey of the Sultanate.

Awarding Atabey Shamsaddin Eldagiz with the title of 'Emir' in 1136, the Sultan married him with Momina Khatun, and entrusted him with management of the Arran lands.

xalq məhəbbəti qazanan Əmir Atabəy Şəmsəddin Eldəgizlə nikahı müdrikiyə və saf sevgiyə söykəndiyindən dünyaya gələn övladları da Atabəylərin, Eldəgizlər sülaləsinin aparıcı simalarına çevrildi. İnsan haqlarından, sivilizasiyalı cəmiyyətdən, demokratik dəyərlərdən söhbət gətirmədiyi bir zamanda Möminə xatunun xalq içərisindən seçdiyi bu qəhrəman əsl hökmdar və sərkərdə xaqan məqamında çıxış edirdi.

Şəmsəddin Eldəgiz milli dövlətçilik tariximizə adları qızıl hərflərlə yazılan Məhəmməd Cahan Pəhləvana, Osman Qızıl Arslana və yeganə qızlarına da xüsusi diqqət və qayğı göstərirdi. O, Möminə xatunun onu qulların içindən seçib, ayanlar cərgəsinə qəbul edəndə yanlışladığını öz əməli və sədaqət hissi ilə ona sübut edərdi.

Möminə xatunun müdrik qərarları və işıqlı ideyaları ilə Səlcuqlar sarayında nüfuz qazanan və Şəmsəddin Eldəgizin tərbiyəsi ilə kamala çatan Sultan Qızıl Arslanın zamanında da çox möhtəşəm işlər görülmüşdü. Odur ki, Sultan Qızıl Arslan dövlətin idarə olunmasında, onun daxili və xarici siyasətində, iqtisadi, sosial və mədəni islahatların həyata keçirilməsində xüsusi mövqe qazanmışdı.

İqləmətgahı qədim Bərdə olan Sultan Qızıl Arslanın məharətli idarə etdiyi Atabəylər dövlətinin Qafqazlardan İran körfəzinə qədər böyük bir ərazisi var idi. Sultan Qızıl Arslanı Azərbaycan, Arran, Şirvan, Çibəl, Həmədan, Gilan, Mazandaran, İsfahan, Rey kimi qüdrətli torpaqlara yiyələndirən Şəmsəddin Eldəgiz torpaqların əhaliyə paylanmasına, dövlət xəzinəsinin qorunmasına, Sultanın xüsusi fərmanlarının imzalanmasına da nəzarət edirdi. Bütün bu məsələlər, uğurlu addımların sülhlə bitməsində, əhalinin və ərazinin qandan xilas edilməsində məhz Möminə xatun diplomat-

Due to the farsighted policy and valuable advices of Momina Khatun, Amir Atabey Shamsaddin Eldagiz brought the sultanate huge image becoming an eminent political-public figure of his time. As the marriage between Momina Khatun and Amir Atabey Shamsaddin Eldagiz, a benevolent and humanist man loving the people and being admired by them, leaned on wisdom and pure love, their children became leading persons of Atabeys, and Eldagiz dynasty. Shamsaddin Eldagiz used to approach his sons, Mahammad Jahan Pehlevan and Osman Gizil Arslan, whose names are written in the statehood history of our country with golden letters, as well as the only daughter with special care and attention. By his actions and devotion he proved Momina Khatun that she was right while selecting him among the slaves and accepting to the family of nobles. Grandiose works were also done during the reign of Sultan Gizil Arslan brought up by Shamsaddin Eldagiz, who gained influence in the palace of Saljuks thanks to the bright ideas and wise decisions of Momina Khatun. Thus, he achieved a special position in administration of the state and conduct of the internal, external, economic, social and cultural reforms. During the times when no one was even speaking about human rights, civilized society, and democratic values, the hero chosen by Momina Khatun amongst populace was acting as a real ruler and warlord, even if it was unofficial.

The Atabey state, skillfully ruled by the Sultan Gizil Arslan, who was based in ancient Barda owned large territories stretching from Caucasus to Persian Gulf. Shamsaddin Eldagiz, who made Sultan Gizil Arslan posses such mighty lands as Azerbaijan, Arran, Shirvan, Chibel, Hamadan, Gilan, Mazandaran, Isfahan, and Rey, was also controlling distribution of lands among the

iyası köməyə gəlirdi. Sultan Qızıl Arslanın, saray ayanlarının Şəmsəddin Eldəgizin nüfuzundan keçdiyi bəzi narahatlıqları da Atabəylərin bu müdrik xatunu ustalıqla nizamlayardı. Çox zaman da özünü Sultana tutub söyləyirdi: "Özünü o yerə qoymal! Bu adam (Şəmsəddin Eldəgiz) öz hayatını təhlükə altına qoymuş və döənə-dönə ağır döyüşlərə atılmışdı... O, öz xeyirxahlığını əsirgəməmiş, səni taxta çıxaranadək özünün çoxlu qulam və silahdaşlarını ölməyə göndərmişdi. Səlcuqların içərisində səndən böyükləri nə qədər var, ancaq onlar həbslərdə yatırlar. Həyatları sıxıntılı keçir... sən isə Sultan taxtındasan, o da, onun iki oğlu da sənə qulluq edir, sənin qabağında durur, sənin düşmənlərinlə vuruşur, rəqiblərinə üstün gəlirlər. Atabəy hər nə edərsə bağışlayır və geri alır - bunların hamısı sənin qüdrətli dövlətinin möhkəmləndirilməsi, sənin hakimiyyətinin daha da bərkiməsi üçün edilir. Qoy onun hərəkətləri səni kədərləndirməsin, onun cəhdləri səni qayğılandırmasın..."

Tarixi mənbələr sübut edir ki, Atabəylərin zamanında Azərbaycan özünün intibah mərhələsini yaşamışdır. İri-iri şəhərlər salınmış, Atabəylərin paytaxtı olan Naxçıvan, iqtisadi cəhətdən Bərdə dünyanın sənət-mədəniyyət inciləri ilə zəngin olan möhtəşəm şəhərlərin cərgəsinə yazılmışdır. Bu şəhərlərdə təməli qoyulan məscidlər, mədrəsələr, tarixi tikililər, zərifliyi, ornamətlərinin əlvanlığı, monumentallığı ilə dünya insanını, məşhur səyyahları belə heyran etmişdir. Füsunkarlığı, elmi yenilikləri və ideyaları ilə Avropa alimlərini 100-200 il qabaqlayan bu abidələr bəşəriyyəti özünün ilahi səsi və qüdrətli muğamları ilə bu gün də heyranləndirən Azərbaycan xalqının tarixi keçmişinə çəkilən illüstrasiyalardır.

Möminə xatunun ağılinın, idrakının, vətən, torpaq sevgisinin, sənət, mədəniyyət istəyinin, ilahilərlə dolu

people, protection of the state treasury, and signing the special decrees of Sultan Qizil Arslan. Namely diplomatic steps of Momina Khatun were always helpful in peaceful settlement of important issues, making successful steps, and rescuing people and territories from blood-shed. This clever lady, a Khatun of Atabey's masterly solved problems arising with Sultan Qizil Arslan and the courtiers in regard with the influence of Shamsaddin Eldagiz. Many times she pronounced the following words looking at Sultan, her beloved son: 'Just ignore! This person (Shamsaddin Eldagiz) risked his own life many times and participated in bloody battles. He didn't hide his kindness and sent many of his associates and companions-in-arms to death to put you on the throne. Although there are many Seljuqs older than you, all of them are under arrest. Their lives are full of constraints but you are sitting in the throne of Sultan; he himself, and his two sons are serving you, and obey you, fight with your enemies, and win their rivals.

Regardless to what he did, Atabey always forgives and takes back; and he does everything to strengthen your mighty state, and make your power even stronger. Don't let his actions to make you sad; don't be concerned by his attempts... Historical resources prove that Azerbaijan experienced the period of Renaissance during the reign of Atabey's. Huge cities were constructed; Nakhchivan, the capital of Atabey's, and Barda, which was considered their residence were included in the list of splendid cities of the world rich with pearls of art and culture. The mosques, madrasahs and historical buildings constructed in these cities amazed people of the world, including even the well-known travelers with their grace and colorfulness of ornaments. In our days, leaving behind the European scholars for 100-200 years

qəlbının aynası olan bu abidələrin şah əsəri isə Atabəylər dövləti və bu dövlətin üç varisi idi!

Tanınmış qadın hərəkatı tədqiqatçılarından biri "tarix və salnamə yazarlar adətən padşahların, sərkərdələrin apardıqları müharibələrdən, yürüşlərdən bəhs edəblər. Amma nədənsə həmin tarixi hadisələrin iştirakçıları olan qadınları unutmuşlar. Axı, hər bir quruluşda qadın özünəməxsus rol oynamış, fəxr edilməli işlər görmüşdür..." deməklə çox ədalətli fikir söyləmişdir.

Tarixdə Möminə xatun türbəsi ilə qalan, kiminin məhəbbət, kiminin gözəllik, bir başqasının da ləyaqət nümunəsi kimi yad etdiyi Möminə xatun əslində Şərqi, türk dünyasının, Azərbaycanın Tomris, Nüşabə, Burla Xatun, Türkan xatun kimi qüdrətli xatunlarından, müdrik, məğrur, diplomat qadınlarından və ictimai-siyasi xadimlərindən biridir. Görünür bu səbəbdən də o, sonralar cəsarəti, ləyaqəti, məhəbbəti və ləfəzi ilə Atabəylər sarayını nura qərq edən sevimli gəlinləri - Qatibə xatun, Mehriçan xatun, Zahidə xatun, nəvələri Cəlalyyə xatun, Sülafə Xatun və diplomatı tariximizin sütunu Sara xatun və məğrur Tutu Bikanin ömür yolu və tale naxışı oldu!

1175-ci ildə vəfati ömür-gün yoldaşı, zülmətlərdən qoparıb nura qərq etdiyi Şəmsəddin Eldəgizdən bir il öncə Möminə xatun dünyasını dəyişdi. Onun eşqinə Eldəgizlər sülaləsinin başcısı adından bir məqbərə ucaldı. Bu məqbərə Şəmsəddin Eldəgizin səadət ilə həsi və xoşbəxtlik çeşməsinin, Atabəylərin ləyaqət zirvəsinin eşqinə ucaldırılmışdı. Əcəmi Əbubəkr oğlu Naxçıvanlının könlünün nurundan işiq alan bu müqəddəsliyi görmək Şəmsəddin Eldəgizə nəşib olmasa da, onun amalını oğlu Atabəy Məhəmməd Cahan Pəhləvan 1186-cı ildə gerçəkləşdirdi...

Şərqdə, Türk dünyasında, eləcə də Azərbaycanda

with their fascination, scientific innovations and ideas, these monuments have become the illustrations reflecting the historical past of the Azerbaijani nation astonishing the world with their divine voice and mughams.

The masterpieces of these memorials reflecting Momina Khatun's heart full of love to the God and her land, her intellect, cognition, care for art, and culture were the State of Atabays, and there heirs of this State!

One of the famous researchers of female movements expressed a very fair idea by saying the following: "Writers of history and annals have usually described the kings and military leaders, as well as the wars and battles conducted by them. Hence, they have forgotten the ladies who were participants of those historical events, too. But, in each system women played specific role, and did works to be proud of." Momina Khatun who remained in history thanks to the Momina Khatun Tomb dedicated to her memory and remembered by some people as a symbol of beauty and dignity, in fact has been one of the public figures and mighty khatuns, prudent, haughty, diplomat ladies of Azerbaijan as Tomris, Nushaba, Burla khatun, and Turkan khatun. She became a path of life and pattern of fortune for Gatiba khatun, Mehriçan khatun, Zahide khatun, and her daughters-in-law scattering the Atabey's palace with light due to their bravery, worthiness, love and elegance, and Jalaliyye khatun and Sulafe khatun, her granddaughters, and later on, proud Tutu Bike.

In 1175 Momina khatun passed away. It happened one year prior to death of Shamsaddin Eldagiz, her other half, taken away from darkness and filled with light by Momina khatun. After her death, the mausoleum dedicated to her love was raised on behalf of the head of the Eldagizs' Dynasty leader. This Mausoleum was built in honor of the lady who was

bəşəri dəyərlərin, ilahi sevgilərin, uca olanların, ucalıqdan olanların və ustaların eşqinə həmişə türbələr, məqbərələr yaradılmışlar. Daşı, tuncu yonub heykəl qoymuşlar. Bulaq çəkdirib, yol saldırıb, qalalar qurmuşlar.

Fərhad Bisutunu Şirin eşqinə yaran kimi, müxtəlif dövrlərdə Şəmsəddin Eldəgiz Möminə xatun türbəsinə, Mümtaz şah Tac-Mahal məqbərəsini gözəlliyin, zərifliyin, xatunluğun eşqinə ucaldaraq, dünyanı gözəlliyə, ülviliyə, ilahi eşqə, məğrurluğa, müdrikliyə çağırıbmışlar!

Shamsaddin Eldagiz's angel of happiness and spring of luck, Atabey's' peak of decency. Despite Shamsaddin Eldagiz was not able to witness this sanctity fed from the light of heart of Ajemi Nakhchivanli son of Abubakr, his desire became true in 1186 by his son Mahammad Jahan Pehlevan...

It has always been a tradition in the East including the Turkic world to create tombs and mausoleums, to hew memorials from stone and bronze in honor of human values, divine loves, lofty personalities, virtuosos and masters. For this purpose, people also dig springs, construct roads and castles.

As Farhad hewed the Bisutun Mountain for his love to Shirin, in different periods of history Shamsaddin Eldagiz and Mumtaz Shah raised raised accordingly Momina khatun Tomb and Taj-Mahal Mausoleum which they dedicated to honor of beauty, tenderness, and femininity inviting the entire world to admire beauty, holiness, divine love, pride, and wisdom!

One of the facets of the happiness of Azerbaijani people, whose dream of independence has come true, and flag has been flattering amongst others, is the fact that the spirit of such a strong and proud person as Momina Khatun establishing a state and feeding the successors from own spirit, a decent lady and shrewd Mother, rounds in their sky!

ZAHİDƏ XATUN

XII-XIII əsrlər
Atabəylər dövləti

ZAHIDA KHATUN

XII-XIII centuries
State of Atabey

ZAHİDƏ XATUN

XII-XIII əsrlər
Atabəylər dövləti

ZAHIDA KHATUN

XII-XIII centuries
State of Atabey

Aylar keçəcək, dünya dolanacaq, yüzilləri min illər əvəz edəcək, lakin zamanın süzgəcindən keçən tarix isə hər şeyin qiymətini özü verəcək. Bəli, bu qoca tarix milli qürur və iftixar yerimiz olan müasir dövlətçiliyimiz kimi Atabəylər dövlətini də milli dövlətçilik tariximizin parlaq səhifəsinə yazdı.

Məhz dövlətçilik tariximizin çox mühüm mərhələsi sayılan Atabəylər dövlətinin inkişafında Eldəgizlər sülaləsinin xüsusi xidmətləri olmuşdu.

Sultan II Toğrulun baş xatunu Möminə xatunun istəyi ilə Atabəy təyin etdiyi Şəmsəddin Eldəgizin sarayında ədalət, xeyirxahlıq bərqərar olmuş, elm və mədəniyyət yüksək inkişaf səviyyəsinə qalxmışdı.

Atabəylər dövləti Güney Qafqazdan İran körfəzinə qədər böyük bir ərazini əhatə edən, Azərbaycan, Arran, Şirvan, Çibəl, Həmədan, Gilan, Mazandaran, İsfahan, Rey kimi münbit torpaqlarda, qüdrətli saraylarda hakimiyyət edirdi. Sultan II Toğrulun oğlu Qızıl Arslandan sonra Atabəylər dövlətinə onun Atabəyi Şəmsəddin Eldəgizdən olan qardaşı Məhəmməd Cahan Pəhləvan başçılıq edirdi.

Tarixçi alimlər, salnaməçilər milli dövlətçilik

The Eldagiz Dynasty had special merits in the development of the state of Atabey and are very important for our national statehood history.

When Sultan Togrul II, on the wish of his head lady Momina khatun had appointed Shamsaddin Eldagiz as an Atabey (state preceptor), justice and kindness had been restored in the palace while science and culture had grown up far and wide.

The state of Atabey whose reigning covered the vast territory commencing from Southern Caucasus to the Persian Gulf including Azerbaijan, Arran, Shirvan, Chibel, Hamadan, Gilan, Mazandaran, Isfahan, Rey and other fertile lands was headed by Mohammed Jahan Pahlavan, the son of Atabey Shamsaddin Eldagiz who at the same time was regarded brother of his predecessor Gizil Arslan, the son of Sultan Togrul II.

Although the scientist-historians and annalists have provided us with detailed background of this period of history, as well as about the kings, and Atabey's state running skills, commanding and fighting tactics, they have never paid a particular

tariximizin bu mərhələsi ilə bağlı müfəssəl bilgiler versələr də, hökmdarlar Atabəylərin sərkərdəlik və idarəçilik məqamlarından, döyüş taktikalarından çox söz açmışlar. Nədənsə tədqiqatçıların bir çoxu saray-daxili məsləhətləşmələrdə, ağır döyüşlərdə öz həyat yoldaşlarına dəstək, arxa-dayaq olan xatunları yetərincə araşdırmamış, bəzi hallarda onların adlarını çəkərək ötür keçmişdilər. Əməlləri, millət və məmləkət sevgiləri, qəhrəmanlıq dolu xidmətləri ilə hər cür ehtirama layiq olan Zahidə xatun da bu qüdrətli xatunlarımızdandır. Varlığı ilə Atabəylər dövlətinə, Eldəgizlər sülaləsinə şərəf gətirən saray mədəniyyətinin bütün inceliklərini özündə yaşadan xanımlarımızdır. O, dünyanın ən zərif inciləri, ləli, cavahiri, ipək geyimləri, altun bəzək əşyaları, təbəssüm dolu baxışları, ayparanı xatırladan qələm qashları, dolu gözləri, baldan süzülən şirin sözləri, özünəməxsus poetik deyimləri ilə bütün sarayı ovslanmışdı. Zahidə xatun 1186-cı ildə ömrü-gün yoldaşı Cahan Pəhləvan vəfat etdikdən sonra Təbriz sarayında Atabəylər dövlətində hakimiyyətə başladı. Onun qızı - Sultan qızı Cəlalியə də öz gözəlliyi, dəmir irdəsi, müdrikliyi, məğrurluğu, ötkəmliyi ilə tarixdə silinməz izlər qoymuşdu. Zahidə xatun Naxçıvanın hakimi olmuş sevimli qızı Cəlalियəni Xarəzmşah Cəlaləddinə vermişdir. Cahan Pəhləvanın idarəçilik üsulunu bir qədər də təkmilləşdirən Zahidə xatun əhali və ayrı-ayrı tayfalar arasında münasiblərə, davalara son qoymuşdu. O, vergiyə nəzarəti ələ almaqla boşalmış Atabəylər Dövlətinin xəzinəsinin doldurulmasına nail olmuşdu. Sənət adamlarına, fikir və düşüncə sahiblərinə meydan verən Zahidə xatun ayrı-ayrı sənət hücrələrinin, emalatxanaların təməlini qoymaqla, hücumlar, müharibələr, məhəlli davalar

attention to their ladies who were the kings' closest supporters in inner-palace issues and battles. One of those mighty ladies was Zahida khatun who had comprised all details of palace culture and whose deeds, loves to the nation, merits of heroism had gained respect and who had brought fame to the state of Atabeks and Eldagiz Dynasty. In 1186, after the death of her husband, Zahida khatun began reigning the Palace of Tabriz. She enchanted the palace with her precious tender pearls, precious stones, silk clothes, jewelry, as well as with her beaming looks, eyebrows resembling the crescent, thoughtful eyes, sweet words filtered from honey and her peculiar poetical sayings. Her daughter from Sultan Jalaliyya was also stayed in the history with her beauty, indomitable will, wisdom, pride and haughtiness. Zahida xatun presented her dearest Jalaliyya to Atabey Mohammed. By improving the governing method of Jahan Pahlavan, Zahida khatun, at first, put an end to conflicts between separate tribes of the population. She imposed control over taxes and hence managed to fill the vacant treasure. By giving opportunity to different craftsmen and bearers of various ideologies to create, she promoted establishment of different workshops and manufacturing shops and restored shops that had been destroyed as a result of attacks, wars and local fights. This led to the revival of craftsmanship and culture in Tabriz and in its surroundings. The development of brazier's, carpenter's, potter's, cattle-breeding, gardening, gourd cultivation led to general socio-economic prosperity. According to the sources, Zahida khatun also was skillful in making

üzündən sökülüb dağılanları bərpa etməkə Təbrizdə və ətraf bölgələrdə sənətin, mədəniyyətin dirçəlməsinə nail olmuşdu. Misgərləyin, dülgərləyin, duluculuğun, maldarlığın, bağcılığın, bostançılığın inkişafı ümumi iqtisadi-sosial tərəqqiyə səbəb olmuşdu. Zəhidə xatun özü də bilavasitə zərif naxışlar vurduğundan, ipək saplardan xalçalar toxuduğundan söz açan mənbələr onun həm də incə qəlbindən gələn, ürayəyatımlı misralarından və lirik-romantik şeirlərindən də danışılar. Görkəmli filoloq, türkoq, şərqşünas, yazıçı Əzizə Cəfərzadənin arxivindən boylanan bu misralar Zəhidə xatunun təkcə qüdrətli hakim və müdrik şəxsiyyət deyil, zərif duyğulu bir şairə də olduğundan soraq verir:

Könlümü, könlümün Sultanına verdim,
Eşqimin, ruhumun xanına verdim,
Sevginin sevdalı bağından keçib,
Sevdim, sevdanın bədəsin içdim.

Bu zərif duyğulu, "Atabəylər sarayının tədbirli xatunu" adına sahib olan Zəhidə xatunun keşməkeşlərdən keçən ömür yolu çox da asan olmamışdı.

Uzun müddət Naxçıvanda, II Atabəy Məhəmməd Cahan Pəhləvanın sarayında firavan həyat sürən Zəhidə xatun ağı və müdrikliyi ilə saray əyanlarının, əyalət hakimlərinin savaş meydanlarında döyüşçülərin çoxuna nümunə olmuşdur. Onun həyatının Cahan Pəhləvandan sonrakı illəri döyüşlər və müharibələr içərisində keçmişdi. Cahan Pəhləvanın vəfatı ilə ən yaxın silahdaşını və məsləkdəşini itirən Zəhidə xatun qızı Cəlalyyəni də götürüb Əlinca qalasına gəlmiş, Atabəylərin Eldagizlər dövründən qalan xəzinəsinə sahib

decorative ornaments and weaving carpets from silk threads and she wrote lyrical-romantic poems that were exciting souls herself. The following lines were found in the archive of Aziza Jafarzadeh, well-known philologist, a specialist in Turkic philology, orientalist and writer. These prove that Zahida khatun was not only a mighty ruler and wise personality, but also a tender-hearted poetess:

I gave my soul to the Sultan of it
To the khan of my love and my spirit
From lovely garden of love I passed
Drank a glass of love - a lovely glass

The alarming life path of Zahida khatun - this tender-hearted woman who carried the name of the "Skillful Lady of Atabey Palace" was not easy.

Her long and happy life in the palace of Atabey Mohammed Jahan Pahlavan II which was located in Nakhchivan, had always been exemplary to palace noblemen, provincial heads and for most of the warriors in the battlefield with her intelligence and acumen. She spent her life after Jahan Pahlavan had gone with fights and battles. With the death of Jahan Pahlavan, Zahida khatun lost her closest kin; she eventually took her daughter Jalaliyya and went to the Alinja Castle and possessed the treasure that had been left over from the Eldagiz' times of the Atabey. This treasure which had been filled from incomes and taxes was a secret one. It was exclusively guarded by Atabey's guard regiment.

Another tragedy hit Zahida khatun when the secret treasure was mysteriously lost after the assass-

olmuşdu. Bütün gəlir və vergilərin toplandığı bu xəzinə gizli xəzinə kimi Atabəylər tərəfindən mühafizə alayı ilə xüsusi diqqətlə qorunurdu.

Atabey Qızıl Arslanın öldürülməsindən (1191-ci ildə) sonra gizli xəzinənin yerinin müəmmalı şəkildə Məhəmməd Cahan Pəhləvanın Qətibə xatundan olan oğlu ƏbuBəkrə çatdırılması Zahidə xatunu faciə ilə üz-üzə qoymuşdu. Belə ki, Əbu Bakir qoşun çəkib Əlincə qalasına hücum edib xəzinəni ələ keçirmişdi.

Lakin hadisədən sarsılmayan Zahidə xatun müdrikliyə, Cahan şahdan ona miras qalan səbrə və döyüş taktikasına söykənərək Təbrizə köçmüşdü...

Təbrizin inkişafı naminə xüsusi qərarlar qəbul edərək, fərmanlar verən Zahidə xatunun həyatı burada da rəvan keçməmişdi. O, orduya başçılıq edib Təbrizi mühasirəyə alan gürcü çanının qoşunu ilə döyüşlərə atılmışdı. Qeyri-bərabər döyüşlərdə əhalini qırğından, şəhəri talan olmaqdan xilas etmək üçün Zahidə xatun külli miqdarda xərac verərək Təbrizi mühasirədən azad etmişdi. Hakimi olduğu şəhəri, müqəddəs vətən torpağını, günahsız insanları təhlükədən xilas edən Zahidə xatun uzaqgörən siyasəti və uğurlu gedişi ilə əsl hökmdar-sərkərdə xaqan obrazını yaratmışdı. Təbrizin alınmaz qalası" sayılan Zahidə xatun bu addımı ilə dövrünün hökmdarlarına, hakimlərinə, ərazi iddiaları ilə özgə malına göz dikənlərə dərs vermişdi.

Milli dövlətçilik tariximizə adı qızıl hərflərlə yazılan, xeyirxahlıq, yaxşılıq, gözəllik, kübarlıq nümunəsi kimi xatırlanan Zahidə xatun yaddaşlarda müdrik və məğrur obrazı ilə qalmadı. O, həm də yaddaşlarda Möminə xatun kimi qəlbə işıqlı, könüllü nurlu, Atabəy Şəmsəddin Eldəgiz kimi yaxşılığa yaxşıqla cavab verən, haqqı-sayı itirməyən xeyirxah qayınatının

sinasion of Atabey Gizil Arslan (1191) and reached Abu Bakr, the son of Mohammed Jahan Pahlavan born from his Turk lady Gatiba khatun. Abu Bakr took the Alinja Castle with his army and grasped the treasure.

The incident did not pose a shocking effect for Zahida khatun who had always been guided by wisdom, patience and battling tactics inherited from Jahan shah. She ultimately moved to Tabriz.

In Tabriz, Zahida khatun adopted special decisions and gave orders for the sake of development in the city. Here too, her life was not smooth. She led the army leaps to fights against the Georgian Tsar who had surrounded Tabriz. With her rather smaller army, Zahida khatun saved the city population from slaughters and pillage and achieves to free the city from the siege after giving huge amount of money to the enemy. Rescuing the nation from the dangers, she rules the holy motherland and its innocent people with her far-reaching policy and successful maneuvers. Zahida khatun created the image of a real ruler and commander- khagan (queen). Zahida khatun who was recognized as "The Impregnable Fortress of Tabriz" with her policy gave a good lesson to kings of her time and those who attempted to grab others with territorial claims.

Zahida khatun whose name has been embedded in our national statehood history with golden letters is not only an example of kindness, favor, beauty, aristocracy, pride and intelligence, but also is a khatun whose heart was as light as Momina khatun's. She has remained in our memories as the daughter-in-law to Shamsaddin Eldagiz, dignified

ləyaqətli türk soyunun gəlini, gözəllik və vətənpərvərlik ünvanına çevrilən Naxçıvanın hakimi Cəlaliyyənin anası, Ruin-Dej qalasının sahibəsi Sülafə xatunun nənəsi, II Məhəmməd Cahan Pəhləvanın baş xatunu kimi qaldı. . .

Turk man who was reacting with favor to any goodwill action and a kind father-in-law who never lost feeling of justice; as the mother to Jalaliyya, the ruler of Nakhchivan who was the address of beauty and patriotism; as the grandmother to Sulafe khatun, mistress of Ruin-Dezh Fortress and as the head lady of II Mohammed Jahan Pahlavan...

MEHRICAN XATUN

XII-XIII əsrlər
Atabəylər dövləti

MEHRIJAN KHATUN

XII-XIII centuries
State of Atabegs

MEHRİCAN XATUN

XII-XIII əsrlər
Atabəylər dövləti

MEHRİJAN KHATUN

XII-XIII centuries
State of Atabəys

XI-XII yüz illəri Azərbaycan ədəbiyyatının, söz sənətinin, poeziyanın, incəsənətin intibah mərhələsi kimi xarakterizə edənlər, bu yüzilləri həm də saray mədəniyyətimizin, daxili və xarici siyasətimizin, diplomatiya tariximizin çiçəklənmə dövrü kimi də qəbul edirlər.

Bu dövrdə dünyaya gələn, yazıb-yaradan filosof-şairlər, təbiblər, astronomlar, alimlər və üləmalarla yanaşı, saraylarımıza, məmləkətimizə şərəf gətirən qüdrətli xatunlar da milli-mənəvi dəyərlərimizin, saray mədəniyyətimizin inkişafına öz töhfələrini vermişlər.

Bu xatunlar yeni qanunların qəbul olunmasında, qərarların verilməsində bilavasitə iştirak etmiş, hökmdar səviyyəsinə ucalmış, hətta Məlikə Xatun statusu da qazanmışlar. Elmi, poetik, məntiqi fikirləri və düşüncələri ilə şahları, vəzir və vəkilləri heyətləndirmiş bu xatunlarımız milli dövlətçilik ideyalarının, vətənpərvərlik hisslərinin qorunmasına nail olmuşlar. Adı tarixə qəhrəmanlıq və müdriklik nümunəsi, layəqət mücəssəməsi kimi daxil olan Atabəylər dövlətinin bu xatunları bədii əsərlərin baş qəhrəmanlarına da çevrilmişlər.

Those acknowledging XI - XII centuries as the centuries of renaissance in Azerbaijani literature, art of word, poetry and arts, also perceive these centuries as the prosperity centuries of our palace culture, internal and external policy, and the history of diplomacy.

Like philosopher-poets, healers, astronomers, scientists and thinkers who were born and living in that time, powerful first ladies, khatun's and queens also famed our palaces and country, and made their contributions to the development of national and spiritual values and the palace culture.

These khatuns have made their significant merits in adoption of new laws, decision making and had risen to the level of queen. Some had even been awarded with the status of Malika Khatun. By surprising shahs, viziers and other high ranking palace noblemen with their scientific, poetic and logical thoughts and ideas, they achieved preservation of national statehood ideas, patriotic feelings and values. Two khatuns of state of Atabəys have entered history as the symbol of bravery, wisdom and dignity. They have gained such popularity that they have become the main characters in feature stories.

Onlar Atabəylər dövlətinin (1136-1225) ictimai-siyasi və mədəni həyatında bilavasitə iştirak etmişlər. Bu xatunlar Atabəylər dövlətinin xanı Məhəmməd Cahan Pəhləvanın (1172-1186), onun vəfatından sonra isə Sultan Qızıl Arslanın (1186-1191) baş xatunu olmuş Qatibə xanım və Atabəylərin sonuncusu Atabəy Özbəyin (1210-1250) xanımı, Sultan Təgrülün qızı Mehrican xatun idi.

Saraydaxili məsləhətləşmələrdə xüsusi səs hüququna malik olan, dövləti məsələlərin həllinə bilavasitə təsir göstərən Mehrican xatun Atabəylərin qoyduğu qanunlara və əxlaqi dəyərlərə laqeyd münasibət göstərən Atabəy Özbəyin sarayına çox zaman özü rəhbərlik edirdi.

Dövləti sərbəst, müstəqil şəkildə idarə edən, onun daxili və xarici siyasətini təkbəşinə həyata keçirən Mehrican xatunun həyatının ən ağır dövrü 1220-1231-ci illər arasında olmuşdur. 1220-1222-ci illərdə Monqol istilasına qarşı sərkərdə-xaqan yerinə döyüşən, Azərbaycanın qəhrəman oğullarına rəhbərlik edən Mehrican xatun 1222-ci ildə vətəninə Monqol istilasından xilas etsə də, çox çəkmir ki, 1225-ci ildə monqollar tərəfindən Xarəzmdən sıxışdırılan Xarəzmşah Cəlaləddinin qoşunları ilə üz-üzə dayanır. Mehrican xatun Türküstan bozqırından, monqolların istilasından baş götürüb, böyük bir ordu ilə Azərbaycana hücum edən Xarəzmşaha çapıb-taladığı məmləkətin qəhrəmanlıq və cəsarət dərslərini vermişdir. O, Cəlaləddinin gəlişindən qorxuya düşüb taxt-tacdan imtina edərək baş götürüb qaçan ərinə də şərəf və ləyaqətin nə olduğunu sübut etmişdir. Mehrican xatun bütün döyüşlərdə Təbrizin, Zəncanın, Xoyun, Məərəndin,

They have taken an active and direct part in the socio-political and cultural life of the state of Atabegs (1136-1225). The first of these ladies is Gatiba khatun who was the first lady of Mohammed Jahan Pahlavan, khan of Atabegs state (1172 - 1186). After his death she became the first lady of Sultan Qizil Arslan (1186-1191). The second one is Mehrijan Khatun, wife of the last of Atabegs - Atabeg Ozbeg (1210-1250). She was the daughter of Sultan Toghrul.

Possessing a special right for opinion during inter-palace consultations, and influencing the state issues on the stage of their solution, Mehrijan khatun was in head of the Atabegs' inherited laws and moral values by herself and was opposing those who demonstrate ignorance to the values in most cases. She was also heading Atabeg's Palace all by herself.

Mehrijan Khatun, who ruled the state independently and liberally, implementing its internal and external policy on her own, experienced the most difficult time in her life during 1220-1231. In this period, she fought against Mongol invasion as a warlord-khagan defending her motherland. She led Azerbaijan's hero sons in the years of 1220-1222 and saved her country. However shortly after that event, in 1225 she faced another threat - troops of Kharezmshah Jaleleddin, Ruler of Kharezm state which was defeated by Mongols was ultimately ousted towards the state borders of Atabegs. Mehrijan Khatun gave a lesson of bravery and heroism to the country ruined by Kharezmshah. He attacked Azerbaijan after he and a large army escaped from his country which was invaded by Mongols and Bozgir from Turkestan. She

Urmiyanın, Marağanın, Naxçıvanın qəhrəman oğullarına və sərkərdə Şəmsəddinə arxalanmışdır. Mehrican xatunun, sərkərdə Şəmsəddinin və qəhrəman tabrizlilərin beş günlük müqavimətini Xarəzmşahın çoxsaylı qoşunları qırsa da, onların istiqlal şamını söndürə bilməmişdi.

Şəhəri işğal edən Cəlaləddin Mehrican xatuna olan el məhəbbətindən, onun ordu arasındakı nüfuzundan sarsılıb bu qüdrətli Xatuna, dövlət və siyasət adamına qarşı sərt tədbirlərə əl atmamışdı. Xarəzmşah onu yüksək nəvaziş, adına layiq ehtiramla öz malikanəsi olan Xoya göndərmişdi. Cəlaləddin Atabəylər sarayının bu müdrik xatununun nüfuzundan, dövlət idarəçiliyindəki mövqeyindən, məharətindən istifadə etməklə Azərbaycanı bütünlüklə ələ keçirməyə cəhd etsə də, Naxçıvanda, Cahan Pəhləvanın Zahidə xatundan olan qızı, Atabəy Özbəyin bacısı Cəlalyyənin simasında da Mehrican xatunun müqaviməti ilə üzləşmişdi.

Mehrican xatuna, onun ağlına, müdrikliyinə, vətən sevgisinə, döyüş taktikasına, idarəçilik sərişsinə həssas aparan Xarəzmşah Cəlaləddin ölkənin bir hissəsi olan Xoy mahalının və ətraf vilayətlərin idarə edilməsini ona tapşırırmışdı.

Miladdan öncə VII əsrdə fars hökmdarı II Kir Massagetlər dövlətinin hökmdarı Tomrisə hiylə ilə eşq elan edib, elçi göndərdiyi kimi, Mehrican xatunla sülh bağlamağa məcbur olan Xarəzmşah Cəlaləddin də ona izdivac təklif edir. Qürurunu və layiqətini Tomris anamızı kimi uca tutan Mehrican xatun bu təklifi rədd edərək yüksək xərəcə daha üstün tutur....

Mehrican xatunun bu hərəkətinə cavab olaraq Gəncəyə çəkilən Xarəzmşah hakimi Şərif Əl-Mülk

gave another lesson of pride to her husband, who had left the throne and fled after the arrival of Jəlaləddin. Throughout all these fights Mehrijan Khatun relied on the heroic sons of the cities of Tabriz, Zenjan, Khoi, Merend, Urmiya, Maragha, and Nakhchivan. She also had faith in the warlord Shamsəddin. This brave Khatun resisted Khəzəmsəh Jəlaləddin with high rage. That resistance consisted of the feelings of revenge for the Castles of Tabriz and Erk, the walls of which were built with the bones of Tabriz's martyr sons and plane trees that had drunk the tears of martyr mothers. This resistance was as high as the Savalan Mountain. Even if the five-day resistance of Mehrijan khatun, Warlord Shamsəddin and heroic sons of Tabriz was broken by Jəlaləddin's numerous army, he still could not stifle the feelings of independence of the defeated.

Seizing the city, Jəlaləddin became aware of the love of the nation to Mehrijan Khatun and her influence in the army. This highly shocked him and he did not dare to stand against this public figure and Powerful Khatun with his strict measures personally. Instead, he sent her to his dwelling area in the city of Maragha with high politeness and respect on top level. Taking the opportunity to use this powerful lady's prestige, position and influence over the state running practice he tried to take over the control over all of Azerbaijan. However he failed because of the same resistance that he had experienced in his fight against Mehrijan. This time it was caused by Jəlalyyə Atabey Ozbey's sister and the daughter of Atabey Jahan Pahlavan born from his lady Zahida khatun.

Mehrigan xatuna olan qəzəbini yerli əhalidən çıxır. Tarixçi Nasəvi bu acı faktla bağlı belə söyləyir:

“Şərif Əl-Mülk Xarəzm qoşununu qaramalla təchiz etməyi Azərbaycının köçəri tayfalarından birinə əmr etmişdi. Həmin tayfa bu ağır mükəlləfiyyətin öhdəsindən gələ bilməmiş və bunu yerinə yetirməkdən boyun qaçırmışdı. Şərif Əl-Mülk bu tayfanın bütün mal-qarasını və 30 min qoyununu zorla sürüb aparmış və köçəriləri aclığa məhkum etmişdi...”

Xarəzmşahın soyğunçuluq və işğalçılıq siyasəti, onun təyin etdiyi hakimlərin əhali ilə ləyaqətsiz, alçalıcı davranışları Mehrigan xatunu yenidən silaha sarılmağa məcbur edir. O, Şəmsəddin Türqayla birlikdə Xoydakı Tala qalasına çəkilərək Hilat canişini Hacıb Hüsəməddin Əliyə, Səlcuq Sultani Cəlaləddinə, Gürcü çarı Rusuna (1223-1247) müraciət edərək onları Xarəzmşah Cəlaləddinə qarşı mübarizəyə çağırır. 1225-ci ildə Təbrizdə başlayan üsyan tezliklə Azərbaycını, Güney Qafqazı bürüyür. Mehrigan xatun qələbə çalaraq yurdunun özgürlüyünə təminat verir. İki türk sülaləsinin, dövlətinin - Xarəzmşahlarla Atabəylərin qanlı savaşına, nə yazıqlar ki, monqolların hücumları, istilası son qoyur. Təbrizdə, Xoyda, Marağada, Naxçıvanda, Gəncədə, Xarəzmdə xaraba qalan saraylarımızda monqolların bayraqları dalğalınır.

Bu acı səhnədən heyərlənən, Mehrigan xatunun dəhşətlərinə hamıdan çox kövrələn Cahan Pəhləvanın qızı, Naxçıvanın sahibəsi Cəlalyyə və Mehrigan xatunun mərdliyinə, müdrikliyinə, cəsarətinə ömrü boyu həsəd aparən, monqolların hücumlarına Azərbaycanı da tablamayıb ata yurdu Türkünə boz qırlarına üz tutan Xarəzmşah Cəlaləddin olur...

Envyng Mehrigan Khatun's wit, wisdom, love to motherland, fighting tactics and skill of governance, Kharezmshah Jaleleddin gave the governance of one part of the country - the Khoy province with surrounding districts to her disposal.

The case in VII century B.C. when the Persian King of Kir II proposed a tricky marriage to Tomris, Queen of Massagets through his envoy, was repeated in the face of Kharezmshah Jaleleddin who proposed marriage to Mehrigan Khatun facing to sign compelling peace treaty with her. By holding her pride and dignity high like our great grandmother Tomris did, Mehrigan khatun refused this proposal and preferred to give high taxes for her defeat.....

In response to such an action by Mehrigan Khatun, Sherif Al-Mulk who was the ruler of Kharezm misbehaved beastly with the population of Ganja. The historian Nasavi writes this bitter fact as follows:

“Sharif Al-Mulk had ordered one of the nomadic tribes in Azerbaijan to provide the Kharezmshah troops with cattle. That tribe, failed to follow the order so they refused it. In response, Sharif Al-Mulk punished this tribe by taking away all its cattle and sheep totaling 30 thousand which led the nomads to starve...”

After seeing Kharezmshah's robbing, capturing policy and the humiliation of the population by his appointee rulers, Mehrigan Khatun had no choice but raising arms against him. When located in the Castle of Tala in Khoy with Shamsaddin Turgay, she invited Ruler of Hilat - Hajib Husameddin Ali, Seljuk Sultan Jaleleddin and the Georgian Tsar Rusun (1223-1247) to join their forces in one front against Jaleleddin. This

Çox təəssüf ki, uzun illər yaşadığımız sovet dövründə, hətta müstəqillik qazandıqdan sonra belə bu qüdrətli xanımlar haqqında hələ də yetərinə araşdırmalar, tədqiqatlar aparılmamışdır.

rebellion which was commenced in Tabriz very soon spread all over Azerbaijan and Southern Caucasus in 1225. Gaining victory, Mehrijan Khatun ensures the independence of her country. Alas, the bloody fights between these two Turkic dynasties - states are put to an end by the Mongol invasion. The Mongol flags appear in the ruined palaces of Tabriz, Khoy, Maragha, Nakhchivan, Ganja and Kharezmshah.

Shocked by this bitter and tragic destiny of Mehrijan Khatun and astonished by bravery, wisdom and courage of both ladies, Mehrijan khatun and Jalaliyya, the daughter of Jahan Pahlavan of Atabey, Kharezmshah Jeleleddin flees to Turkistan after losing battles with Mongols in Azerbaijan....

Unfortunately both during the long years of Soviet period and even after gaining independence, the number of researches and works devoted to these heroic warlord ladies is much less than they deserve.

ƏLEYKƏ - KÖNÜLDAŞ

XIV - XV əsrlər
Qaraqoyunlu dövləti

ELEYKE - KONULDASH

XIV - XV centuries
State of Karakoyunlu

ƏLEYKƏ - KÖNÜLDAŞ

XIV - XV əsrlər

Qaraqoyunlu dövləti

ELEYKE - KONULDASH

XIV - XV centuries

State of Karakoyunlu

Hər bir mərhələsi, hər bir səhifəsi qürur mənbəyi və and yeri olan, milli dövlətçilik tariximizdə Qara Yusifin təməlini qoyduğu Qaraqoyunlu dövlətinin özünəməxsus yeri var. Oğuz elinin bir parçası, Oğuz xanın oğlu Dəniz xanın törəməsi olan Qaraqoyunlu eli tarixin müxtəlif dövrlərində qüdrətli şəxsiyyətlər yetirib. Bir çox tarixçilərin qeyd etdiyi kimi, Qaraqoyunlu və Ağqoyunlu toplumları 1380-ci ilə qədər Azərbaycan, Anadolu və İraqda köçəri həyat sürmüşlər.

1380-ci ildə Qaraqoyunlu elatının başçısı Bayram Xoca tərəfindən Qaraqoyunlu xanədanının özülü qoyulmuşdur. Bundan sonra isə Bayram Xocanın oğlu Qara Məhəmməd tərəfindən mərkəzi Van şəhəri olan Qaraqoyunlu feodal hakimiyyəti yaradılmışdı. 1387-ci ildə Əmir Teymurun Ərzurum-Çapaqçur yürüşü zamanı ona üstün gələn Qara Məhəmməd 1388-ci ildə Təbrizə daxil olaraq şəhərə hakim olmuşdur. Teymur qoşunlarının yaxınlaşması Qara Məhəmmədi Anadoluya geri çəkilməyə və onu Cəlayir hökmdarı Sultan Əhmədlə birgə Türkiyə sultanı İldırım Bəyazidin himayəsinə sığınmağa məcbur etmişdir.

Əmir Teymur "Qara Yusifin ölü və ya diri olaraq ona təqdim edilməsini" tələb edərkən Sultan Bəyazid

Every single page of our national statehood history has been a sacred source of pride for us and among those honorable pages the State of Karakoyunlu founded by Kara Yusif has its own peculiar room. The tribe of Karakoyunlu was a part of the Land of Oghuz (branch of Turkic nations which includes the population of Azerbaijan), and descended from Deniz Khan who was the son of Oghuz Khan. In various terms of history, this tribe presented to the world great personalities. As most number of historians perceive, the tribes of Karakoyunlu and Aghgoyunlu were nomadic tribes within Azerbaijan, Anatolia and Iraq by the year of 1380.

The foundation of the Karakoyunlu dynasty was laid in 1380 by the head of the tribe - Bayram Khoja. Later on the Karakoyunlu feudal state was established by Kara Mohammed, son of Bayram Khoja with its central city of Van. In 1387 gaining victory over Emir Teymur (Tamerlane) during the latter's Erzurum - Garagchur campaign, Kara Yusif gloriously entered Tabriz in 1388 and became the ruler of the city. However, the approaching troops of Teymur forced Kara Yusif to step back to Anatolia where he along with Sultan Ahmed,

cavabında 'ona sığınan birisinin təslim edilməyəcəyini bildirir'. Bir müddətdən sonra siyasi çəkişmə havası azacıq durulan kimi müttəfiqlər Bağdada dönlər. Burada onların aralarına çox ciddi itilaf düşür. İki dost müttəfiqin arasına düşən nifaq onların həbsi ilə nəticələnir. Bir illik həbsxana həyatına baxmayaraq, Təbriz uğrunda mübarizə bir müddət səngiməmişdir.

1408-ci ilin yazında Qaraqoyunluların Təbriz və Azərbaycan uğrunda mübarizəsi son həddə çatmışdı. Teymurilər ilə həlledici savaş aprelin 21-də Təbriz mahalında, Şanbi-Qazan yaxınlığında Sədrud üzərində olmuşdur. 20 minlik Qaraqoyunlu atlı qoşununun sağ qoluna Əmir Bistam bəy Çakırlı (qardaşları Mənsur, Rüstəm və oğlu Əxi Fərac ilə), sol qoluna Hüseyn bəy Sədlü rəhbərlik edir, mərkəzdə isə Qara Yusif özü komandanlıq edirdi. Davam edən qızğın, əlbəyaxa döyüşün nəticəsi kimi Əbubəkrin atası Miranşahın başçılıq etdiyi böyük qoşun darmadağın edilərək Azərbaycandan Həmədana kimi qovuldu. Beləliklə, Teymurilərin Azərbaycanda əzilib qovulmasında Qaraqoyunluların həlledici rolu olmuş və ölkənin güney torpaqları onların hakimiyyəti altına keçmişdi.

1410-cu ildə rəsmi olaraq elan edilən Azərbaycan Qaraqoyunlu dövləti Kür çayının şimalında yerləşən Şirvanşahlar dövlətinin ərazisini çıxmaqla bütün Azərbaycanı əhatə edirdi. İraqi-ərəb və Kürdüstan da 1468-ci ilə kimi Təbriz taxtında oturan Qaraqoyunlu dövlətinin tərkibinə daxil idi. Qara Yusifdən sonra iki oğlu Qara İsgəndər və Cahan şah Həqiqi bu dövlətin inkişafına bir çox töhfələr vermişdir. Tarixi mənbələrə görə o, hakimiyyəti dövründə hər zaman ərazilərini genişləndirməyə və əsas tərkibi türk xalqlarından ibarət olan

the Sovereign of State of Jalair finds shelter with the Ottoman Sultan İldırım Bayazid. When Emir Teymur demands "Kara Yusif dead or alive" from İldırım Bayazid, he replies with a refusal to handover his guest and says that he will not give up a person who found an asylum with him. Sometime later, when threat was over and the allies went away, they return to Baghdad where a serious conflict occurs between them resulting in their arrest and imprisonment. Despite the one year long jail inhabitation, struggle for Tabriz never becomes weaker. In spring 1408, the Karakoyunlu forces were at the culmination point of possessing Tabriz and Azerbaijan. The decisive fight against Teymur's forces took place on April 21st over the area of Sadrud, near the Shanbi-Qazan territory of Tabriz province. The right wing of the 20 thousandth of Karakaoyunlu cavalier was headed by Emir Bistam bey Çakırlı (with his brothers - Mansur, Rustam and his son Ekhi Faraj). The left wing was commanded by Hussein bey Sadlu, and the center was run by Kara Yusif himself. After the fierce fighting which ultimately turned into hand-to-hand combat and long and ferocious confrontation, the huge army of Miran Shah, father of Abubakr was defeated and driven from the boundaries of Azerbaijan to Hamadan. Thus State of Karakoyunlu played the key role in the defeat and retreat of Teymur's forces from Azerbaijan which was resulted with Karakoyunlu control of southern Azerbaijan.

In 1410, the officially proclaimed Azerbaijani state of Karakoyunlu covered the entire territory of Azerbaijan except for the State of Shirvan Shahs which was situated on the north bank of the Kura River. Iraqi-Arab and Kurdistan were also included into this state. The Karakoyunlu Dynasty ruled the state from the throne in

əhəlisinin güzəranını yaxşılaşdırmaq üçün çalışmışdı. İqtisadi dirçəlişi, ordu quruculuğunu, sosial-mədəni islahatları ilə qonşu dövlətlərin diqqətini özünə çəkən bu dövlətin inkişafında cəsarətli bir türk xatununun - Əleykə-Könüldaşın da adı həmişə ehtiramla çəkilirdi.

Müdrikliyi, məğrurluğu, nəcibliyi ilə Azərbaycanın qüdrətli xatunlarını, birinci xanımları olan Tomrisi, Nüşabəni, Mömünə xatunu, Zahidə xatunu, Mehriçan xatunu xatırladan Əleykə-Könüldaş həyat yoldaşı Qara Yusiflə döyüşlərdən üzüağ çıxaraq ləyaqətli əsgər obrazını və dövlətə sədaqət hissini ömrünün sonuna qədər qoruya bilmışdi. Müqəddəs əməli, xeyirxahlıq və nəcibliklə dolu əməli ilə adını baş xatunların cərgəsinə yazmışdı.

Özünün döyüşkən ruhu və sərkərdəlik məharəti ilə Qaraqoyunlu sərkərdələrini heyratlandıran Əleykə-Könüldaş əslində sarayın baş xatunundan öncə Azərbaycan qadını idi. Zərifliyi, gözəlliyi, vətənpərvərliyi və övlad sevgisi ilə çoxlarına örnək olan Əleykə-Könüldaş mənəvi zənginliyi ilə də başqalarına nümunə idi. Saraydakı nüfuzuna baxmayaraq, o hökmdar xanımı olduğunu unudar, sadə insanlarla dostluq edərdi. Qaraqoyunlu torpaqlarını qanş-qanş dolanan Əleykə-Könüldəşi aralıq-yaylaqlı, ömür sürən tərəkamələr, şadlıqlar, baharlılar, qaramanlılar sevincdə qarşılayıb gəlişinə qurbanlar kəsər, nəzir-niyaz paylayardılar. Bütün Azərbaycan qadınları kimi övladına və ailəsinə bağlı olan bu əzəmətli xatun doğmalarının qayğısına qalar, şirin səsi, lirik və romantik ovqatı ilə onlara sevinc bəxş edərdi.

Qara Yusif kimi qüdrətli bir sərkərdə ilə çiyin-çiyinə döyüşən Əleykə-Könüldaş düşməni ordugahına yollan-

Tabriz till 1468. After Kara Yusif, his sons Kara Iskandar and Jahan Shah Hagigi ruled the state and made their valuable contributions to its development and thereto enlarged the borders of the country which lead to prosperity and well-being of the population composed of Turkic nations.

The name of Aleyka - Konuldash, the brave Turk khatun has always been recalled with high esteem for her contributions to the economic revival, army establishment, social-cultural reforms and general development of the country which had attracted the attention of the neighboring states.

With her wisdom, nobility and pride, she resembled to Azerbaijan's powerful khatuns and first ladies such as, Tomris, Nushaba, Momina Khatun, Zahida Khatun, Mehriçan Khatun etc. She could preserve the dignified character of a soldier and loyalty to motherland after every glorious battle where she was accompanied by her husband, Kara Yusif bey. Her name was embedded to the range of Head Khatuns in history with her sacred deed that was full of bright goals, kindness and nobleness.

Before being a head khatun who possessed martial spirit and army commanding skills that always astonished the Karakoyunlu warlords, she was in essence an Azerbaijani lady. An example with her tenderness, beauty, patriotism, and love to children, Aleyka - Konuldash distinguished herself from others with her moral values. Despite her prestige in the palace and position as the Head Khatun, she would often go among the ordinary community and keep friendship with them. Traveling all over the Garagoyunlu country, she would be hosted by the nomadic tribes of Terekeme, Shadlig, Baharli, and Garamanlı living in

maqdan, onlarla dialoqlar aparmaqdan belə çəkinməzdi. Sara xatuna qədərki diplomatiya tariximizə yazılan Əleyka-Könüldaşın Teymurlu Şəhrühun, Şirvan şahları I Xəlilullahın, Fərrux Yassərin elçiləri ilə dəfələrlə danışıqlar aparması onun uzaqgörənliyinə, geniş dünyagörüşünə sübutdur. Qaraqoyunlu dövlətinin daxili və xarici siyasətinə nüfuz edən, saray ayanları ilə ümumi dil tapan Əleyka Könüldaş geniş ərazilərə sahib olan Qaraqoyunlu dövləti üçün Tanrının ən qiymətli hədiyyəsi idi. Tabriz sarayında yaşasa da, Göyçə mahalı, Ağbaba-Şöreyel, Şirvan, Gəncəbasar, Anadolu, Qəzvin, Sultaniyyə, Rum və Şam kimi inkişaf etmiş şəhər və mahallarda da nüfuzunu saxlayan Əleyka-Könüldaş daha çox sənətin və mədəniyyətin himayədən kimi tanınırdı. Ona olan el məhəbbəti əslində həm də onun əhali ilə təmasına bağlı idi. Vardığı yörələrin öncə pirlərini və övlətlərini ziyarət edən Əleyka-Könüldaş körpələri, qocaları və döyüşçü ailələrini məxsusi qəbul edər, onların əlindən tutardı. Qaraqoyunlu dövlətinin müxtəlif oymaqlarında, nahiyə və mahallarındakı mədərələrə aqılın məscidlər yapdırar Əleyka-Könüldaş öyrəncilərinin maddi durumuna da şəxsən özü nəzarət edərdi. Sənətkarların və tacirlərin vergilərinin azaldılmasına nail olur, dövlətin iqtisadi dirçəlişinə təkan verirdi.

Vergilərin toplanması, xəzinənin doldurulması kimi dövlət əhəmiyyətli işlərin yerinə yetirilməsində bilavasitə iştirak edən Əleyka-Könüldaş Qaraqoyunlu hökmdarının son döyüşündə, ölüm anında da onunla birgə olmuşdu.

XV yüzildə şöhrəti ellər dolaşan Qaraqoyunlu dövlətinin qüdrətli ordusu qonşu dövlətlərin narahatlığına səbəb olurdu. Ərazi iddiaları ilə yaşayan şahlar, krallar Qara Yusifi, bu qüdrətli Azərbaycan hökmdarını aradan

mountains and plain areas. They would be happy to host her by sacrificing sheep and distributing the cut meat among the poor. Like all women of Azerbaijan, this great lady was also tied up with her child and family bringing happiness to them with her sweet voice and lyrical and romantic mood.

Taking part in heavy fights shoulder to shoulder with her husband who was the great commander of the time, Aleyka Konuldash would sometimes appear in the headquarters of the enemy to hold negotiations with them. As a diplomat woman whose name was written to our diplomacy history before Sara Khatun, Aleyka Konuldash held talks with the envoys of Shahruh of Teymur, Khalilullah I of Shirvanshah and Farrukh Yassar of Shirvanshah many times. This proves her sagacity and vast outlook. With her personal influence to the internal and external policy of the State of Karakoyunlu and finding common language with the palace noblemen, Aleyka Konuldash was the God's Gift for that 'great state'. Despite living in the palace in Tabriz, she was well-respected in other developed cities and provinces such as, Goycha, Aghbaba-Shorayel, Shirvan, Ganjabasar, Anatolia, Gazvin, Sultaniyya, Rum and Sham. There she was recognized as the supporter of arts and handicrafts. The people loved her because of her sincere approach to the subjects. During her visits to provinces and cities she would go to holy places and cemeteries where saints were buried, and she would be very polite with the children and the oldsters. She would particularly receive the soldier families and support them. By opening medrese-schools and mosques in different provinces, districts and regions of the State of Karakoyunlu, Aleyka - Konuldash personally rendered a financial support to the pupils studying in those

götürmək üçün tədbirlər tökdü. Şirvan şahlarını, Əmir Teymurun ikinci oğlu, Teymurlu xanadanının başçısı Sultan Şahruhu və Ağqoyunlu hakimlərini düşündürən də bu məsələ idi. Qara Yusifin uzaqgörən siyasəti, sərkərdəlik məharəti, döyüşən ordusu onları sarsıtdığından hücum taktikasına deyil, gizlətmə mövqeyinə üstünlük verirdilər. Tarixi mənbələrin sübut etdiyi bu qeydlər də dediyimizi təsdiq edir: "Qaraqoyunlu dövlətinin əsgəri gücü hələ də Teymurları qorxuda saxlayırdı. Təsəvvüf deyil ki, Şahruh günbəgün Allaha yalvarır, Quranın Fatiha surəsini hafizlərə bir gündə 12 min dəfə oxutdururdu. Şahruh bütün Azərbaycanı deyil, yalnız Əcəm İraqından sayılan Qəzvin və Sultaniyyə şəhərlərini geri istəyirdi.

Bunun qarşılığında isə Azərbaycan və ərəb İraqını, Rum və Şam kimi bölgələri Qaraqoyunlu dövlətinə buraxacağını Qara Yusifə təklif edirdi. Qara Yusif isə güzəştəzs savaşı yolunu seçmiş, xəstəliyinə baxmayaraq, ordusu ilə yürüşə çıxmışdı. Lakin 1420-ci il noyabrın 13-də Uçan şəhərinə yaxın bir kənddə o qəflətən dünyasını dəyişmişdi".

Bu dəhşətli səhnə baş verəndə Qaraqoyunlu əyanları sarayın baş xatunu Əleykə-Könüldəşin cəsarətlə söylədiyi bu kəlamları göz yaşları içində yada salırdı: "Düşmənlə razılığa gəlmək istəyir, müharibəyə yox. Bağlaşmaya üstünlük vermək Qaraqoyunlu dövləti üçün daha əhəmiyyətli görünür..."

Qara Yusif ömrü boyu ağıla, məntiqinə, müdrikliyinə və məşrurluğuna saygı göstərdiyi xatununun məsləhətinə bir dəfə eşitmədi ki, bu da ona və onun dövlətçilik taleyinə acı səhifələr yazdı. Sonrakı illərdə hakimiyyəti oğlanları, Qara İsgəndər və Cahan şah Həqiqi

schools and religious centers. It was her, who facilitated reduction in the taxes for craftsmen and traders. It led the country to economic prosperity.

Taking an active and direct part in the implementation of affairs of state importance such as, processing tax collection and treasure-up the exchequer, Aleyka Konuldash accompanied her husband even in his last fight and was with him in his final minutes before death.

The ever-growing fame of the State of Karakoyunlu and its powerful army in the XV century was troubling the neighboring states. The shahs and kings living with new territorial claims were working out measures to end the existence of this mighty sovereign of Azerbaijan. The main of the concerned were Shahs of Shirvan, Sultan Shahruh who was the head of the State of Teymuri and second son of Emir Teymur, and rulers of the Akkoyunlu dynasty. Shocked by the sagacious policy, army commanding skills and mighty army of Kara Yusif, they would prefer a secret enmity to going on to an open attack. Historical sources once again confirm the aforesaid conception: The Teymuri forces were still remembering the military power of the Karagoyunlu state with great fear. Just for this reason Shahruh was increased his prayers to God every day and would instruct his hafizes to read the surah of Fatha of the Koran 12,000 times a day. Shahruh wanted back not the entire Azerbaijan; just the cities of Qazvin and Sultaniyya from the Iraqi Ejem which was in the subordination and within the territories of the Karakoyunlu state. Alternatively he was suggesting Kara Yusif to take hold of the entire territory in Azerbaijan, Arabian Iraq, Rum and Sham. However, Kara Yusif preferred fighting with no concession at all and despite being ill, he began his military campaign against Shahruh. Death, however,

tərəfindən davam etdirilsə də, Qaraqoyunlu dövləti bir sıra çətinliklərlə üzləşdi...

Ərinin ölümündən üç gün sonra Əlinca və Avnik qalalarında dövlət xəzinələrinə sahib çıxan, onu mühafizə edən, döyüşkən ruhu pozulan orduya təsəlli olan Əleykə-Könüldaş Təbriz varilərləndən olan Məhəmməd Keçəci və əyanlarla birgə hökmdarın cənazəsini Təbrizə gətirərək onu ata-baba məzarlığında - Erçişdə torpağa tapşırırdılar.

Vida mərasimində Qaraqoyunlu dövlətinin hökmdarı Qara Yusifin ləyaqətli ömür yolundan, ədalətli xaqanlığından cəsarətlə danışan Əleykə-Könüldaşın son nitqi Səfəvi tarixçisi Həsən bəy Rumlunun qeydlərindən yaddaşlara köçdü: "Savaş meydanında qanıqan aslan, əyləncə məclislərində isə gövhər saçan bir bulud idi. Ədalət və mərhəmətli ilə tanınmış oxlu, əxlaq yolunda hər kəsdən mümtaz idi. Zalımların təqibinə, məzlumların rifahına çalışmış, ziyarətini inkişafına qeyrət etmiş, ölkəsində dirilik və düzlüyü saxlamışdı. Əsgərlərinin maaş və əzuzqəsini müntəzəm olaraq verirdi".

Adı milli dövlətçilik tariximizə qüdrətli xatunlardan biri, sənət, mədəniyyət və elm himayədən, iqtisadi-sosial islahatlar müəllifi kimi yazılan, ədəbi-fəlsəfi baxışları və humanist görüşləri ilə Şərqdə və türk dünyasında tanınan Əleykə Könüldaş həyat yoldaşının vəfatından sonra da ictimai fəallığını davam etdirmişdi. O, atasından sonra Qaraqoyunlu dövlətinin başına keçən Qara İsgəndərin sarayını zینətləndirdi. Qaraqoyunlu sarayından özündən sonra üç xatunun - qızı Şahsarayın, Qara Yusifin ikinci xatunu və Cahan şah Həqiqinin anası Cənabəyim xatunun, bacısı Saliyə bəyimin xatun kimi formalaşmasında Əleykə Könüldaşın böyük xidmətləri olmuş, onları Qaraqoyunlu

did not let him go farther and on November 13, 1420 he died in a village close to the city of Uchan."

This terrible scene together remained in the memories of the Karakoyunlu palace noblemen and their tearful eyes along with the speech of Aleyka Konuldash who bravely said the following: The enemy demonstrates concord with you, not war. Preference to a peace treaty seems to be more reasonable for the state of Karakoyunlu..."

All over his life Kara Yusif admired his wife's wit, logistics, wisdom and pride; however he did not follow any of her advice which brought his state bitter tragedies. Later, though his successors - Kara Iskander and Jahan Shah Hagigi ruled the state accordingly, the state of Karakoyunlu had to face a number of difficulties...

Three days after the death of her husband, Aleyka Konuldash who managed to possess the state treasure in the Castles of Alinja and Avnik and preserve them, also bravely led the grieving army of Karakoyunlu with her fighting spirit, took the corpse of her husband to Tabriz with the help of Mohammed Kechachi and other rich people in Tabriz. They buried him in the Erchish cemetery where his ancestors lied.

During the funeral of Kara Yusif, his lady - Aleyka Konuldash spoke about the dignified life path and their fair way of ruling the country of this powerful sovereign of the state of Karakoyunlu and it can be found in historical memories of Hasan bey Rumlu, Safavid historian as follows: "He was a blood-thirsty lion in the fighting arena and a bright cloud during the merriment. He was known for his justice and mercy and was better than others in ethical matters. He was always chasing the cruel and supporting the poor; he contributed to greater extent to the development of pilgrimage which maintained liveli-

xanədanının tarixi keçmişinə ehtirama və sabahına inama səsləmişdi!

Könüldaş təxəllüsü ilə lirik seirlər yazan, Oğuz oğlunun qopub gəldiyi Dədə Qorqudun "boy boylayıb, soy soyladığı" sazı məharətlə dilləndirən, Qaraqoyunlu dövlətinin birinci xanımı Əleykə Könüldaş öz əməlləri ilə nəciblik, kamillik və gözəllik nümunəsi olmaqla tarixə sədaqət rəmzi kimi də yazıldı!

ness and truth in his country. He was providing the soldiers' payments and food on the regular basis'.

Aleyka - Konuldash's name was embedded in our history of national statehood as one of the powerful khatuns who was known in the East and in the World of Turks as the supporter of arts, culture and science, author of socio-economic reforms, with her peculiar literary-philosophical and humanist outlooks, proceeded her social activity even after the death of her husband. She honored the palace of Gara Iskander who had succeeded throne after the death of his father. Her virtues became the landmark for her khatun successors to be formed as the first lady in the palace of Karakoyunlu - her daughter Shahsaray, Janbeyim Khatun who was the second khatun of Kara Yusif and mother to Jahan Shah Hagigi and her sister Saliya Beyim. Her deeds taught those three khatuns of the Karakoyunlu palace to respect their past and to be confident for the future!

Writing poems and lyrical verses with the pen-name of Konuldash, the famous woman of the State of Karakoyunlu - Aleyka-Konuldash who was adept in playing saz, an instrument highly eulogized and lovely praised by Dada Gorgud, and the symbol of nobility, perfection and beauty, has embedded her name in history as the symbol of loyalty!

ŞAHSARAY
XV əsr
Qaraqoyunlu dövləti

SHAHSARAY
XV Century
State of Karakoyunlu

ŞAHSARAY

XV əsr

Qaraqoyunlu dövləti

SHAHSARAY

XV Century

State of Karakoyunlu

Azərbaycan ədəbiyyatı və milli dövlətçilik tarixində dövlətlərini qılıncla qələmin vəhdətində quran bir neçə qüdrətli sima vardır. Qazi Bühranəddin, Cahan şah Həqiqi, Şah İsmayıl Xətai məhz belə dahi şəxsiyyətlərdən və sərkərdə xaqanlardır. Onların ədəbi əsərləri, poetik deyimləri və "Divan"ları günümüzdə qədər gəlib yetişmişdir. Bu böyük söz xiridarları vaxtın və zamanın fəvqündə dayanaraq dövləti işləri ilə yanaşı, ədəbi-mədəni proseslərə, ictimai-siyasi və fəlsəfi baxışlar sistemində də təsir etmişdilər. Dövlətin və cəmiyyətin nəcətini mərifətdə görən bu dahilər cahil insandan kamil insana körpü olmaqla, haqq aşığından həqiqət elçisinə çevrilmişdilər.

Atası Qara Yusifin 1410-cu ildə təməlini qoyduğu Qaraqoyunlu dövlətinin başına keçməmişdən öncə Şərqdə, türk dünyasında sufi fəlsəfi görüşləri ilə tanınan, Nəiminin və Nəsiminin təsiri ilə şeirlər yazan, sənət güzlərinə tərəvətlə çiçəklər və zərif incilər bəxş edən Cahan şah Həqiqi hüruflilik biçimində qələmə aldığı şeirlərində İnsanı Allaha bərabər tutmasa da, Allahı onda, onun varlığında görürdü:

"Təcəllə qıldı camalında vahidi surət.
Bu mənədən sənə məzhəri Allah dedim..."

There have been several mighty personalities in Azerbaijani literature and national statehood history who based their States on the unity of sword and pen. Qazi Burhanaddin, Jahan shah Haghighi, and Shah Ismayil Khatai rank namely with such great personalities and military leader-monarchs. These great literary men whose works, poetical sayings and 'Divan's have been preserved up to now, along with their governmental affairs, also impacted literary-cultural process, socio-political, and philosophical views' system. The geniuses perceiving salvation of the State and society in education, being a bridge between an ignorant man and a mature and educated man, turned from lovers of truth into envoys of truth.

Though Jahan shah Haghighi, who before coming to power in Karakoyunlu State established by his father Kara Yusif in 1410, was famed in the Eastern and Turkic world for his Sufian views, wrote verses under the influence of Naimi and Nasimi, endowed the art garden with fresh flowers, fine pearls, in his verses written in Hurufian style he didn't make Human equal to God, he perceived God in the former, the former's being:

"Your face emits light,
That's why I named you God..."

Türkçə və farsca lirik şeirlər yazan, "həqiqət" sevən, yeniliyi qəbul edən, iqtisadi, sosial və mədəni islahatları ilə dövlətinin tərəqqiyə qovuşduran Cahan şah Həqiqi sənət-söz adamlarını sarayında himayə edər, XIV-XV yüzilliklərdə məşhur olan ziyalılarla, sənətkarlarla dostluqda bulunardı. Şah Qasım Ənvar, Bədr Şirvani, İmadəddin Nəsimi, Əbdül Qadir Marağalı kimi dühalara ehtiram bəsləməsi də onun poeziyaya, musiqiyə xüsusi rəğbəti və ehtiramı ilə bağlı idi.

Sarayında ədəbi məclislər təşkil edən, burada ana dilində və farsca qələmə aldığı şeirləri oxuyan Cahan şah Həqiqinin əsərləri xanəndələr tərəfindən ifa olunardı. Qaraqoyunlu dövlətinin hökmdarı olan Cahan şahın ədəbi əsərlər toplusu "Divan"-ı tələyin sərt küləkləri üzündən öncə İstanbul Saray kitabxanasına, sonra isə Britaniya Muzeyinə (indi Britaniya Milli kitabxanasına) düşmüşdü. "Divan"-ın ikinci nüsxəsi isə hazırda İrəvanda Maştoş adına qədim Əlyazmalar İnstitutunda erməni dənşaklarının nəzarəti altındadır. Analitik təfəkkürü, diplomatik gedişləri, mükəmməl daxili və xarici siyasəti ilə Qaraqoyunlu dövlətinə sabitlik gətirən Cahan şahın uğurlarının əsasında onun məntiqi qərarları, humanist və xeyrixah duyğuları ilə yanaşı, Qaraqoyunlu Qara Yusifin qızı, yəni bacısı Şahsaray dayanırdı.

Əmir Teymurun nəvəsi Şahruhin ölümündən sonra (1447-ci il) Qaraqoyunlu dövlətinin Teymurlu xanədanından asılılığını birdəfəlik ləğv edən Cahan şah Şirvanşahlar dövləti ilə münasibətləri normallaşdırmış, bacısı Şahsarayın Şirvanşahlığa isti münasibətinə və Şirvan sülflərinə məhəbbətinə önəm vermişdi.

Cahan şah Əfzaləddin Xaqanının qəzəllərini, qəsidələrini əzbərdən söyləyən, "Mədain xərəbələri"ni oxuduqca kövrələn bacasına xüsusi səlahiyyət verərək onu Qaraqoyunlu dövlətinin mənavi elçisi və himayədarı hesab edirdi.

Jahan shah Haghighi who wrote lyrical verses in Turkic and Persian, loved "truth", admired innovation, and by his economic, social and cultural reforms brought progress to his State. He patronized the literary men, made friends among intelligentsia and artists famed in XIV-XV centuries. His respect towards such geniuses like Shah Gasim Anvar, Badir Shirvani, Imamaddin Nasimi, and Abdul Gadir Maraghaly also was linked to his special esteem to poetry and music.

Works of Jahan shah Haghighi who organized literary meetings at his palace, recited his verses written in his native language and in Persian, were performed by khanandas. Fate's severe winds carried the "Divan" - collection of the literary works of Jahan shah, Karakoyunlu State ruler first to Istanbul Palace Library, and then to British Museum (now British National Library). The second copy of "Divan" is presently kept at the Ancient Manuscripts Institute named after Dashnaks in Yerevan under the control of the Armenian Dashnaks. The basis for successes of Jahan shah, who brought stability to Karagoyunlu State by his analytical thinking, diplomatic moves, perfect foreign and internal policy along with his logical decisions, humanist and benevolent feelings, was his sister Shahsaray - the first lady of Karakoyunlu Palace.

Jahan shah, who after death of Shahruh, Emir Teymur's grandson (1447) forever removed dependence of Karakoyunlu State on Teymuris dynasty, even after normalizing his relations with Shirvanshahs State attached importance to warm attitude and love of his sister Shahsaray to Shirvanshahs and Shirvan Sufis.

Giving special powers to his sister who recited ghazals, ghazids of Afzaladdin Khaganiby heart and was moved with tears while reading "Madain Ruins", he

Şahsarayın diqqəti və qayğısı nəticəsində Cahan şahın zamanında Azərbaycanın bir sıra yörələrində mədrəsələrin təməli qoyulmuşdu. Mədrəsələrdə şəriət dərsləri ilə yanaşı, şərq fəlsəfəsi və klassik şərq ədəbiyyatı da tədris olunmağa başlamışdı.

Qardaşının 32 illik hakimiyyətini müdrikliyi ilə zınatlandıran Şahsaray ədəbi məclislər təşkil edərək şairləri, qiraət ustalarını, xəttatları saraya cəm edirdi.

Qəzəllərin, udun, sazın və kamanın mahir ifaçısı kimi tanınan Şahsaray müqəddəs kitabların özünü köçürmək, risalələr tərtib etdirmək kimi müqəddəs işləri də həyata keçirirdi.

Tabrizin abadlaşdırılması, tarixi binaların tikilməsi, yaşıllıqların salınması kimi əhəmiyyətli işləri gerçəkləşdirən Şahsaray təməli Cahan şah tərəfindən qoyulan Göy Məscidin tikintisində zəhmət çəkməkdən xüsusi zövq almışdı. Zamanında gözəlliyi, daxili və xarici kamilliyi ilə hər kəsi heyranlandıran Göy Məscidin inşasını Şərqdə məşhur olan Nemətulla Bəvvab oğluna etibar etmişdi. Çini və rəngarəng marmarlardan, firuzəyi boyadan istifadə edən naqqaş tarixi bir sənət əsərinin, memarlıq incisinin qapılarını Cahan şahın və Şahsarayın özünə açanda Qaraqoyunlu hökmdarı gözəllikdən vəcdə gələrək söyləmişdi: "Bu insan alinin deyil, duyğusunun sehri ola bilər". Sonralar xalq arasında İslam Firuzası adı ilə tanınan Tabriz Göyü Məscidinin tikintisində Şahsarayla birgə Cənbayım xatun və onun qızı Səliyə bayım da iştirak etmişdi.

Tarixi mənbələr elmin və mədəniyyətinin himayədarına çevrilən Cahan şahı qüdrətli sərkərdə, xaqan və istedadlı şair kimi təsvir etməklə onu həm də radikal siyasi-fəlsəfi görüşlərdən uzaq bir dövlət xadimi kimi təsvir edir. Mənbələrdə lirik şeirlərin və qəzəllərin müəllifi olan Cahan şahın radikallığını yumşaldan qüvvə kimi

regarded her as a spiritual envoy and patroness of Karakoyunlu State.

Owing to Shahsarkmay's attention and care under Jahan shah in some nooks of Azerbaijan there were founded madrasas. Along with shariat lessons, they were also taught Eastern philosophy and classic Eastern literature.

Having adorned 32-years of power from her brother, Shahsaray organized literary meetings, gathered poets, recites, calligraphers at the palace.

Being famed as a skilful performer of ghazals on oud, saz and kamancha, Shahsaray also realized such holy activities like the copying of holy books, compilation of booklets.

Realizing such important projects like the improvement of Tabriz, construction of historical buildings and the planting of verdure, Shahsaray took special delight with toiling at construction of the Blue Mosque which was founded by Jahan shah and used to amaze everyone by its beauty and inward and external perfection. Its construction was trusted to the son of Nematulla Bavvab, who was famed in the East. When the carver, who used porcelain and colorful marbles, turquoise dye, opened gates of the historical art work, architectural pearl to Jahan shah and Shahsaray, the ruler of Karakoyunlu State, being charmed with the beauty, said: "This can be magic of no human hand, but of human feeling". Construction of Blue Mosque in Tabriz, famed among the people as Islamic Turquoise was paken, together with Shahsaray, by Jahan shah's wife Janbayım khatun and his daughter Saliya bayım.

Historical sources described Jahan shah who became patron of science and culture not only as a mighty military leader, monarch and talented poet, but also as a

məhz Şahsarayın adı çəkilir. Müdrik, məğrur, olduqca gözəl və nazəkətli olan Şahsarayı xalqla şah arasında vasitəçi, köprü hesab edər və "İlahi bu qadına hər şey vermışdi. Uca boy, su kimi duru baxış, iti ağıl, nəcib qəlib", - deyərdilər.

Ağılı və analitik təfəkkürü ilə Qaraqoyunlu sarayını bəzəyən Şahsaray Təbrizdə geniş yayılmış Əxi fəlsəfi cərəyanın üzvü olmuşdu. İnsani dostluğa, qardaşlığa, bərabərliyə, mərifətə və ilahi eşqə səsləyən bu fəlsəfi cərəyanın ideyalarını dəstəkləyən Şahsaray sufilərin və hürulələrin də dostu, arkađası olmuşdu.

Hakimiyətli qorumaq üçün çox zaman kütləvi axınların, dini-fəlsəfi cərəyanların əleyhinə çıxan, qardaşının qarşısında səcdə olan, qətləmlərin, edamların qabağını alan Şahsaray Qaraqoyunlu dövlətinin tarixinə fikr və söz azadlığının, humanizmin nümunəsi kimi yazılmışdı. Yerli feodalların, vergi yığanların özbaşınalığına son qoymaq üçün sarayda tədbirlər təkən Cahan şahın elçisi vəzir qismində bölgələrə səfər edər, əhali ilə görüşər, onların qayğıları ilə maraqlanırdı. Kəndlilərlə yanaşı, şəhərlərdə yaşayan sənət və ticarət adamları ilə də görüşən Şahsaray onlara diqqət yetirirdi. Qaraqoyunlu dövlətində iqtisadi, sosial və mədəni problemləri həll etmək üçün Şadlı, Baharlı, Dührüli, Qaramanlı, Alpavut, Çəkərli, Bayramlı, Ayınlı, Hacılı, Dügərli oymaqlarında, Göyçə və Ağbaba-Şörəyel mahalında, Maku nahiyyəsində, Gəncəbasarda nümayəndəliklər yaradar, dinləmələr, sorğular aparar, sənətin və mədəniyyətin qorunmasına nəzarət edərdi.

Eyni boydan, Oğuz xanın soyundan olan iki oğuz dövləti Qaraqoyunlu və Ağqoyunlu arasındakı rəqəbətdən hər zaman narahat olan, şair təbiətli qardaşını dostluğa səsləyən Şahsaray Qaraqoyunlu sarayında siyasi müşavirlər təşkil edərdi. Şahsaray hər iki dövlətin

statesman strange to radical politico-philosophical views. Sources mention namely Shahsaray as force which softened radicalism of Jahan shah being the author lyrical verses and ghazals". The sage, proud, very beautiful and tactful Shahsaray was regarded for mediator, bridge between the people and the shah it was said that "God granted the woman everything - tall height, pure, look like water, keen mind and noble heart".

Having adorned Karakoyunlu palace by her mind and analytical thinking, Shahsaray was the member of Akhli philosophical current wide-spread in Tabriz. Shahsaray supporting ideas of the philosophical current which called people to friendship, fraternity, equality, education and divine love, was also friend of Sufis and Hurulis. Shahsaray, who many times opposed to mass flows, religious- philosophical currents for preserving power, was an obstacle in path of her brother, prevented murders, executions, went down in history of Karakoyunlu State as pattern of thought and speech freedom and humanism. Undertaking at the palace activities on putting end to arbitrariness of the local feudalists and tax collectors (suyrgal possessors), Shahsaray visited the districts in the person of Jahan shah's envoy-vizier, met with the population, took interest for their troubles. Meeting with not only the rural population, but also the urban artisans and merchants, Shahsaray paid attention to them. For settling socio-economic and cultural problems in Karakoyunlu State she founded her representatives in Shadly, Baharly, Duharly, Garamanly, Alpavut, Chakarly, Bayramly, Ayınlı, Hajily villages, Goycha and Aghbaba-Shurael districts, Maku quarter, Ganjabasar, held listenings, questionnaires, controlled preservation of art and culture.

Being anxious about rivalry between Karakoyunlu and Akkoyunlu - the two Oghuz States which came

dost və qardaşlığını bildiyindən müxtəlif böylərin başçılarını qonşu dövlətlərlə normal münasibətə çağırırdı. Ədəbi-mədəni tədbirləri, sənət-söz adamları ilə görüşlərdə bir növ siyasət proseslərə təsir edən Şahsaray Qaraqoyunlu dövlətinin nəcisi el birliyində görürdü. Bu səbəbdən də o, hər zaman Osmanlı, Şirvan, Qaraqoyunlu və Ağqoyunlu münasibətlərində tarazlığın yaranmasına say edirdi.

1410-cu ildə atası Qara Yusif tərəfindən təməli qoyulan Qaraqoyunlu dövlətini daxili və xarici hücumlardan xilas etmək üçün o, qardaşı Cahan şahın yürütdüyü siyasəti dəstəkləməklə yanaşı, ağır döyüşlərdə onunla çiyin-çiyinə qılınc sıyınıb ox atırdı. Şahsaray onlarla eyni soydan olan Bayandur xanın yadığı Ağqoyunlu Uzun Həsən və onun anası Sara Xatunu döyüşlərdən çəkəndirmək məqsədilə danışıqlar aparırdı. İki soyun arasındakı münasibəti yatırımaq, dinc münasibətlər qurmaq üçün Şahsaray bəzən Sara Xatundan kömək də istərdi.

1468-ci ilə qədər davam edən bu danışıqlar uğursuzluqla nəticələnmiş, Ağqoyunlu Uzun Həsənin altı minlik seçmə ordusu artıq qocalığı boynuna alan Qaraqoyunlu hökmdarı Cahan şahı yenmişdi. Onun ölümü ilə bitən bu döyüş Təbrizin fəthi ilə nəticələnmişdi. Yeni bir Azərbaycan dövlətinin meydana gəlməsi ilə Qaraqoyunlu dövlətinə son qoyulmuşdu...

Azərbaycanın Milli dövlətçilik tarixinin acı sahifələrindən biri də belə yazılmışdı.

Sonralar Uzun Həsənin, Səfəvi hökmdarı I Şah İsmayıl Xətəinin zamanında dirələn Təbriz səlib yürüşlərinin, rus və fars imperiyalarının dəhşətlərini də görmüşdü.

Bu hadisədən beş yüz il ötdəndən sonra isə Qara Yusifin təməlini qoyduğu Qaraqoyunlu dövlətinin sonuncu köçü Ağrı dağının, Göyçə gölünün atayından sonuncu dəfə qopmuşdu. 1988-ci ildə erməni daşnakla-

from the same kin, kin of Oghuz khan, calling her poet-natured brother to friendship, Shahsaray held political consultations at Karakoyunlu palace. Since Shahsaray knew friendship and fraternity of both the two States, she called leaders of different tribes to normal relations with the neighboring States. Dedicating literary-cultural activities, meetings with literary men to some political processes, Shahsaray perceived salvation of the Karakoyunlu State in the people's unity. Therefore she always tried to establish balance in relations between Ottoman, Shirvan, Karakoyunlu and Akkoyunlu States. In order to save her State founded by her father Kara Yusif in 1410 from the intestine and foreign attacks, she, along with supporting policy of her brother Jahan shah, stood shoulder to shoulder with him, drew sword and arrow together with him in heavy battles. For making Akkoyunlu Uzun Hasan, son of Bayandur khan, who came from the same kin as they did, and his mother Sara khatun, abstain from battles, Shahsaray held negotiations. For removing conflict between the two dynasties and establishing peaceful relations, she sometimes applied to Sara khatun for help.

The negotiations which continued until 1468 resulted in failure. Six-hundred strong crack troops of Aghgoyunlu ruler Uzun Hasan defeated Jahan shah who had already reached old age. The battle, which ended by his death, concluded with the defeat of Tabriz. With establishment of a new Azerbaijani State the Qaraqoyunlu State was put to an end. Thus was written one of the sad pages of our national statehood history.

Later black clouds appeared over Tabriz. Having reviewed in the times of Uzun Hasan, Safavid ruler Shah Ismayil Khatai I, Tabriz saw crucial marches, horrors of Russian and Persian Empires. Five centuries later

nının fitnəsi ilə tarixə Qara Yusif, Qara İsgəndər, Cahan şah, Əleykə-Könüldaş, Şahsaray, Miskin Abdal, Abbasqulu bəy Şadlinski, Aşiq Ali, Dədə Ələsgər kimi qüdrətli simalar, sərkərdələr, el sənətkarları bəxş edən Göyçə, Zəngəzur, İravan, Dərəçiçək, Dərələyəz, Vədiəbasar, Ağbaba-Şorəylə mahalları son dəfə ən böyük faciəsini yaşadı. Ermənistanın işğalçılıq siyasəti Dağlıq Qarabağ münaqişəsi zamanı Qara Yusifin, Qara İsgəndərin, Cahan xanın, Əleykə-Könüldaşın Şahsarayın soyundan olan onlarca qəhrəman, məğrur, ıgıd Qaraqoyunlu oğlu Azərbaycanın ərazi bütövlüyü uğrunda şəhidliyi qəbul etdi!

Qaraqoyunlu hökmdarları Qara Yusifin, Cahan şah Həqiqinin, Ağqoyunlu hökmdarı Uzun Həsənin, Səfəvi hökmdarı Şah İsmayıl Xətəinin illərlə saraylarında xan olduğu şəhərlər indiki Qərbi Azərbaycan - Ermənistanın tərkibindədir. Yüz illər boyu bir nəfər də erməninin yaşamadığı bu torpaqlara onlar XVIII yüz ildən başlayaraq rus imperiyasının siyasəti ilə təcridən köçürülməyə başladı. Şovinst hərbi birləşmələrin gücü ilə 1905-1917-ci, 1918-1948-ci, 1988-ci illərdə həmin daşnaklar türk-müsəlman soyqırımına imza atdılar. 1948-1988-ci illərdə olan deportasiyalar nəticəsində Qaraqoyunlu və Ağqoyunlu dövlətinin məskəni sayılan Qərbi Azərbaycan təcvüzə məruz qalaraq boşaldıldı. Ermənistanın bu dəhşətli təcvüzkar siyasəti, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi nəticəsində Azərbaycan ərazisinin 20 faizi işğal edildi.

Qaraqoyunlu, Ağqoyunlu və Səfəvi hökmdarlarının təməlini qoyduğu yüzlərlə tarixi tikili, maddi-mədəniyyət inciləri, qəbirüstü abidələr yerlə-yeksan edildi. Oronimlər, oykonimlər, toponimlər dəyişdirildi. Azərbaycan sənətkarlarının, qız-gəlinlərinin gözünün nuru, əlinin əməyi ilə yaranan incəsənət nümunələri xarici

the last capital of the Karakoyunlu State tore off Aghrydagh's foot, the Goycha Lake's bank. In 1988 by instigation of Armenian Dashnaks, Goycha, Zangazur, Iravan, Darachichak, Daralayaz, Vedibasar, Aghbaba-Shorayel districts which bestowed such powerful personalities, military leaders, folk artisans, like Kara Yusif, Kara Isgandar, Jahan shah, Aleyka-Konuldash, Shahsaray, Miskin Abdal, Abbasgulu bəy Shadlinsky, Ashyg Ali, Dada Alasgar, upon history, for the second time experienced the greatest tragedy. In result of the occupation policy of Armenia during Nagorny Garabagh conflict dozens of heroes, proud, brave Karakoyunlu sons who came from kin of Kara Yusif, Kara Isgandar, Jahan khan, Aleyka-Konuldash fell as martyrs for territorial integrity of Azerbaijan!

Towns, in which Karakoyunlu rulers Kara Yusif, Jahan shah Haghighi, Akkoyunlu ruler Uzun Hasan, Safavid ruler Shah Ismayil Khatai for many years had been khans at their palaces, now make part of West Azerbaijan - Armenia. To these lands, on which by centuries there didn't live any Armenian, beginning from XVII c. in result of Russian Empire's policy there had been resettled Armenians. By force of jingoist military formations in 1905-1917, 1918-1948, 1988 these Dashnaks committed genocide acts against Moslem Turks. In result of deportations 1948-1988, West Azerbaijan which is regarded for homeland of Karakoyunlu and Akkoyunlu States underwent aggression and was evacuated. In result of this horrible aggressive policy of Armenia, the Nagorny Garabagh conflict, 20 per cent of Azerbaijani territory was occupied.

Hundreds of historical constructions, material-cultural pearls, grave monuments established by Karakoyunlu, Akkoyunlu and Safavid rulers were razed to the ground. Art patterns created by light of eye, labor of hand of

dövlətlərə erməni xalqına məxsus əsərlər kimi təqdim olundu. Bu dəhşətləri yaşayan Azərbaycan xalqı təkcə bir milyondan çox qaçqın və məcburi köçkünün problemi ilə yaşamır. Çox təəssüf ki, bu gün Ermənistanın Azərbaycana qarşı işğalçılıq siyasətinin nəticəsi kimi hücrəlik təliminin banisi Nəiminin Ermənistanın Eçmiədzin kitabxanasında yeganə əlyazması olan "Cavidannamə'si, İrəvanda Maştos adına Əlyazmaları İnstitutunda Cahan şah Həqiqinin "Divanı", hər səhifəsində Azərbaycan tarixinin böyük bir mərhələsi yaşayan əlyazmaları, kitabları və maddi-mədəniyyət inciləri girova çevrilmişdir.

Azərbaycanın qüdrətli şəxsiyyətləri, sərkərdə və xanları, onların xatunları düşmənlər üzərində qələbəni zor gücünə qazanmadılar. Tomris, Nüşabə, Mehrican xatun, Zahidə xatun, Tutu Bika, Bəyim xanım, Əleykə-Könüldaş, Şahsaray və bu kimi xatunlar bir çox hallarda haqqın kim tərəfində olduğunu müdrikliyi və məğrurluğu ilə sübut etdilər.

Bayrağı bayraqlara qarşıyan Azərbaycan dövlətinin və istiqlala qovuşan Azərbaycan xalqının xoşbəxtliyinin bir üzü də ondadır ki, onun səmasında dövlət quran, onu qoruyan, varislərə ruhundan qida verən məğrur bir şəxsiyyətin ləyaqətli xatunu Şahsaray kimi müdrik Ananın ruhu dolandır!

Azerbaijani artisans, daughters, were presented to foreign states as works belonging to Armenian nation. Azerbaijani people who experienced the horrors live not only with the problem of more than million IDPs and refugees. Unfortunately, today in result of Armenian occupation policy against Azerbaijan, "Javidname" being the sole manuscript of Naimi, Hurufism theory's founder, kept at Echmiadzin Library of Armenia, "Divan" of Jahan shah Haghighi at Manuscripts Inst. n.a. Mashtots in Yerevan, manuscripts, books and material-cultural pearls, on every page of which they experience a great stage of Azerbaijani history, turned to hostages.

Powerful personalities, military leaders and monarchs of Azerbaijan, and their first ladies did not defeat enemy through violence. In many cases Tomris, Nushaba, Mehrikan khatun, Zahida khatun, Tutu Bika, Bayim khanym, Aleyka-Konuldash, Shahsaray and other bright women of this land proved their wisdom and pride.

Descendants of Karakoyunlu dynasty who are proud today with their historical qualities, art and literary workers, brought up by milk of women of Aleyka-Konuldash kin, revive from their cradle, follow path of justice. The path begins from power of Azerbaijan in old times! The holy spirit of Kara Yusif, Jahan shah Haghighi, Shahsaray that illumed it!

Happiness of Azerbaijani State, flag of which has been included among many other flags and Azerbaijani nation which gained sovereignty is also in the fact they have been protected by the spirit of such wise Mothers like Shahsaray - decent wife of a proud character who built State, preserved it, and breathed its strength into the heirs!

SARA XATUN
XV əsr
Ağqoyunlu dövləti

SARA KHATUN
XV century
State of Akkoyunlu

SARA XATUN
XV əsr
Ağqoyunlu dövləti

SARA KHATUN
XV century
State of Akkoyunlu

Azərbaycanın milli dövlətçilik tarixinin parlaq mərhələsini təşkil edən Ağqoyunlular dövləti özünün iqtisadi-sosial dirçəlişi, geniş əraziləri, daxili və xarici siyasəti, geosiyasi məkanda tutduğu mövqeyi, müdrik və məğrur hökmdarları ilə XV yüzildə qonşu dövlətlərlə yanaşı, uzaq Avropada da məşhur idi.

Bu məşhurluğun əsas səbəbi bir tərəfdən onun İpək Yolu boyunca, Şərqlə Qərbin kəsişdiyi nöqtədə bina tutması idisə, digər tərəfdən Ağqoyunlular sarayında bu gün bəşəriyyətin xilası namına insanların can atdığı sivilizasiyaların dialoquna söykənən saray mədəniyyəti, Batı ilə Doğunun bütövlüyünə rəvac verən daxili və xarici siyasəti idi. Şərqi-Qərbi dəyərlərinin bir növ kəsişmə nöqtəsinə çevrilən Ağqoyunlular dövlətinin saraylarında dini toleranlığa, özgə millətlərdən olan gəlmələrə və gəlinlərə xüsusi ehtiram bəslənirdi.

Şərqi və türk dünyasının dini-etnik xüsusiyyətlərindən bəçimlənən qanunları və fərmanları ilə seçilən Ağqoyunlu hökmdarları xalqın firavan yaşaması, ərazilərin toxunulmazlığı namına daha çox dialoqlara can atar, sülh sazişləri imzalamaqla digər türk dövlətlərinin də əmin-əmanlığına təminat verirdilər.

Müsliman və xristian dünyasında, Şərqlə Qərb

The Akkoyunlu state, which composes an important stage in our national history, was famous for its socio-economic revival, vast territories, internal and external policy, position in the geo-political area and their wise and arrogant sovereigns which ruled in the XV century. It was famous not only among the neighboring states, but also much beyond, in far Europe.

If one reason for their fame concerned its location along the Great Silk Road where the East and West come into junction, the other was the palace culture which was well grounded on the dialogue of civilizations which is much welcomed nowadays by the world's peace loving community. The deeds of the Akkoyunlu state strived to save humanity with its internal and external policy which was making great contributions to integrity between the East and West. In the Akkoyunlu Palace which was to some extent the point of intersection of East-West values, religious tolerance and representatives of other nationalities and daughter-in-laws from those nations were highly respected.

Distinguished for establishing their laws and orders on the basis of religious-ethnic peculiarities and values of Oriental and Turkic worlds, the sovereigns of

arasında bir növ barış bucağına çevrilən Ağqoyunlular dövlətinin tarix qarşısında ən böyük xidməti də elə bu olmuşdur. Daha çox başəri dəyərlərə, sivilizasiyalı cəmiyyətə can atan Ağqoyunlular dövlətinin hökmdarları Turali bəy də, onun oğlu Uzun Həsən də bu müqəddəs əmalın gerçəkləşməsində Sara xatun diplomasiyasına arxalanmışdır.

XV yüzilin Şərqində yeganə diplomat qadın kimi tanınan Sara Xatun Avropa kralları tərəfindən uzaqgörən siyasətçi, müdrik və məğrur dövlət xadimi kimi qəbul olunurdu. Ömür-gün yoldaşı Turali bəyin, adı tarixdə daha çox Uzun Həsən kimi xatırlanan Ağqoyunlu hökmdarının sarayını o, ağılı, zərifiyi, Qadın və Ana ülvyyəti ilə şərafləndirmişdi. Müdrikliyi ilə Qərbin, Avropanın, Venesiya və Osmanlı saraylarının sultanı olan Sara Xatunu İkinci Roma Papası Sikss belə - "müdrək, məğrur siyasətçi, mahir diplomat" kimi etiraf etmişdi.

Beynəlxalq siyasətdə daha çox qarşılıqlı anlaşmaya və sülh müqavilələrinə üstünlük verən Sara Xatun hər bir siyasi gedişində Ağqoyunlu dövlətinin maraqlarını qorumaqla onun ərazi bütövlüyünə təminat vermişdi. Özünün humanizmi, xeyirxahlıq və nəəcilik hissi ilə digər xalqların milli maraqlarına hörmət etməyi bacaran Sara Xatun hər zaman insan və insanlıq naminə ədalətli siyasətə arxalanmışdı.

Hərbi-siyasi rəqibləri ilə eyni masaya əyləşəndə, dialoqlara başlayanda dövləti maraqlara, dini dözümlülüyə önəm verən, buna ağılı, iradəsi, qadın ürəyi və ana siqləti ilə nail olan Sara Xatun bir Elçi olaraq heç bir beynəlxalq səfərdən, diplomatik görüşdən əlbaş dönməzdi.

Sara Xatunu qəbul edən krallar, hökmdarlar iki və çoxtərəfli dialoqlardan və danışıqlardan sonra ona

Ağqoyunlu always tried to go to negotiations for the happiness of their nation, and by signing peace treaties, they provided peace for the neighboring Turkic nations.

The greatest merit of the state of Akkoyunlu in history was it being the angle of armistice between the worlds of Islam and Christianity, as well as between the East and West. Yearning mostly for the establishment of human values and civic society, the rulers of the state, Turali bey and his son Uzun Hasan both relied on the support of Sara Khatun in implementation of this ideology.

In the East of the XV century Sara Khatun was the only female diplomat who was accepted as a sagacious politician, wise and proud public figure by European kings and rulers. She brought fame to her husband, Turali bey and later on to her son who was mostly known in history as the Akkoyunlu ruler Uzun Hasan. She also gave popularity to the Akkoyunlu Palace with her wisdom, tenderness and her feminine motherly sanctity. She was well respected by the noblemen of the West, Europe, Venice and Ottoman Sultans; even the Pope of Rome acknowledged her as the "intelligent and prideful politician and skillful diplomat".

Mostly guided by the mutual understanding and peace treaties, Sara Khatun was, in all her political maneuvers, defending the interests of the Akkoyunlu state by ensuring its territorial integrity. Possessing the virtue of humanism, kindness and nobility Sara Khatun always respected the national interests of other countries. She relied on fair policy for the sake of humanity.

While holding discussions with military and political opponents of her state, Sara Khatun was always

Ana, qüdrətli Qadın, mötəbər diplomat kimi sayğı göstərərdilər. Sara Xatun Azərbaycanın milli diplomatiya tarixində mühüm yer tutan Tomris, Nüşabə, Möminə xatun, Zahidə xatun, Mehrican xatun, Türkan Xatun kimi qüdrətli nənələrimizin, müdrik xatunlarımızın, müxtəlif zaman kəsiyində saraylarımızın nur bəlgəsi olan xanımlarımızın, cəngavər, qəhrəman və cəsarətli sərkərdələrimizin ruhunu özündə, əməlində, dövlət, məmləkət sevgisində yaşatmışdı. O, böyük siyasətdə qazandığı ən böyük uğurunun təməlini 1453-cü ildə oğlu - Ağqoyunlu hökmdarı Uzun Həsən taxta çıxdığı zaman qoymuşdu. Sara Xatun Ağqoyunlu hökmdarı Turalı bəyin ölümündən sonra şahzadələr arasındakı hakimiyyət davalarına, ara müharibələrinə, saray çəkişmələrinə son qoymuşdu. O, öz müdrikliyinə saray əyanlarını da inandıraraq hakimiyyətin Uzun Həsənə etibar edilməsinə nail olmuşdur. Sara Xatunun nüfuzu, müdrikliyi, fəhmi, uzaqgörən siyasəti nəticəsində Ağqoyunlu hökmdarı Uzun Həsən XV yüzilin görkəmli dövlət xadiminə, məşhur sərkərdəsinə, qüdrətli diplomata çevrilərək 25 il (1453-1478-ci illər) kiçik dövlət kimi tanınan Ağqoyunlular dövlətini qüdrətli imperiyalardan birinə çevirmişdi.

Hər bir azərbaycanlının qürur mənbəyi olan Oğuz eli Ağqoyunluların "Oğuznamələr"indən, "Kitabi Dədə Qorqud" dastanından boy alan müdrik və möhtəşəm milli dövlətçilik ənənələri və siyasəti arxasında həm də Sara Xatun diplomatiyası dayanmışdı.

Qərb, Avropa kralları, Venesiya hakimləri, Roma Papası, Osmanlı sultanları Ağqoyunlular sarayına göndərdikləri səfirlərə, nümayəndələrə Sara Xatunla görüşməyi, bilavasitə onunla danışıqlar aparmağı və onunla hesablaşmağı tövsiyə edərdilər.

attributing importance to the interests of her nation and religious tolerance. Being an envoy in international talks and diplomatic meetings where the fate of the Akkoyunlu state was on the verge of threat, she never came back from them empty-handed.

The kings and rulers who received Sara Khatun in their palaces acknowledged her virtue by calling her a mother, powerful woman and prominent diplomat after having bilateral and multilateral talks with her. Sara Khatun with her self, actions, and love to the state and the country represented the same qualities expressed by our ancient heroines such as Tomris, Nushaba, Momina Khatun, Zahida Khatun, Mehrikan Khatun, Turkan khatun and all other shrewd women who lived in different centuries. These were the first ladies, knights and warlords of their countries who hold an important stance in the history of our national diplomacy. The foundation of Sara khatun's greatest achievement was laid in 1453 when she brought her son - Uzun Hasan to throne as the Sovereign of the state. Following the death of Turali bey, Sara Khatun put an end to conflicts among the princes and heirs, interim wars and palace mutinies which convinced the palace noblemen to elect and recognize Uzun Hasan as the new head of the Akkoyunlu state. Because of Sara Khatun's influence, wisdom, intelligence and sagacious policy The Head of the Akkoyunlu State Uzun Hasan became the prominent public figure, famous warlord and mighty diplomat of the XV century. He the small Akkoyunlu state for 25 years (1453-1478) turning it to one of the powerful empires.

As a citizen of Azerbaijan, we take pride of the state of Akkoyunlu, which was grounded on national statehood traditions of Oghuz Land and on the great

Türk dünyasını sarsıtmaq, iki türk dövlətini - Ağqoyunlularla Osmanlıları müharibə meydanına çəkmək üçün Venesiya hakimlərinin 1473-cü ildə Ağqoyunlu Uzun Həsənin sarayına göndərdikləri səfir İosafat Barbaraya da "məhz Sara Xatuna ehtiram göstərməklə onu Türkiyə ilə müharibəyə çağırmaq" tapşırığı verilmişdi. Sara Xatun isə özünü görmədiyi, fəqət Ağqoyunlu sarayında türk dünyasından gizli saxlanılan bu tarixi sənəddə əks olunmuş siyasətin arxasında nələrin olduğunu çox gözəl dərk edirdi.

1461-ci ildə Sara Xatun Osmanlı sultanı Mehmet Fatehlə Yassıçəməni görüşü zamanı apardıyı danışiq-larla sülh müqaviləsinə nail olmuşdur. Bununla da o, Osmanlı sultanlığına və Ağqoyunlu dövlətinə qarşı gizli planlar cızan, Azərbaycana sahib çıxmaq istəyən Roma Papası başda olmaqla Qərb dövlətlərinə, gürcü knyazlarına, Kiçik Asiya hakimlərinə, Avropa krallarna müdrikiyi ilə dərs vermişdi. Uzun Həsənlə Sultan Mehmeti, iki türk cahangirini öz-özə qoymaqla onlara arxadan zərbə vurmaq istəyənlərin niyyətini gözündə qoyan Sara Xatun əldə etdiyi sülhlə iki türk dövlətini qandan, qardaş qırğınından xilas etmişdi.

Trabzonu bir başqa diplomatik gedişlə öncədən əldə edən Sara Xatun onlarla müttəfiqliyə, qohumluq bağlarına nail olmaqla Ağqoyunluların Qara dənizə çıxış hüququnu qazanmışdı. Sultan Mehmet Fatehlə avropalıların danışiqlarında iştirak edən Sara Xatun bu iştirakı ilə Osmanlı qoşunları yanında dayanaraq onların Trabzon hücumunun qarşısını almağa cəld etməklə Trabzona imperatorunun və ailəsinin təhlükəsizliyi üçün zamanətə nail olmuşdu.

Danışıqlarda bir-birinə "ana-oğul" deyərək müraciət edən bu iki müdrik şəxsiyyət - Sultan Mehmet Fatehlə Sara Xatun böyük səlib yürüşünə çıxan avropalıları

policy mentioned in the annals of "Oghuzname" and "Kitabi Dede Gorgud." Nowadays, it is important to bear in mind the undeniable diplomacy and merits of Sara Khatun in the prominence of this state. For this very reason the western and European kings, Venetian rulers, Pope of the Rome and Ottoman Sultans were strongly recommending their envoys to see Sara Khatun, to hold direct talk and deal with her when sending them to the Akkoyunlu Palace.

Targeting to shake the Turkic World by provoking two Turkish Powers - the states of Akkoyunlu and Ottoman to fight with each other, the Venetian rulers send their envoy İosafat Barbarara in 1473, to the palace of Akkoyunlu. They instructed him "express high respect to Sara Khatun and gain her confidence to instigate her to declare war to the Ottoman Empire" by all means. Sara Khatun, although she had not seen that diplomatic instruction, was well aware of the tricks played behind the scene and what hints that policy was full of. In 1461 upon achieving a peace treaty with Sultan Mehmet Fateh, the Ottoman Sultan settlement, gave a brilliant lesson to those states who by maneuvering on the political scene were eager to end the existence of the states of Akkoyunlu and Ottomans and as a result to grasp Azerbaijan in the meeting on Yassichemen. Those states were the western states headed by the Pope of the Rome, Georgian governors, rulers of Small Asia and European Kings. The longstanding wish to achieve the confrontation of Uzun Hasan with Sultan Mehmet - these two Emperors, and hence to make a deep gash to them went to doom thanks to Sara Khatun's peace which saved these two Turkish states from bloodshed and carnage among brothers.

çökdürməyin yeganə yolunu qardaş qırğınının yan keçməklə sülh anlaşmasının ən real siyasi gediş olduğunu qəbul etmişdilər. Sara Xatun sultana Trabzon torpaqlarının Ağqoyunlu Uzun Həsənin xatunu, gəlini Dəspinə Xatuna məxsus olmasını bildirərək bu torpaqlara və Trabzon xəzinəsinə sahiblik məqsədilə vərasəlik hüququnun ona verilməsini də ondan xahiş etmişdi. Nəticədə Trabzon xəzinəsi Osmanlı sultanı ilə Ağqoyunlu hökmdarı arasında bölüşdürülmüşdü...

XV yüzilin müharibələr, səlib yürüşləri, hücumlarla dolu səhifələrinə İlahinin Təbriz-Azərbaycan gözəli deyib xəlf etdiyi, Şərqin qüdrətli, sülhməramlı diplomat qadını Sara Xatunun da adı beləcə yazılmışdı.

Bu gün getdikcə sərtləşən, mürəkkəbləşən bu qoca dünyada keçilməz sədlərin, müharibələrin, konfliktlərin qansız-silahsız həll edilməsinə, könüllərin barış bülbülləri ilə fəth edilməsinə nə qədər ehtiyac var...

Getting hold of Trabzon by diplomatic tactics through marriage ties and following that alliance, Sara Khatun gained the right to access the Black Sea for her state. Taking part in the talks between Sultan Mehmet Fateh and the Europeans, Sara Khatun succeeded to prevent the Ottoman army from attacking Trabzon which saved the lives of Trabzon Emperor and his family. During discussions where they addressed each other as mother and son, these two wise personalities - Sultan Mehmet Fateh and Sara Khatun saw the best way to eliminate bloodshed between the brothers and bend the crusaders on their knees as the peace treaty between their states. Sara Khatun in her meeting with the Sultan told him that the lands of Trabzon belonged to Uzun Hasan's wife, her daughter-in-law Daspina Khatun and asked him to grant her with the right of possessing the Trabzon treasure. As a result, the treasure of Trabzon was divided between the Ottoman Sultan and the Sovereign of the Akkoyunlu State...

Along with the wars, crusades and conflicts mentioned in the pages of history, the XV century was memorable for the mistress of divine beauty of Tabriz and Azerbaijan and powerful peace loving diplomat woman of the East, Sara Khatun.

So much need is experienced nowadays to the solution of inaccessible obstacles, wars and conflicts, and conquest of hearts with the feelings of armistice in this ever hardening and complicating old world...

SƏLCUQŞAH BƏYİM

XV əsr

Ağqoyunlu dövləti

SELJUGSHAH BEYİM

XV century

State of Akkoyunlu

SƏLCUQŞAH BƏYİM

XV əsr

Ağqoyunlu dövləti

SELJUGSHAH BEYIM

XV century

State of Akkoyunlu

510 il bundan öncə tarix səhnəsində qüdrətli bir Azərbaycan dövləti görünməyə başladı. Bu kökləri Manna, Midiya, Arata, Lulubi, Ruti, Atropatena kimi möhtəşəm dövlətlərə gedib çıxan, paytaxtı Təbriz olan Azərbaycan - Ağqoyunlu dövləti idi. Bayrağında ağ qoç şəkli təsvir olunan Oğuzların bu dövlətinin başında "Kitabi Dədə Qorqud" dastanından tanıdığımız xanlar xanı Bayandur xanın nəslindən olan sultanlar, padşahlar dururdu. Müdrikliyi, uzaqgörənliyi, sərkərdəlik məharəti, igidliyi, diplomatik gedişləri ilə dünyanı heyrətləndirən Uzun Həsənin hökmdarlığı zamanında Ağqoyunlu dövləti möhtəşəm qələbələrə imza atmışdı.

Qoşunu önündə dayananda qəddi-qaməti, uca boyu ilə hamıdan seçilən Uzun Həsən ağılı, məntiqi və siyasi gedişləri ilə şərqli və qərblı hökmdarları, kralları sual qarşısında qoyurdu. Bu səbəbdən də Uzun Həsən zamanında Ağqoyunlu dövlətinin ərazisi xeyli genişlənməmiş, Şərqi Anadolu, Kür çayından cənubda olan bütün torpaqlar Ağqoyunlu dövlətinə daxil edilmişdir. Oturaq və köçəri həyat tərzini keçirən, qoyunculuq, maldarlıq, əkinçilik, bağçılıq, ipəkçilik, bostançılıqla

510 years ago a mighty state of Azerbaijan started appearing in the arena of history. It was the Azerbaijani state of Akkoyunlu with the capital Tabriz, whose roots were going as far as back to the times of Manna, Midia, Arata, Lulubi, Ruti and Atropatena. This state which belonged to the Oghuz tribes with the white ram painted in the flag, was headed by sultans and shahs who were descendants of Khan's Khan of Bayandur Khan that we know from the "Dede Gorgud" epos. In the reign of Uzun Hasan, who surprised the world with his wisdom, sagacity, commanding skills, heroism and diplomatic maneuvers, the state of Akkoyunlu won significant victories.

With his distinguishing tall height when standing in front of the army, Uzun Hasan thunderstruck Western and Eastern kings with his wit, logics and political behavior. For this reason the borders of the Akkoyunlu state's territory stretched out in the reign of Uzun Hasan. All lands from Eastern Anatolia and southwards from the Kura River became his own. The Aoyunlu tribes who lived both a sedentary and a nomad way of

məşğul olan, sənət və ticarətdə ad çıxaran Ağqoyunlular məhz Uzun Həsənin zamanında qüdrətli dövlətə və orduya sahib olmuşdular. İran dövlətinin qərbi, İraq, Kürdüstan, Gürcüstanın böyük hissəsi Ağqoyunluların otlaq sahələrinə, yaylaqlarına, ticarət yerlərinə, alış-veriş mərkəzlərinə çevrilmişdir.

Dövlətini gücləndirmək, əhalisini ağ günə çıxarmaq, xəzinəni doldurmaq məqsədilə "Həsən padşahın qanunları" adı ilə məşhur olan "Qanunnamə" (müasir zamanın konstitusiyasına uyğun qanunlar toplusu) Uzun Həsənin adını Azərbaycanın milli dövlətçilik tarixinə həm də ilk vergi siyasəti və ordu quruculuğu ilə bağlı qanunlar işləyən hökmdar kimi yazmışdır.

Tarixdə ilk dəfə məhz Uzun Həsənin zamanında nizamlı dövlət ordusu yaradılmışdır. Piyadalardan və süvarilərdən ibarət olan bu qüdrətli orduya təlimlər keçmək üçün Avropadan hərbiçilər dəvət olunmuş, Portuqaliyadan çağırılan mütəxəssislər ilə Ağqoyunlu dövlətində topçuluq sənətinin təməli qoyulmuşdur.

Yerli hakimlərin və əmirlərin özbaşınalığına son qoyan Uzun Həsən xəzinəyə birbaşa özü nəzarət etmiş, ayrı-ayrı hərbi birləşmələri nizamlı orduca birləşdirərək, orduda muzzdlu xidmət prinsipini həyata keçirməklə əhalinin bütün təbəqəsinin dövlətə sədaqətli xidmətinə təmin etmişdir. Qılnc, şeşpər, əmud, niza, toppuz, xəncər, yay-ox, gürz kimi ənənəvi türk silahları ilə döyüşən Ağqoyunlu ordusu müasir Avropa silahları olan odlu silahla da təchiz olunurdu.

Avropa və Asiya hökmdarlarını qüdrətli ordusu, zəngin xəzinəsi, geniş əraziləri, ali qanunlarla idarə

life and were engaged in sheep, silkworm and cattle breeding, farming, gardening, and gourd growing were also famous for handicraft and trade which reached a good position during the reign of Uzun Hasan who created a powerful state and mighty army. In this very period the vast territories of the western part of the state of Iran, Iraq, Kurdistan and major part of Georgia became pastures, summer mountain locations, trade and commercial centers of the Akkoyunlu.

Aiming to strengthen his state, bringing prosperity to his subjects, and to treasure-up the exchequer, Uzun Hasan had a book called "Qanunname" (set of laws alternative to contemporary constitution) published which became popular as The Laws of Hasan Padshah and entered the national history of statehood as the first shah working and developing laws on tax policy and army building.

The first disciplined state army in history was established during the reign of Uzun Hasan. European military men were involved to train the infantry and cavalry. The specialists invited from Portugal laid the foundation of gunnery.

Upon putting an end to the self-will of local rulers and emirs, Uzun Hasan personally controlled the treasury; he joined the independent and separate military units with the disciplined state army and promoted the mercenary service principles and ensured the loyalty of all strata of the population to the state. The Akkoyunlu army which was armed with traditional Turkic arsenal such as swords, forked-swords, bludgeons, spears, maces, daggers, clubs, and bow and arrows and

olunan, dini tolerantlığa söykənən dövləti ilə heyrətləndirən Uzun Həsənin inamı qələbələri həm də iki qüdrətli xatunun ağı, iradəsi, uzaqqörən siyasəti ilə bağlı idi. Bunlar Ağqoyunlu dövlətinin çiçəklənməsi yolunda ömrünü şam kimi əridən, dünyanın ilk diplomat qadını, Uzun Həsənin anası Sara xatun və dövlətin daxili siyasətinə, saray əyanlarının işinə daim nüfuz edən ağıllı və müdrik təklifləri ilə onları istiqamətləndirən Səlcuqşah Bəyim (Uzun Həsənin xanımı) idi.

Qayınanasının yunan-Roma elçiləri, Avropa kralları, Osmanlı sultanları ilə apardığı danışıqlarda və diplomatik gedişlərdə əldə etdiyi uğurlara Səlcuqşah Bəyim dövlətin daxili siyasətində nail olmuşdu. Ağqoyunlu dövlətində həyata keçirilən iqtisadi-sosial, elmi-mədəni nailiyyətlərin çoxunda - "Həsən padşahın qanunları" adı ilə məşhur olan "Qanunname"-nin yazılmasında, el sənətkarlarının, misgərlərin, dülgərlərin, zərgərlərin, memarların, elm və dil bilicilərinin, ağır düşüylərdə şəhid olan əsgərlərin ailələrinin himayə olunmasında Səlcuqşah Bəyimin xüsusi xidmətləri olmuşdu. Tarixi mənbələr sübut edir ki, Uzun Həsənin zamanında ölkədə elm və abadlıq işlərinə xüsusi diqqət yetirilirdi. Ağqoyunlu sarayında qüdrətli alimlər, sənət-söz adamları himayə olunur, sanballı əsərləri şahın və baş xatununun - Səlcuqşah Bəyimin xüsusi qayğı və diqqəti ilə yaranırdı. Ağqoyunlu sarayında çalışan altmışdan çox məşhur alimin, elmlərə və dillərə vəqif olan, zamanın fəvqündə duran ziyalıların elmi-fəlsəfi traktatları Avropa dillərinə çevrilir, əsərlərinin üzləri köçürülərək dünyaya yayılırdı.

Hökmdarın və Səlcuqşah Bəyimin tapşırığı ilə

European firearms in addition to these contemporary armory.

Uzun Hasan's mighty army, rich treasury, vast territories, and state run on the basis of supreme laws, democratic values, human rights, freedom of thought and conscience, religious tolerance and decisive victories were a great astonishment for both European and Asian sovereigns and all the features mentioned above were closely connected with two powerful khatus wit, will and sagacious policy. These ladies were Sara Khatun, Uzun Hasan's mother who had devoted her entire life to prosperity of Akkoyunlu state and Saljugshah Beyim, Uzun Hasan's lady who had a powerful influence on the internal policy of the state, and on the activity of palace aristocrats by directing them with her wise and clever suggestions.

Sara Khatun's success stories over the talks and diplomatic maneuvers with Greek-Roman envoys, European kings and Ottoman Sultans, were repeated by her daughter-in-law, Saljugshah Beyim in her internal policy. She made special merits and contributions to the majority achievements in the socio-economic and scientific-cultural fields in the state of Akkoyunlu, in the preparation of the book of "Qanunname" and to the support of folk craftsmen, braziers, carpenters, jewelers, architects, folk and language connoisseurs and families of martyrs who left their lives in fights. The historical sources prove that science and prosperity works were paid great attention in the country during the reign of Uzun Hasan. The great scientists, artists and handicrafts were supported by the Akkoyunlu Palace

"Qurani-Kərim" türkcəyə çevrilmiş, 98 aşiqdan ibarət "Sazandalar dəstəsi" - aşiq ansamblı yaraclımışdı.

Ruhunun qidasını sazda görən Ağqoyunlu hökmdarı Uzun Həsən ağır döyüşlərdə bu aşıqlar müşayiət edərdi, xaqan sərkərdələri və döyüşən ordunu qələbədən-qələbəyə aparardı.

Sonrakı illərdə biz bu müqəddəsliyi Uzun Həsənin qız nəvəsi, Səfəvi hökmdarı I Şah İsmayıl Xətəinin fütühatlarında da görürük. Mövlana Məhəmməd Füzuli ilə məktublaşan, şair Həbibini, Aşiq Qurbanini, elm və dil bilicilərini sarayında himayə edən I Şah İsmayıl Xətai döyüşlərə sinəsində saz, əlində qılınc yollanar, hər dəfə də sazın eşqinə böyük qələbələrə imza atardı.

Ağqoyunlu dövlətini Şərqi və Avropanın qüdrətli dövlətlərindən, elm və ticarət mərkəzlərindən birinə çevirən Uzun Həsən ağılı, iradəsi, sərkərdəlik məharəti, döyüş taktikası, uzaqqörən siyasəti ilə adını fəthlər cərgəsinə yazdı. Sadiq əsgərlərini, zəhmətsevər xalqını, ona dayaq və dəstək olan, müdrikliyi, məğrurluğu ilə insanlığa, qoca Şərqi şərafət gətirən anası - Sara xatunu və baş xatunu - Səlcuqşah Bəyimi Uzun Həsən hər zaman etirafda bulunmuşdu. O, anasının şərəfinə dünyanın ticarət mərkəzlərindən hesab olunan "Qey-səriyyə" örtülü bazarnı, "dövlət işlərinin çoxluğundan Həcc fərzini yerinə yetirə bilmirəm", - deyib həmişə kədərli olan xatunu Səlcuqşah bəyimin eşqinə isə "Nəsr-iyyə" məscidinin təməlini qoymuşdu.

Bununla da böyük dövlət adamı Uzun Həsən Peyğəmbər Məhəmməd əleyhissalamın "Cənnət anaların ayağı altındadır" hikmətinə tapınmış, başəriyyəti birliyə,

and both the shah and the supreme lady - Saljugshah Beyim inspired them to create works, poems and other writing examples. The works and scientific-philosophical doctrines of more than sixty scientists, folk and language connoisseurs working in the Akkoyunlu Palace were translated into European languages and the hand-made copies of their translated arts were spread all over the world.

By the order of the sovereign and Saljugshah Beyim the Koran was translated into Turkish and ashig musical group "Sazandalar Destesi" consisting of 98 ashigs was created.

Feeding his spirit with the magical echoes of the saz, the Akkoyunlu Sovereign Uzun Hasan was always accompanied by ashigs in heavy battles who were encouraging the warlords and fighting armies to gain victory over victory.

Decades later we witness such a holy and respectful approach to saz in the conquests of Shah Ismail Khatai I, Safavi Sovereign who was Uzun Hasan's grandson from his daughter. Corresponding with Movlana Mahammad Fizuli, inviting the poet Habibi, Ashig Kurbani and folk and language connoisseurs to the palace and supporting them Shah Ismail Khatai I was going to fights with a saz on his chest and sword in the hand which led him to great victories.

By turning the state of Akkoyunlu to the one of the powerful states of the East and Europe and one of the scientific and commercial centers, Uzun Hasan wrote his name among the conquerors with his wit, will, commanding skills, fighting tactics, far reaching policy. And every time he acknowledged his mother Sara

bütövlüyə, gözəlliyə səcdəyə çağırmışdı! Bütün bunları etməklə bu qüdrətli hökmdar müdrikliyi, məğrurluğu və müqəddəsliyi Ana südündə, qadın ülviliyyətində gördüyünü əməli ilə sübut etmişdir!

Khatun and First Lady Saljugshah Beyim who famed the old East and humanity with their wit and pride by supporting faithful soldiers, complete and assiduous people. He built one of the trade centers of the world, the "Geysariyya" covered market to the honor of his mother, and "Nasriyya" Mosque to the honor of his beloved wife Saljugshah Beyim who was always complaining to fail to pilgrimage because of the burden of state activities.

Uzun Hasan was guided by the philosophy of Prophet Mohammed reading 'The Paradise is under the heels of Mothers'. It calls the humanity to bow before unity, integrity and beauty! It sees wisdom, pride and holiness in the breast milk and woman sanctity!

PƏRİXAN XANIM

XVI-XVII əsr

Şirvanşahlar dövləti

PARIKHAN KHANIM

XVI-XVII centuries

State of Shirvanshahs

PƏRİXAN XANIM

XVI-XVII əsr

Şirvanşahlar dövləti

PARIKHAN KHANIM

XVI-XVII centuries

State of Shirvanshahs

Qüdrətli xaqanlar tərəfindən təməli qoyulan Şirvanşahlar dövləti bugün Azərbaycanın dövlətçilik tarixində özünəməxsus bir yer tutur. Bu dövlətin ən ağır illəri, daha doğrusu, varlığına son qoyulması 1537-ci ilin sonu və 1538-ci ilin əvvəlinə təsadüf edilir.

1535-ci ildə II İbrahim Şeyxşah oğlu Sultan Xəlil - II Xəlilullahın vəfatı ilə Şirvan şahlığı tənəzzül edir. Varissiz dövlət bütünlüklə Səfəvi dövlətinə birləşdirilir.

Bunun başlıca səbəbi Səfəvilər dövlətinin Osmanlı Türkiyəsi ilə müharibədəki fasilədən və II Xəlilullahın ölümündən yararlanması idi. Belə ki, Səfəvi hökmdarı, I Şah Təhmasib bacısı, II Xəlilullahın həyat yoldaşı Pərişan xanım ilə birləşərək Azərbaycanın bütövlüyü ilə bağlı ideyanı gerçəkləşdirmək niyyətində idi.

Əslində I Şah Təhmasibin II Xəlilullahla o qədər də isti münasibəti olmamışdır. Bunun isə kökündə bir zamanlar qızılbaşlar tərəfindən təqib olunmuş Gilan hakimi Biyanas Əmirə Dübəcəyə Şamaxı sarayında sığınacağı verilmişdi. O zaman Şahın elçiləri Şamaxıya gələrək II Xəlilullahdan Debaçenin təslim olmasını tələb edəndə ona rədd cavabı verilmişdir. Şirvanşahın 1534-cü ildə Təbrizi tutmuş türk sərkərdəsi İbrahim paşaya qiymətli hədiyyələr göndərməsi xəbəri də I Təhmasibə məlum idi. II Xəlilullahın vəfatından sonra Şirvan əyanlarının onun azyaşlı qardaşı oğlu

The State of Shirvanshahs which had been built by powerful khagans has played a special role in the history of national statehood of Azerbaijan. The most difficult years of this state, i.e. its collapse happened in late 1537 and early 1538.

In 1535, following the death of Ibrahim II, Sheykshah oğlu Sultan Khalil who was known as Khalilullah II, the Kingdom of Shirvan fell into decay. The heirless state was entirely joined to the state of Safavids.

The main reason for that was Safavids' taking advantage from the pause in their war with the Ottoman Empire and the death Khalilullah II. Shah Tahmasib I, The Sovereign of the Safavid State joined with his sister Parikhan khanim who was the wife of Khalilullah II. She carries out the idea of entire and united Azerbaijan. One of the main reasons for that was the cold relationship between Shah Tahmasib I and Khalilullah II. After being persecuted by Gizilbashs, the ruler of the Gilan province, Biyanas Amire Dubache had found an asylum in the Shirvan Palace in Shamakhi some time before Safavids' attempts to subordinate Shirvan to Tabris throne. When Shah's envoys in Shamakhi demanded Shirvanshah to handover him, Khalilullah II refused it. At the same time, Tahmasib I finds out that Shirvanshah had sent valuable gifts to Ibrahim Pasha, Ottoman army commander who

Şahruxu taxta çıxarması nəticəsində yaranmış özbaşınalıq və çəxtirlik də buna şərait yaratmışdı. Bu faktları hətta tarixi mənbələr də sübut edir. Şirvan şahlığının bu ağır günləri barədə İsgəndər Münşi qeyd edir: 'Şirvanda qayda-qanun pozulmuşdu, iğtişaşlar və asayişin pozulması bu ölkədə adi hal almışdı'.

Vəziyyətdən çıxış yolunu Şirvanın Səfəvilər dövlətinə birləşdirilməsində görən Pərixan xanım qardaşı I Təhmasibə yazdığı məktublarla onun birləşdirmə ideyasını tezlaşdırmayı xahiş edirdi.

II Xəlilullahın həyat yoldaşı olan, bütün dövləti işlərdə onun yardımçısına çevrilən Pərixan xanım sarayda ciddi qanunların yazılmasında, daxili və xarici siyasətin yürüdülməsində də şahla birlikdə olurdu. II Xəlilullahın zamanında mədəniyyətin inkişafına, sənət-söz adamlarının himayəsinə çalışan Pərixan xanım ədəbi məclislərin yaranmasına da xüsusi diqqət yetirirdi.

Şirvanşahın varisini dünyaya gətirmək səadəti ona nəsib olmasa da, Pərixan xanım ağılı, məntiqi, analitik təfəkkürü ilə atası Səfəvi hökmdarı I Şah İsmayıl Xətəini xatırladırdı. Onun kimi lirik şeirlər yazan, klassik ədəbiyyata və musiqiyə dərinlən bələd olan Pərixan xanım düşüncə tərzı, duyğuları ilə xalq ruhuna, xalq məhnlərinə və şifahi ədəbiyyata bağlı idi.

Şirvanşah II Xəlilullahın vəfatından sonra yaranmış vəziyyət onu qane etmirdi. Olduqca vətənpərvər və insansevər bir ictimai xadim kimi tanınan Pərixan xanım vəziyyətin bu cür davam etməsi ilə başa bilməzdi. Dövlət əleyhinə qalxan və çevrilişə cəhd edən qüvvələrin qarşısı alınmalıydı. Onu daha çox narahat edən isə Şirvan ayanlarının yaratdığı özbaşınalıqlar idi. Özüni Şirvanşah II Xəlilullahın qardaşı Məhəmməd Əli kimi təqdim edən, əslində isə onun xidmətçisi olan Qələndərin Mahmudabaddan və Salyandan dəstə ilə Şamaxıya qoşun yeridərək hakimiyyət uğrunda mübarizəsi isə daha ağır idi.

had taken Tabriz in 1534. Meanwhile after the Shirvan palace noblemen enthroned Shahruhr, the nephew of Khalilullah II to the throne of Shirvanshahs after his death, this led to the lack of restraint and anarchy. These facts are even proven in historical sources. The hard times that the Kingdom of Shirvan lived can be found in the memories of Iskander Munshi: 'Public order in Shirvan was breached. Moreover conflicts and violation of domestic tranquility had become a routine in this country.'

Seeing the way out of the situation in joining the state of Shirvans with Safavids, Parikhan Khanim insisted on accelerating the idea of unification in her letters to her brother Tahmasib I.

Being the spouse of Khalilullah II, Parikhan Khanim assisted him in state governance affairs, and shared ideas with him in preparation of setting palace regulations and laws, and pursuing internal and external policies. During the reign of Khalilullah II, Parikhan khanim made contributions to development of culture, and supported artists, and paid a particular attention to the creation and development of literary activity.

Despite she was deprived of the happiness to bear heir to the throne of Shirvanshahs, Parikhan Khanim was not discouraged and had always been provident and wise; her actions, logic, analytical conscience resembled her father - Head of Safavids Kingdom, Shah Ismail Khatai I. Writing lyrical poems like her father, she was well aware of classic literature and music. She was also keen to folk spirit, folk music and folk-lore with her feelings and thinking.

She was not satisfied with the situation emerged following the death of Shirvanshah Khalilullah II. Being recognized as a very patriotic, humanist personality and public figure, Parikhan khanim couldn't bear the ongoing situation in such mood. It was time to stand against and eliminate the anti-power forces which were attempting to throw over the government by coup d'etat. Her main concern was the anarchy created by the Shirvan noble-

Əmirlər və əyyanlar arasında birliyin olmaması üsyançıların Şamaxı ilə bağlı planlarını gerçəkləşdirmişdi. 1537-ci ilin sonu və 1538-ci ilin əvvəlinə təsadüf edən bu üsyanla bağlı Həsən bəy Rumlunun qeydləri bir daha Şirvanşahlığın zəif idarə olunduğunu sübut edirdi: Qələndər sayəsiz-hesabsız qoşunla Şirvanın paytaxtına hərəkət etmişdi. Əmirlər arasında birliyin olmaması və qoşundakı çəkişmələr Şamaxı sarayını Qələndərə müqavimət göstərməkdən imtina etməyə və alınmaz sayılan Buğurd qalasında gizlənməyə məcbur etmişdi. Üsyançılar müqavimətə rast gəlməyərək Şamaxını ələ keçirmişdilər. Lakin aydın məqsədləri, möhkəm rəhbərliyi olmadığı üçün onlar öz hakimiyyətlərini təşkil edə bilməmiş və buna görə də şəhərdə 40 gündən artıq qala bilməmişdilər.

Bəzi tarixçilər isə bu faktla bağlı qeyd edirlər ki, "Qələndərin geri çəkilməsi xəbəri Buğurda çatanda Şirvan əyanları Şahruxla bərabər qaladan çıxdılar və üsyançıları təqib etməyə başladılar. Şahrux Salyandan bir qədər aralıda Qələndərə çatdı. Üsyançılar darmadağın edildi".

Şirvanda baş verən iğtişaşlar, saraydaxili gərginliklər, əyanların daha çox sərvət toplamaq məqsədilə əhalini əzməsi, vergilərin artırılması və xəzinənin boşalması Pərixan xanımı daha çox narahat etmiş, bu səbəbdən də qardaşına - I Şah Təhməsbə xəbərdarlıq məktubu göndərmişdir. O, qardaşını Şirvanın xilasına, Şamaxını Səfəvilər dövlətinə birləşdirməyə çağırmışdır.

Onun bu mövqeyini Şirvanşahlığın aparıcı simalarından sayılan Qurçibəş Pədar də dəstəkləmişdi, hərbiçi şəxslər qrupu ilə Şamaxıdan Təbrizə gəlmiş və Şahdan vəziyyəti normallaşdırmaq, asayışı qaydaya salmaq üçün kömək istəmişdir.

Tarixi mənbələrdə Pərixan xanımın qardaşına, Qurçibəş Pədarın səfəvi hökmdarı I Şah Təhməsbə bu müdaciəti və onun Şamaxıya hücumu barədə məlumatlara

men. The situation had become more complicated and worsened with the struggle for power by a mutineer, the slave Galandar disguised as the brother of Khalillullah II, Mahammad Ali.

The lack of unity among emirs and palace noblemen promoted the radicals to implement their plans in capturing Shamakhi. This rebellion which took place in the late 1537 and early 1538 is brightly described in the memories of Hasan bey Rumlu and the following lines once again prove that the Kingdom of Shirvan was governed weakly: "Galandar moved his endless army towards the capital of Shirvan. The absence of unity between the emirs as well as the internal conflicts within the army created a favorable ground for Kalandar not to face resistance from the Shamakhi Palace. The palace people saved their lives by escaping to the Bughurd Fortress which was the considered impregnable fortress in those times. The mutineers took the city of Shamakhi with no resistance. However, lacking clear objectives, they failed to organize their government and could not stay in this city for more than 40 days".

Some historians note this fact that "When the news hit the Fortress of Bughurd about the retreat of Galandar, the Shirvan noblemen led by Shahruh get out of the fortress and began persecuting the mutineers. Shahruh's army reached Galandar's a bit far from Salyan and the radicals were defeated."

The conflicts in Shirvan, the inner-palace tensions, indulgence of noblemen in stifling people with the aim to collect money, the extreme increase in taxes and devastation of the treasure was annoying Parikhhan Khanim very much which makes her write yet another letter of warning to her brother - Shah Tahmasib I. She invites her brother to save Shirvan and thereto to add Shamakhi to the state of Safavids.

Her stance was supported by Gorchibashi (head of

və faktlara rast gəlinir: "1538-ci ilin yayında, şahın qardaşı Əlqas Mirzə 20 minlik ordu, həmçinin Qarabağ və Muğanın qoşun dəstələri ilə Şirvana daxil oldu. Həmin ölkədə ordunu bütün giriş və çıxışlara yaxşı bələd olan adıçakılən Padar müşayiət edirdi. Sorkxab, Qorçu qalaları, habelə Qəbələ tutuldu. Sonra qızılbaşlar Gülistan və Buğurd qalalarına hərəkət etdilər. Şirvan əyanları Buğurd qalasına sığındılar. Xürşahın məlumatına görə, Buğurd "böyük meşələrlə əhatə olunmuş dağda yerləşirdi". Ərzaq çatışmazlığından və xəstəlikdən əziyyət çəkən qala sakinlərinin ağır vəziyyətinə baxmayaraq, Buğurdun mühasirəsi bir ay çəkdi. Mühafizəçilərin mərdliyi xəbəri şahə gəlib çatdı və o, böyük qoşunla qala divarlarına yaxınlaşdı. Qızılbaş qoşunlarının da malik olduğu toplar işə salındı və qalanın müdafiəçiləri müqaviməti dayandırdılar. Onlar qaliblərin mərhəmətinə təbə oldular. Qələy Buğurd Şirvanşahların ənənəvi olaraq xəzinə saxlanılan anbarı idi və Xürşahın söylədiyinə görə, orada saxlanılan pulun, qiymətli daş-qəşin və malların sayı-hesabı bilinmirdi. I Şah Təhməsis bütün bunları şəxsən müsadirə etdi".

Şirvan əhalisinə divan tutan, xəzinəni dağıdan, Şirvanşah Şəhruxun təcrübəsizliyindən istifadə edib Şamaxı kimi güdrətli bir şərq şəhərini tənəzzülə uğradan əyanların varlığına beləcə son qoyuldu. Bu nə qədər acı olsa da, həm də Şirvan şahlığının sonu demək idi. I Şah Təhməsinin bu yürüşündən sonra Şirvanşahlar dövləti Səfəvilər dövlətinin bəylərbəyliklərindən birinə çevrildi. Şahın qardaşı Əlqas Mirzə isə Şirvanın birinci bəylərbəyi oldu.

Azərbaycan torpaqları Şirvan Səfəvilər dövləti ilə birləşəndən sonra təcavüzçülərdən xilas olmuşdu. Ölkənin cənub və şimal vilayətlərinin Azərbaycan Səfəvilər dövlətinin hüddudlarında birləşməsi Azərbaycanın sonrakı iqtisadi və mədəni yüksəlişinə kömək etdi".

local militia) Padar who was considered as one of the prominent figures of the Shirvan Kingdom. He came to Tabriz along with military men and asked Shah's help to regulate the situation and put the kingdom in order.

Historical sources bear details and facts of Parikhan Khanim's address to her brother and that of Gorchibashi Padar to Shah Tahmasib I and his attack to Shamakhi: "In summer 1538, Algas Mirza, brother of Shah Tahmasib I head an army totaling twenty thousand which was supported by military troops from Garabagh and Mughan and entered Shirvan. The abovementioned Padar, who was well aware of every entrance and exit in that country, accompanied the army. The fortresses of Sorkhab and Gorchu, as well as Gabala were captured. The seizure of these fortresses made the Gizilbash army move forward to the fortresses of Gulistan and Bughurd. The noblemen of Shirvan found shelter in the Fortress of Bughurd. According to the historian Khurshah, "the fortress of Bughurd was situated in a mountain covered with vast forests". Despite the lack of food, increasing diseases and hardships in the fortress, the fortress inhabitants could resist in the siege for a month. The bravery of the fortress guards reached to Shah who later approached the fortress walls with a large army. The Gizilbash artillerymen began firing cannons which forced the fortress guards to stop the resistance. They were subordinated to the mercy of the winners. Traditionally the treasure of Shirvanshahs was kept in the Fortress of Bughurd and according to Khurshah, "the money jewels and other valuable stones and precious goods were in abundance in the fortress. Shah Tahmasib I personally initiated to confiscate all the findings".

It put an end to the Shirvan Palace noblemen who tortured the population of Shirvan, devastated the treasure and decayed the mighty Eastern city of Shamakhi taking the advantage of inexperience of Shirvan Shahruh. However bitter it was, it meant the end of the Kingdom of Shirvan. Following the aforesaid attack of Shah Tahmasib I,

Şirvan əyanları uzun müddət bu vəziyyətlə barışa bilməsələr də, zaman Pərixan xanımın, II Xəlilullahın baş xatununun milli dövlətçiliyin qorunması və Azərbaycanın bütövlüyü naminə atdığı bu addımının böyük tarixi əhəmiyyətə malik olduğunu sübut etdi.

Adı iki qüdrətli Türk - Azərbaycan dövlətinin - Şirvanşahların və Səfəvilərin tarixinə baş xatun kimi yazılan Pərixan xanım ictimai xadimə, qüdrətli sərkərdəyə və uzaqgörən siyasətçiyə çevrilmişdir. Poeziyaya, milli musiqiyə, muğamlarımıza və saza olan sayğısı ilə o Şirvanşahlar sarayını könlünün, ağlının və məntiqinin nuruna qərç etdi.

Pərixan xanım böyük nənəsi, Ağqoyunlu hökmdarı Uzun Həsənin anası, Şərqi ilk diplomat qadını Sara Xatunun və atası I Şah İsmayıl Xətəinin müdriqliyini və məğrurluğunu dövləti fəaliyyətində yaşatdı. Onun ruhu və duyğuları isə sonralar qardaşı qızı, I Şah Təhmasibin yadigarı olan Səfəvilər sarayının incisi Pərixan xanımda öz əksini tapdı!

the state of Shirvanshahs turned into one of the provinces of the Safavids state. Algas Mirza, brother of Shah Tahmasib I was the first Beylerbeyi (Governor) of Shirvan.

Following the unification of Shirvan with the state of Safavids, the lands of Azerbaijan were safeguarded from aggression. The unification of southern and northern provinces of the country within the boundaries of the Safavids state in Azerbaijan helped the further development of this country's economy and culture. Although the emerged situation was not satisfactory for the Shirvan noblemen, the time proved that the step taken by Parikhan Khanim, the First Lady of Khalilullah II was of a great importance and historical significance in the way of preserving the national statehood and integrity of Azerbaijan.

With her name written to the history of both Turkic-Azerbaijani states (the Safavids and the Shirvanshahs) as the Xatun, Parikhan Khanim was turned from a first lady to a public figure, powerful commander and sagacious politician who became famous in Shirvan for her respect to poetry, national music, mughams and saz. She had enriched the Palace of Shirvanshahs with the light of her soul, wit and logics. She represented wisdom and pride in her state activity which was spiritually inherited from her great grandmother, Sara Khatun - the first diplomat lady in the East and mother of Aghgoyunlu sovereign Hasan bey, and from her father Shah Ismail Khatai I. Her spirit and feelings were later inherited by her niece Parikhan Khanim who was the daughter of Shah Tahmasib I and the pride of the Safavids Palace!

MƏHİNBANU SULTANIM

XVI-XVII əsrlər

Səfəvilər dövləti

MAHINBANU SULTANIM

XVI-XVII centuries

State of Safavids

MƏHİNBANU SULTANIM

XVI-XVII əsrlər
Səfəvilər dövləti

MAHINBANU SULTANIM

XVI-XVII centuries
State of Safavids

Milli dövlətçilik tariximizdə Azərbaycanın Səfəvilər dövləti ən şanlı səhifələrindən biridir. Məhz Səfəvilər dövlətinin qurucusu I Şah İsmayıl Xətəinin zamanında ana dilimiz dövlət dili elan edilmişdir.

Görkəmli dövlət xadimi, qüdrətli sərkərdə, istedadlı şair kimi tanınan I Şah İsmayıl Xətai xalqının ictimai-siyasi və mədəni yüksəlişi istiqamətində cəsarətli addımlar atmışdır. Ozan-aşıq sənətinin inkişafına töhfələr verən, sarayını sənət-söz adamlarının gülzərinə, aşıqların və el şairlərinin meydanına çevirən I Şah İsmayıl özü də dillərə dastan olan poetik nümunələr, əsərlər yaratmışdır.

Ədəbiyyata qəlbinin pıçltısı, könülünün səsi ilə gələn, ruhunu sözə və saza köçürən, sözə müqəddəslik kimi baxan I Şah İsmayıl Xətai Şeyx Nizaminin, Əlişir Nəvainin, Mövlana Cəlaləddin Ruminin əsərlərini əzbərdən söyləmişdir. O, XVI-XVII əsrlər Azərbaycan poeziyasında eyni zamanda zərif naxışları ilə də yadda qalmışdır.

Neylərəm ol cənnəti, içində didar olmasa?!
Qoy anı vırana qalsın - bağçada bar olmasa-

söyləyən Xətai üçün haqqa uzanan yol mərifətdən
və həqiqətdən keçir:

The Safavids State engages a particular place in the History of Statehood of Azerbaijan. It was during the time of Shah Ismail Khatai, builder of the state of Safavids when our mother tongue became the state language. Being a prominent state figure, mighty warlord and talented poet, Shah Ismail Khatai took brave steps in the way of socio-political and cultural development of the nation. Making literary contributions to the ozan-ashig art and turning the palace into the assembly of poets and ashigs, Shah Ismail himself also created poetik samples that are loved until today.

Shah Ismail Khatai accepted literature as the whisper of the soul, moving his spiritual world to poems and saz plays and approaching the word as a divine holiness, was able to tell the arts of Sheikh Nizami, Alishir Navai and Movlana Jamaladdin Rumi by heart.

I don't need the Eden, with no sweetheart in
If there is no blossom, the garden will go to ruin,

with the lines above, the road leading to truth go
through courtesy and reality, for Khatai.

Sufi isən, alib-satma,
Halalına haram qatma,
Yolun ayrısınə getmə,
Doğru yola nəzər eylə.

Nəfsin deyil, nəfəsin, haqqın və ədalətin qulu olan Xətai iki qüdrətli soyun varisi idi. 1487-ci ilin bir yay günündə Azərbaycanın Ərdəbil şəhərində dünyaya gələn I Şah İsmayıl ata tərəfdən Ərdəbil şeyxlərinə, ana tərəfdən Ağqoyunlu hökmdarı Uzun Həsənəbə bağlı idi.

Onun iyirmi beşinci babası Əbülqasım Həməzanin on beşinci babası Qızılbaş Kərim Firuzun məzarları indi də Ərdəbilin Şeyx-Kəhrəlan kəndində ziyarətə kimi qorunur. XIII-XIV əsrlərdə yaşayan Şeyx Səfiəddin İshaq Ərdəbilinin dövründən fəaliyyətə başlayan Ərdəbil Darül-İrşad Azərbaycanı və Yaxın Şərqdə elmi-fəlsəfi düşüncənin mərkəzlərindən biri olmuşdur. Daha çox qızılbaşlıq təriqəti kimi tanınan üç fəlsəfi fikir cərəyanının: xürrəmiyyə, məzdəkiliyyə, sufiliyyə mərkəzinə çevrilən, Ərdəbil Darül-İrşadına üz tutan müridlər I Şah İsmayılın babası Sultan Cüneyd və Sultan Heydəbə dayaq olmuşdular.

I Şah İsmayılın 14 yaşında 1501-ci ildə qurduğu dövlət Səfəvilər dövlətinin əsas sütununa çevrilmişdi. Tarixi mənbələrdə hamı da "Qızılbaş-Midiya dövləti" kimi tanınan Səfəvilər dövləti əslində Azərbaycanda Midiya dövlətindən sonra yaranan ən qüdrətli dövlət idi. Sərhədləri Qaraqoyunlu və Ağqoyunlular dövlətinə yüz min kilometrə qədər aşmış Səfəvilər dövləti Yəzd, Kirman, Fars, Kaşan, Mərv, Bəlx, Diyarbakır, Ərzincan, Bədxəşan, Kabul, Qəndəhar kimi iri-iri şəhərləri və məşhur dövlətləri əhatə edirdi. Şərqdə iki qüdrətli türk dövlətinin mövcud olması,

If you are Sufi, don't buy - don't sell
Good thing with bad don't mix, don't mell
Don't go to a twist road ever
Always be true road mover

Being the slave of spirituality rather than a passion and messenger of truth and justice, Khatai belonged to two powerful families. Born on 23 July 1487 in the city of Erdebil, Azerbaijan, Shah Ismail was the successor of Erdebil sheikhs by his father, and of Hassan bey, the Aghgoyunlu sovereign by his mother.

The graves of his twenty fifth grandfather - Abulqasim Hamza, and his fifteenth grandfather Gizilbork Firuz in the Sheikh-Kahralan village of Erdebil are considered as the place of sanctuary. Beginning from the time of Sheikh Safiaddin Iskhag in the centuries of XIII-VIV, the Darul Irshad of Erdebil was famous as the center of scientific-philosophical thought in Azerbaijan and the Middle East. Murids (pupils) accepting this new religious current which is known as Gizilbash and thriving toward the Darul Irshad of Erdebil becoming centre of thoughts of three philosophical components of it: Khurramism, Mezdékism and Sufism, became the supporters of Shah Ismail's grandfather Sultan Juneid and Sultan Heydar who was Shah Ismail's father.

They became the core of the column of the Safavids State established by the 14 year-old Shah Ismail in 1501. According to historical sources, the state of Safavids was recognized as the "state of Gizilbash-Midia". In reality the state of Safavids was the second most powerful state established in Azerbaijan after the State of Midia. The Safavids State included the hundreds of thousands of kilometers of Aghgoyunlu/ Garagoyunlu states which covered large and famous cities like Yazd, Kerma, Fars,

Avropanı heyrətə salan Ağqoyunlular dövlətinin hökmdarı Uzun Həsənin nəvəsinin bu dövlətlərdən birinin təməlini qoyması, Təbrizin yenidən ictimai-siyasi, mədəni və iqtisadi mərkəzə çevrilməsi II Roma Papasını daha çox narahat edirdi. Bu səbəbdən də iki qüdrətli türk dövlətini - Osmanlı imperatorluğu ilə Səfəvi dövlətini savaş meydanına çəkmək gərək idi. Bu siyasəti gerçəkləşdirmək istəyən Avropa kralları, Roma Papası elçilər göndərir, onların arasına nifaq salardı. Ağqoyunlularla Osmanlılar arasında XV əsrdə mövcud olan gərgin vəziyyət də bu səbəbdən yaranmışdı. XVI - XVII yüzillərdəki bu dəhşətli anlar və müharibə qüdrətli diplomat Sara xatunun sayəsində qaçılmaz olmuşdu.

Belə bir çətin zamanda I Şah İsmayılın kiçik qızı Məhinbanu Sultanım atası ilə danışıqlar aparır, onun xarici siyasətinə müdaxilə edirdi. Osmanlı sultanının qızı Səbiyə xatuna məktub yazaraq atasını müharibədən daşındırmağa çağırırdı. Sultan Səlimin qızı məktubu alan kimi atasına məsələni anladır, söhbətə alınmayanda Məhinbanu Sultanıma kədər dolu məktub yazır, atasının müharibəyə çox ciddi hazırlaşdığını bildirirdi.

Məhinbanu Sultanım isə məktubu oxuyub atasını məlumatlandırirdi. Onun bu fəaliyyəti çox vaxt nəticəsiz qalır, I Şah İsmayıl diplomatik gedişlər etmək, döyüşə hazırlaşmaq əvəzinə bildirçin ovuna yollanırdı...

Nənəsi böyük Sara Xatunun yolunu gedən Məhinbanu Sultanım döyüş günü yenə qoşunun önünə çıxar, bu səfərin fəlakətli bitəcəyini atasına söyləyirdi. Eyni səhnə Osmanlı sarayında da baş verirdi. Atasına diləyə gələn Səbiyə xatun onu döyüşdən qaçmağa, qandan uzaq durmağa çağırırdı. Atasının öz

Kashan, Marv, Balkh, Diyarbekr, Arzinjan, Badakhshan, Kabul, Kandahar etc. The fact that two Turkic states were existing in the East and that one of their establishers was the grandson of Uzun Hassan, Sovereign of the Aghgoyunlu state who once had been a great menace for Europe and that Tabriz was becoming the socio-political, cultural and economic center again was particularly concerning the Pope of Rome. For this reason, it was necessary to provoke these two powerful Turkic nations - the Ottoman Empire and the State of Safavids to fight each other. To do this, the Pope of Rome and the European kings kept on sending their envoys to the region to breed strife between these two states. It was the same reason for contradiction as happened between the states of Aghgoyunlu and Ottomans in the XV Century. Thanks to the diplomacy of Sara khatun the terrible disagreement was settled without war that time.

In such a complicated period of time, Mahinbanu Sultanım, the younger daughter of Shah Ismail starts negotiations with her father and interferes into his foreign policy. Sending a letter to Səbiyə khatun, daughter of Ottoman Sultan Selim, she challenges her to dissuade her father from fighting. Upon receipt the letter, Sultan Selim's daughter shares her concerns regarding this issue with her father. When persuading her father turns out to be a failure, she writes a letter of regret to Mahinbanu Sultanım where she informs his father's serious preparation to the war.

Məhinbanu Sultanım tells the contents of the letter to her father. But her efforts did not bring necessary results. He, instead of getting prepared for war, goes to quail hunting...

Məhinbanu Sultanım, resembling her grandmother - Sara khatun, appears in front of the army on the day of

iradəsindən dönmədiyini görəndə isə o, xeyirxah əməlləri ilə el-obada böyük şöhrət qazanmış anası Tacli xatuna sığınardı. Xətai poeziyasının aşığı olan Tacli xatun onların arasında olan üçüncü şəər qüvvələrin cavabını Allah verəcək deməklə bəzən ona təskinlik verərdi.

İki türk gözəlinin, Məhinbanu Sultanımla Səbiha xatunun kədərinə və göz yaşlarına baxmayaraq, 1514-cü ildə tarixə Çaldıran döyüşü kimi daxil olan müharibə başlanmışdır.

...Tarixi Çaldıran düzündə iki qoşun üz-üzə gəlmişdi. Üç gün davam edən döyüşlərdə qan su yerinə axmışdı. Öləndə, öldürəndə türk və müsəlman idi. Düşmənin saraylarında sevinc bədələri cingildəyəndə qızılbaşlarla osmanlıların nələsi ərsə bülənd olmuşdu.

Heç vaxt məğlub olmayan, döyüşlərdən qalib döndən I Şah İsmayıldan bu dəfə tale üz çevirmişdi. Avropanın o dövr üçün müasir silahları - topları ilə silahlanan Sultan Səlim Səfəvi hökmdarını yenmək üzrə idi. Məğlubedilməzliyinə inanıb döyüşə hazırlaşmayan, ona əhəmiyyət verməyən I Şah İsmayıl sərkərdəlik məharətindən bütünlüklə istifadə etsə də, zaman və güclü texnika öz işini görmüşdü.

Məğlubiyyətdən sonra sarayına çəkildən, itirdiyi torpaqların - Diyarbəkri, Ərzincan, Osmanlı sarayında girova çevrilən doğmalarının acılarını çəkən, poeziyasına kədər və matəm çökən sərkərdə-xaqan sevimli qızı Məhinbanu Sultanının müharibədən öncəki göz yaşlarını göz önünə gətirərdi. Bu müharibənin hər iki türk xaqanı Səfəvi I Şah İsmayıl və Osmanlı Sultan Səlimə gətirəcəyi fəciələrə düşmənlərin sevinəcəyini söyləyən Məhinbanu Sultanın atasını döyüşdən çəkəndirmək istəyərdi: "Bu döyüş ancaq düşmənləri şad edəcək" deyərdi. O, II Roma Papasının

war and says that the war is doomed to calamity. The same scene happened in the Ottoman Palace. Səbiha khatun invited her father to change his mind and to evade the bloodshed.

Despite grief and bitter tears of these two Turkic beauties - Mahinbanu Sultanim and Səbiha khatun, the war happened in 1514 entering history as the Battle of Chaldiran. Two armies came face to face in the historical Chaldiran steppe. Bloodshed continued for three days. Both the dead and the killers were Turks and Moslems. While palaces of enemies were jingling with wine goblets of happiness and prayers of adoration, the cries of the Ottoman and Gizilbash warriors rose up to heaven. Destiny had abandoned the ever-glorious Shah Ismail. Armed with modern European artillery Sultan Salim was about to defeat the Safavid Ruler. Under the illusion of winning his series victory, Shah Ismail did not get prepared to the fight and it cost him great losses the next even though he introduced all his warlord skills.

The ruler-warlord who locked himself up in his palace after the defeat, was bitterly suffering from losing Diyarbakir and Erzincan, his lands and having people close to him in the Ottoman court as hostages. He was writing poems full of sorrow and grief and thinking about the tears of his daughter poured before he started the war. Mahinbanu Sultanim tried to make her father to refrain from the war by telling him that the confrontation would become a misfortune for both rulers, Safavid Shas Ismayil and Ottoman Sultan Selim and make their enemies to feel rejoice. She was repeating, "This war will make the enemies happy".

She was reminding him that the Pope was looking forward for this war and writing letters to heads of German, French, Spanish, Portuguese and Scandinavian

və bir çox Avropa krallarının döyüşü səbirsizliklə gözlədiyini, bu müharibənin "Allahın onlara verdiyi fürsət" hesab etdiyini tez-tez atasının yadına saldı.

Atasının döyüşdən çəkinmədiyini görəndə isə Məhinbanu Sultanım "tarix hər iki xaqana bu müharibənin günahını bağışlamayacaq" deyərək, şahın hüzurundan kədərlə uzaqlaşdı.

Qanlı döyüşlər Məhinbanu Sultanının kədər qarışıq cəsarətlə söylədiyi bu fikri həqiqətə çevirmişdi. Türk dünyasının o dövrdəki düşmənləri zəif düşən Səfəvi dövlətinə, əli qardaş qanına bulanan Osmanlı Sultanlığına hücumlar edər, onların varislərini də üz-üzə qoyaraq, aralarında dini təfriqlər salırdılar.

Tarixi mənbələrdə qeyd edilir ki, Çaldıran döyüşündən sonra I Şah İsmayıl Xətəinin bir zərbə ilə qılınca parçaladığı topu tarixi abidə kimi Sultan Səlim saraya gətirmiş, topu parçalayan qılıncın nədən hazırlandığını saray ayanlarından, sərkərdələrdən heyrətlə xəbər almışdır. Topa hansı qılınca zərbə vururlar qılınc parçalanır.

Sultan Səlim məktub yazıb Səfəvi şahından həmin qılıncı rica edir. Çaldıran döyüşündən sonra ruhdan düşən I Şah İsmayıl qılıncı Osmanlı sarayına göndərir. Sultan Səlim öncə sərkərdələrə həmin qılınca topa zərbə endirmək əmrini verir. Zərbələrdən iz görməyəndə özü qılınca əl atır. İstəyinə nail olmur...

Sultan Səlim I Şah İsmayıl məktubla müraciət edərək, onu saxta qılınc göndərməkdə "ittiham" edir. Səfəvi şahı cavab məktubunu "Qılınc həmin qılıncdır. Vuran qol həmin qol deyil!" cümlələri ilə bitirir...

Osmanlı sultanı məktubdan sarsılır. Səfəvi şahına, qanı və dini bir qardaşına vurduğu zərbəyə görə qəm dəryasına xatır. Qızının müharibədən öncə kədərlə dediklərini təkrarlayır. Səbiyə xanım Çaldıran döyüşü

states where he named this war "As an opportunity given to the Christian world by the God".

When she saw that she was not able to refrain her father from fighting, she left him despaired saying that "The History will not forgive both rulers for this war".

Bloody battles proved the far-sighted words of Mahinbanu Sultanım which she pronounced in a brave way, albeit in a deep sorrow. The European kings and the Pope, the foes of the Türkic world launched an offensive against the weakened State of Safavids and Ottoman Empire whose hands were stained in their brethren's blood. As a consequence for that terrible war, their heirs also became confronted with each other and split by religious schism.

The Ottoman Sultan Selim bringing the cannon hacked by the single strike of Shah Ismayıl's sword to the palace in the aftermath of the Chaldıran battle amazingly questioned the court nobles and warlords about the origin of this sword. Usually it should be the sword which gets broken while hitting the cannon.

Sultan Selim addresses the Safavid Shah with letter requesting to grant him that sword. Overwhelmed after Chaldıran battle, Shah Ismayıl sent the sword to the Ottoman Palace. Sultan Selim first ordered his warlords to hit the cannon with the same sword. When none of them could succeed, he decided to perform this exercise himself, yet with no results...

Feeling himself fooled, he addresses Shah Ismayıl again with letter, this time accusing him of sending a fake sword. Safavid Shah's reply was simple. "The sword is the same, the hitting hand is different."

The Ottoman Sultan gets shocked having such reaction and becomes cast down with pain he caused the Safavid Shah who was his brother by blood and reli-

başlamamış üzünü Sultana tutub söyləmişdi: "Əlini qardaş qanına batıran heç bir türkü Tanrı bağışlamayıb! Mühəribə yox, sülh, banş, birlik Sizi daha qüdrətli edər."

Tarix bu iki incə qəlbli, lakin çox müdrik və uzaqgörən türk xatunlarının dediklərini gerçəkliyə çevirdi... Sultan Səlimlə I Şah İsmayılın bir-birinə tuşladığı qılınc Turanın ürayına sancıldı. Səlib yürüşünə çıxanlar, imperiypərəst qüvvələr türk dünyasını parçaladı. Türküstan, Orta Asiyaya, Səfəvi Azərbaycan dövlətinin bir hissəsi İran dövlətinə və digər hissəsi isə Quzey Azərbaycana, Osmanlı İmperatorluğu isə müasir Türkiyə Cümhuriyyətinə, indi qan içində üzən İraq-Türkman elləri İraq dövlətinə çevrildi.

XX əsrdə Türk Dünyası səmasında iki parlayan ulduz göründü...

Mustafa Kamal Atatürk Osmanlı türklərini, Heydər Əlirza oğlu Əliyev isə azərbaycanlıları imperiyaların buxovundan xilas etdi!

Azərbaycanın milli dövlətçilik və poeziya tarixinə adı qızıl hərfilərlə yazılan, Səfəvilər dövlətini Qılıncı qurub, qanunlarını Qələmlə yazan, ruhunu saz və sözə köçürən I Şah İsmayıl Xətai 14 yaşında Səfəvilər sultanətinin başçısı oldu. Ömrünün 38-ci baharında Səfəvilər sultanətinin başçısı kimi dünyadan köç etdi. O, Ərdəbildə babalarının uyuduğu "Şeyx Səfi Türbəsi"nin yanında torpağa tapşırıldı.

Yoxluğundan sonra parçalanan Səfəvilər dövləti, hücrələri çar Rusiyası zamanında Peterburqa daşınan Şeyx Səfi kitabxanası, dörd hissəyə bölünüb, dünyanın dörd bir yanına sürülən Şeyx Səfi xalçası, Xaqan oğulları, bir də Səfəvi-Osmanlı müharibəsinin qiyəmətinə Məhinbanu Sultanım çox-çox öncədən xəbər vermişdir. Hər iki xaqanı milli birlikə və

gion. He recalls what his daughter has told him on the eve of the battle. Before the Chaldiran battle started, Səbiha appealed for his indulgency by saying, "The God has not forgiven any Turk stained his hands with brother's blood; you will become more powerful not through the war but peace, reconciliation and unity".

Centuries have passed ever since...The sword pointed to each other by Sultan Selim and Shah İsmayıl went into the heart of Turan, the realms of the Turkic world. The crusaders and ambitious empire supporters broke the integrity of the Turkic world. Türkistan was converted into Central Asia, while a part of the Azerbaijani State of Safavids into Persian State and the remaining part into Northern Azerbaijan; Ottoman Empire into modern-day Turkish Republic; and İraq-Turcoman lands into İraqi State sunken into blood in our days. Mustafa Kemal Atatürk rescued Ottoman Turks and Heydər Əlirza oğlu Aliyev saved Azerbaijanis from fetters of empires.

Şah İsmayıl I (Khatai), became the ruler of the realms of the Safavid State at the age of 14 and gilded Azerbaijani Statehood and poetry with his name, built the Safavid State with his sword and wrote its laws with his pen. His poetry is a picture of his soul. He left this world at the age of 38 in his capacity of the Head of the Safavid kingdom. He has been buried in Erdabil, close to the Shekh Səfi Tomb where his ancestors were laid to rest.

Məhinbanu Sultanım predicted the fate of the Safavid State separated in his absence, The Shekh Səfi library rich collections of which were taken to St Petersburg during the Tsarist Russia, Shekh Səfi carpet cut into four pieces and scattered all over the world, the consequences for the noble sons, and Safavid-Ottoman war. Thus, our Shah ancestor who was proud

bütövlüyə çağıran diplomat qızı Məhinbanu Sultanımla öyünən Şah babamız dünyadan beləcə kədərlə köçmüşdü!

İki qardaşın qanını öz əli ilə tökdürən imperiyaların cavabını isə düz 500 il sonra Azərbaycanın başqa bir qüdrətli xaqanı vermişdi.

Heydər Əlirza oğlu Əliyevin "Bir millət, iki dövlət" nidası sanki yatmış ruhları və ölmüş duyğuları oyatdı!

Bu qüdrətli dövlət qurucusunun, əzəmətli varisi I Şah İsmayıl Xətəinin 500 illik yubileyinin qeyd edilməsi sərəncamına imza atdı. Bakının mərkəzi küçələrindən birində abidəsi ucalan I Şah İsmayıl Xətəinin qüdrəti ehtiramla xatırlandı!

Bu müqəddəs məqamdan şad olan bir ruh isə qanad çalıb pərvanə kimi onun başına dolandı. Bu, atasının xarici siyasətinə sülh və əmin-amanlıq gətirmək istəyən, qövmünü birliyə, bütövlüyə səsləyən Məhinbanu Sultanımın nisgildən və nigaranlıqdan anıran müqəddəs ruhu idi.

of his diplomat daughter, inviting both rulers to peace and national unity, was deeply depressed when he passed away.

The response to the empires making two brother nations to shed the blood of each other came 500 years later from another powerful Azerbaijani leader. The inspiring phrase of Heydar Alirza oğlu Aliyev "One nation, two states" awakened diseased souls and revitalized forgotten feelings!

The great successor to the powerful state builder signed the decree on celebrating 500th anniversary of Shah Ismayil I (Khatai), thereby paying a tribute to him. A monument to Shah Ismayil I (Khatai) has been erected in one of the central streets of Baku!

A blissful soul happy with this event started turning around the monument day and night. Released from languor and worry, this was the heightened soul of Mahinbanu Sultanim, who tried to bring peace and tranquility to the foreign policy of her father and to attain unity and integrity of her nation.

PƏRİCAN XATUN

XVI-XVII əsrlər
Səfəvilər dövləti

PERIJAN KHATUN

XVI-XVII centuries
State of Safavids

PƏRİCAN XATUN

XVI-XVII əsrlər

Səfəvilər dövləti

PERIJAN KHATUN

XVI-XVII centuries

State of Safavids

Azərbaycanın milli dövlətçilik tarixinin qızıl səhifələrindən biri olan Səfəvilər dövlətinin təməlini I Şah İsmayıl Xətai qoydu. Azərbaycanın bu qüdrətli sərkərdə xaqanının zamanında onun sərhədləri geniş əraziləri, münbit torpaqları, bol sulu çayları və qəlbi dağları cəvrlədi. Ən əsası isə ana dilimiz dövlət dili elan olunmuş, möhtəşəm ədəbi-fəlsəfi cərəyanların təməli qoyulmuşdu. Bütün sahələrində həyata keçirdiyi sosial, mədəni islahatlar əhəlinin intellektual səviyyəsinin artmasına təkan vermişdi.

Bu qüdrətli xaqanın hakimiyyəti ondan sonra oğlu I Şah Təhməsbib tərəfindən davam etdirilmişdi. Qonşu dövlətlərlə aparılan balanslaşdırılmış siyasət, xüsusən də onların Osmanlı sultanları ilə olan münasibətləri Səfəvilər dövlətinin inkişafında çox böyük rol oynamışdı.

I Şah İsmayıl Xətaiyə babası Şeyx Cüneyddən, atası Şeyx Heydərdən miras qalan dövlətçilik ideologiyası və dini baxış sistemi I Şah Təhməsbibin zamanında bir qədər də təkmilləşdirildi. Bu işdə onun ən yaxın məsləhətçilərindən biri də qızı Pərican xatun idi. I Şah Təhməsbibin dövləti işlərinə nüfuz edən bu qız yeganə

The foundation of the Safavid State serving as a golden page of our national statehood history was laid down by Shah Ismayil Khatai I. Under this mighty military leader-monarch of Azerbaijan, its frontiers, vast territories, fertile lands, water-abundant rivers and high mountains were consolidated. Most importantly, our mother tongue was proclaimed as the state language and grandiose literary-philosophical trends were launched. The socio-economic and cultural reforms carried out boosted up the growth of intellectual capacity of population.

The power of this mighty ruler was taken over by Shah Tahmasib I, his successor son. The balanced policy followed in regard with the neighboring states, particularly relations with the Ottoman Sultans played a role of utmost importance in development of the Safavid State.

The statehood ideology and system of religious perceptions Shah Ismayil Khatai inherited from his grand-father Sheykh Junejd and father Sheykh Heydar were improved during the rein of Shah Tahmasib I to a greater extent. One of his closest con-

varis qadın idi ki, saray əyanları ilə birlikdə müzakirələrdə iştirak edir, fikir yürüdür, mülahizələr irəli sürürdü. Şahın ağlına, istedadına xüsusi ehtiram bəslədiyi, çox vaxt da hesablaşdığı Pərican xatun ona olan etimadı qısamüddətli hakimiyyəti dövründə də doğrultmuşdu.

I Şah Təhmasibin övladları içərisində Pərican xatunla eyni səviyyədə sevdiyi doqquz oğlu içərisində cavan yaşlarından sərkərdəlik məharəti ilə məşhurlaşan, sonralar adı tarixə II Şah İsmayıl kimi daxil olan İsmayıl Mirzə idi.

Saray əyanlarının İsmayıl Mirzəni rəqib hesab etməsi I Şah Təhmasibə çox böyük acılara başa gəlmişdi. Əyanların və aravuran məmurların fitnəsi nəticəsində 14 yaşından siyasətə qoşulan, 18 yaşında Osmanlı sultanı I Süleyman dövründə güdrətli Osmanlı ordusuna, Ərzurumlu İsgəndər Paşaya qalib gələn, qəhrəmanlığına və igidliyinə görə "Dəli İsmayıl" ləqəbi qazanan oğlunu Şah Qəhqəhə qalasına salmışdı. I Şah Təhmasib az sonra səhvini anlayaraq, oğlunu qorumaq üçün qalaya xüsusi mühafizəçilər qoymuşdu.

Səfəvilər dövləti tarixinə özünəməxsus məşhur işlahatları, daxili və xarici siyasəti ilə yazılan I Şah Təhmasibin müəmmalı ölümü sarayda gərginlik yaratmışdı. 1576-cı il mayın 13-dən 14-nə keçən gecə baş verən bu olay Səfəvilərə çox sarsılmışdı. Çünki şah varisini təyin etməmişdi. Saray əyanları qruplaşmalara bölünüb onun oğulları arasında seçim aparırdı. Şahın gürcü kənzindən dünyaya gələn oğlu Heydə Mirzə anasının fitvası ilə özünü şah elan etməyə hazırlaşdığı anafədə, hər zaman saraydaxili işlərə müdaxilə edən I

sultants around this issue was Perijan xanim, his own daughter. This young lady penetrating into the state affairs of Tahmasib khan was the only heiress participating in discussions together with the courtiers. There she could express her opinion and make proposals. Perijan khatun, whose wisdom and talent were deeply admired and in majority of cases taken into consideration by the Shah (king), could also justify the trust toward her during her short-term sway. Shah Tahmasib I had 9 sons. There was one among them who was loved as much as Perijan by his father, Ismail Mirza who became famous for his talent as a military leader. He entered history as Shah Ismail II.

The courtiers were considering Ismail Mirza as a competitor; this caused Shah Tahmasib I big troubles and pain. As a result of intrigues followed by aristocrats and court officials, the Shah detained his son who had been involved in politics since the age of 14, won the powerful Ottoman Army at the age of 18 during the sway of Suleyman I, the Ottoman Sultan; won Isgender Pasha of Erzurum, and gained the nick-name "Crazy Ismail" due to his bravery and courage into Gahgaha fortress. A bit later he understood his mistake and appointed special guards to the fortress to protect him.

The mysterious death of Shah Tahmasib I whose name was memorized in the History of the Safavid State for his specific and significant reforms, as well as internal and external policy had created tensions in the palace. This incident happened at the night between 13th and 14th of May, 1576 which shocked the Safavids, since the Shah had not appointed his successor. The nobles of the court were divided into

Şah Təhməsinin qızı Pərican xatun hakimiyyət uğrunda mübarizəyə qalxmışdı. Geniş dünyagörüşü, analitik təfəkkürü ilə atasının və əyanların xüsusi ehtiramını və bir qrupuna etirazını qazanan Pərican xatun belə bir vaxtda hakimiyyətin şahın gürcü kənzindən olan övladına verilməsinə etiraz etmişdi. Mühafizə alayının rəisi Vəli bəy Əfşar rumlu, qacar, bayat tayfalarından olan mühafizəçilər Pərican xatunu dəstəkləyərək, II Şah İsmayılın mövqeyindən çıxış edən məsləkdaşlarını da 19 il Qəhqəhə qalasında əsirlikdə olan qardaşı İsmayıl Mirzənin hakimiyyətə gətirilməsinə səfərbər etmişdilər.

İsmayıl Mirzə zindandan azad olunana qədər dayısı Çərkəz Şamxalla mübarizə planı cızan Pərican xatun Heydər Mirzə aradan götürüldükdən və atası I Şah Təhməsinin zəhərləyən saray həkimi Abusər Gilani edam olunduqdan sonra hakimiyyəti bütünlükdə ələ almışdır. Onun bu hakimiyyəti dövründə heç kim Pərican xatunun əmr və hökmündən çıxmağa cürət etməmişdi.

Rumlu, əfşar, türkmən, şamlı, qacar, zülqədər, bayat, varsag tayfalarından olan Hüseynqulu Xəlifə, Əmiraslan bəy, Mahmud bəy Əfşar, Süleyman bəy Türkmən, Xanvəzir bəy Baharlı, dayısı Şamxal bəy Çərkəz Pərican xatunun göstərişlərinə əməl edər, tapşırıqlarını yerinə yetirirdilər. Belə bir ağır zamanda Pərican xatunu təkcə Qəhqəhə qalasında əsirlikdə olan qardaşının taleyi narahat etmirdi. Nizami orduya rəhbərlik etmək, dövləti narazı qüvvələrin çevrilişlərindən, xarici təəcüzlərdən qorumaq üçün ciddi addımların atılması Pərican xatunu çox narahat edirdi.

groups supported by his various sons. Perijan khatun, the daughter of the Shah Tahmasib I started fighting for power while the son of the Shah born from his Georgian concubine was about to declare himself a Shah upon incitement of his mother.

Perijan khatun, who interfered in state affairs till that time and deserved particular esteem of her father and courtiers, with her wide outlook and analytical skills protested against succession of the power to the offspring from the Georgian concubine. Vali bey Afshar, the commander of the defence regiment supported Perijan khatun together with guards from Greek, Gajarian and Bayat tribes. Perijan khatun acting from the same position as her father mobilized her supporters as well to bring Ismayil Mirza, her brother who spent 19 years of incarceration in Gahgaha fortress to power.

Perijan khatun, drafting a struggle plan jointly with her Uncle Cherkez Shamkhal fully controlled the power since they got rid of Heydar Mirza and executed Abuzar Gilani, the court physician who poisoned her father Shah Tahmasib I till the release of Ismayil Mirza from prison. 'No-one dares to disobey the orders and decrees of Perijan khatun'.

Housseyn-gulu Khalifa, Amiraslan bey, Mahmud bey Afshar, Suleyman bey Turkman, Khanvezir bey Baharly representing Greek, Afshar, Turkman, Shamlı, Gajarian, Zulgadar, Bayat, and Varsag tribes, as well as Shamkhal bey Cherkez followed instructions of Perijan khatun and honored her commissions. In such harsh times it was not only the fate of her brother locked up in the Gahgaha fortress that concerned Perijan khatun. The time necessitated to undertake

Ata nəbəsi Sara xatunun və babası I Şah İsmayıl Xətəinin taktiki gedişlərinə, uzaqgörən siyasətinə arxalanan Pəriçan xatun 1576-cı il mayın 14-dən avqustun 22-dək Səfəvilər dövlətini idarə etmişdi. Düz üç ay zərif çiyinlərini birinci şəxs kimi ağır və məsuliyyətli bir işin altına verən Pəriçan xatun nəticədə istədiyinə nail olmuş, Qəhqəhə qalasında azadlığa inamını itirən qardaşı İsmayıl Mirzənin üzünə səltənət qapılarını açmışdı.

Səfəvilər dövləti ilə bağlı fundamental tədqiqatlardan birində yazılır: Təsvir olunan hadisələr baş verdiyi zaman şahzadə İsmayıl Qəhqəhə qalasında, I Təhməsiib göndərdiyi yeddi qurçunun mühafizəsi altında idi. Atasının vəfat eməsi və şahzadə Heydərin öldürülməsi xəbərləri ona çatanda qala rəisi Xəlifə Ənsar Qarabağlı ova çıxmışdı. İsmayıl Xəlifə Ənsara inanmır, onu Heydərin tərəfdarı hesab edirdi. Bundan əlavə, o, Qəzvinədən gələn xəbərlərə də şübhə ilə yanaşır, bunları özünə qarşı məharətlə düşünlümüş tələ sayırdı. O, hər ehtimala qarşı öz təhlükəsizliyini təmin etmək üçün tədbirlər görürdü. Qalada keşik çəkən Xəlifə Ənsarın adamları qurçınların köməyi ilə ələ keçirilmiş və zərərsizləşdirmişdilər. Onlar qalanın çıxışı və giriş yollarında baş verə biləcək hücum ehtimalına qarşı maneələr qurmuşdular. Xəlifə Ənsar İsmayılın tərəfdarlarının paytaxtda qalib gəlməsi xəbərini alıb qalaya qayıdarkən dəfələrlə itaət etdiyinin bildirilməsinə baxmayaraq, İsmayıl onu qalaya buraxmamışdı.

Yalnız üç gün sonra, Azərbaycanın cənub hissəsində xalq kütlələri və paytaxt əyanlarının nümayəndə-

serious steps to lead the regular army, to protect the state from coup d'état attempts of displeased forces and foreign invaders.

Perijan khatun relied on tactical approaches and far-sighted policy she inherited from her grand-mother (from father's side) Sara Khatun and grand-father Shah Ismayil Khatai as she ruled the Safavid State between 14 May and 22 August 1576. Perijan xanim putting her fine shoulders under heavy and responsible duty of being a first person, eventually was able to achieve her goal. The doors of the realm were opened to Ismayil Mirza who had lost his belief in freedom spending so many years in Gahgaha fortress.

One of the fundamental research works on the Safavid State reads as follows: 'Shahzadah (prince) Ismayil was in Gahgaha fortress under protection of seven gurchins (guards) sent by Tahmasib I while the described events were taking place. When news on decease of his mother and murder of Shahzadah Heydar reached him, the governor of the fortress Khalifa Ansar Karadagly was away for hunting. Ismayil did not trust Ansar as he considered him a supporter of Heydar. Likewise, he had doubts about news arriving from Qazvin as well and thought that it was a sophisticated trap designed against him. He undertook some measures to guarantee his own security in any case'. The people of Khalifa Ansar watching him in Gahgaha fortress were ensnared and rendered harmless. They barricaded entrances and exits to prevent possible attempt of attack. Khalifa Ansar returned back to the fortress as soon as he got the news that supporters of Ismayil took over the capital. Nevertheless,

ləri qala ətəklərinə axışib gələndə qala qapıları tayıbatay açılmışdı”...

İsmayıl Qəhqəhə qalasından çıxdıqdan sonra bacısı Şahzadə Pərican xatunun göndərdiyi Heydər Soltan Çabuk Türkmənin əlaçığına dayanmış və bir neçə gün sonra isə qızılbaşların müşayiəti ilə Ərdəbilə əcdadlarının məzarını ziyarətə yola düşmüşdür. Zəncan çəmənlində onu Pərican xatunun göndərdiyi Şahzadə İbrahim, vəzir Mirzə Salman, atalarının zamanından qalan dövlət məmurları və əyanlar qarşılamışdır. Sarayda isə həmişə olduğu kimi, hamı Pərican xatunun məsləhətləri ilə hərəkət edərdi, onun ağıllı, uzaqgörən siyasəti ilə hesablaşırdı. Qardaşının taxt-tac uğrunda mübarizəsini dəstəkləyən, onu Qəhqəhə qalasından, 19 illik həbsdən əsarətindən xilas edən Pərican xatunun mübarizəsi sayəsində 1576-cı il avqustun 22-də qardaşı İsmayıl Mirzə II Şah İsmayıl adı ilə Səfəvilər dövlətinin başına gəlmişdir.

Pərican xatunun Azərbaycanın milli dövlətçilik tarixində ən böyük xidmətləri də məhz bu andan başlamışdır. Zindanlarda çəkdiyi əzablardan bezən, ən doğma adamlarına belə ögey münasibət bəsləyən, hər kəsi özünə rəqib sayan II Şah İsmayıl qətlər və edamlarla hakimiyyətinin ömrünü uzatmağa cəhd edirdi. Belə bir zamanda saraydaxili işlərə, əyanlar arasındakı münasibətlərə müdaxilə etmək, yeritdiyi siyasətin səhv olduğunu şahı anlatmaq böyük cəsarət və iradə tələb edirdi.

Səfəvilər dövlətinin əski ənənələrini yaşatmaq, onu inkişaf etdirmək naminə yeni iqtisadi və hərbi islahatları zəruri sayan Pərican xatun, qardaşı ilə dialoqlar aparar, onu əyanlar arasındakı ikitirəliyə,

İsmayıl did not allow him in the fortress notwithstanding he communicated many times that he obeyed.

The doors of the fortress were opened only three days later when the masses of population from the south of Azerbaijan and representatives of nobles from the capital gushed to the bottom of the fortress”...

Released from Gahgaha fortress İsmayıl stopped at the hut of Heydər Soltan Çabuk Turkman, envoy of his sister, Shahzadah Perijan. Few days later he left for Ardabil to visit graves of his ancestors. During his trip he was escorted by Gizilbashs. In the Zanjan meadow he was greeted by the prince İbrahim, vizier Mirza Salman, state officials and aristocrats who served during his father's rein, sent by his sister. Back in the palace everyone was acting upon advices of Perijan khatun and taking her wise and sagacious policy into account. Perijan khatun, supporting the fight of her brother for throne and rescuing him from 19 year captivity in Gahgaha fortress held celebration on 22 August 1576 and her brother İsmayıl Mirza took over the throne of the Safavid state as Shah İsmayıl II.

Namely since this moment the great and indispensable services delivered by Perijan khatun in the history of our statehood commenced. Shah İsmayıl II who was oppressed by anguishes he had had to suffer while being captured and considered everyone around as his rival approached each person including his relatives as strangers. He tried to prolong his sway by executions and murders. Under such conditions it required a great courage and spirit to interfere into internal court affairs and relations among the courtiers, and explain the Shah that the policy he followed was flawed.

Perijan khatun was loyal to the idea that it was cru-

əhaliyə qeyri-insani münasibətə son qoymağa, ədalətə, haqqa səsləyirdi. Əhalini dövlət ətrafında sıx birləşdirmək üçün vergiləri azaltmağı, mədəni islahatlar aparmağı, sənət-söz adamlarını himayə etməyi tələb edirdi. "Həqiqi" təxəllüsü ilə seirlər yazan, babası Şah İsmayıl Xətəinin sazını sinəsinə sıxıb "Yurd yeri", "Şahsevəni" havalarını maharətlə ifa edən Pərican xatun qardaşını qılinc və qələmin vəhdətindən qurulan dövlətlərini qorumağa çağırırdı. Mədrəsələr, məktəblər açan, Şərqi məşhur filosofı alimlərini, nəqqaş, xəttat, memar və rəssamlarını Səfəvilər sarayına cəlb edən Pərican xatun sonda saray əyanlarının fətnəsinə, çəkişmələrinə qurban olmuşdur.

Qəhqəhə qalasında 19 il işığa həsrət qalan II Şah İsmayıl qardaş-bacı arasına salınan nifaq nəticəsində onu səltənət nuruna qərq edən bacısının tale günəşini əbədi olaraq qaraldır...

Həqiqi İlahi eşqə yol hesab edən "Həqiqi" təxəllüsü ilə yazdığı şeirlərə ruhunu köçürən, ağılı, zəkası, müdrikliyi və məğrurluğu ilə bütün Şərqdə, Səfəvilər dövlətində məşhur olan Pərican xatun ədəbi-fəlsəfi əsərlərin baş qəhrəmanına çevrilmişdir.

Şərqi məşhur söz sərraflarından biri, Əbdü bəy Şirazi "Təkmillətul əxbar" əsərini Səfəvilər sarayının incisi olan Pərican xatuna ithaf etmişdir.

Səfəvilər dövlətini zəifliyi, müdrikliyi ilə nura qərq edən Pərican xatun düz 30 il sarayda baş xatun olmuşdu. Bu zirvəni o, müdrikliyi, məğrurluğu, cəsarəti və layəqəti ilə fəth etmişdi. Başçarıyyətin nəcini haqlıqətdə görən Pərican xatun son anına kimi qardaşı II Şah İsmayılı haqqa, İlahi eşqə və insan sevgisinə səsləmişdi!

cial to conduct economic and military reforms in order to continue and develop the old traditions of the Safavid State. In order to put this idea into life, she instituted dialogue with her brother inviting him to stop discord among the nobles and inhuman treatment toward the populace and finally be just and fair. She claimed to reduce the taxes, carry out scientific reforms and promote individuals involved with fine arts to create basis for people to gather tighter around the state. Perijan khatun who was wrote poetry under the nick-name "Hagigi" and played saz performing "Yurd yeri" and "Shahseven" tunes with an extreme talent. By her actions she tried to convince her brother to protect their state which was built upon the unity of the pen and sword. This marvelous lady who opened schools and madrasas (religious schools), invited prominent philosophers, scholars, calligraphers, ornament makers, architects and artists to the palace of the Safavid State fell as a victim of the court intrigues and seditious sowing seeds of dissension between the brother and sister. Shah Ismayil II who was deprived of sunlight for 19 years in the Gahgaha fortress blackened the life-light of his sister scattering him with the radiance of the kingdom...

Perijan khatun who considered truth as a way to divine love, transferred her spirit to poetry she generated under the pen-name "Hagigi", was admired in the entire East including the Safavid State due to her wisdom, intellect, talent and arrogance. She became the main character of literary-philosophical pieces.

Abdi bey Shirazi, one of the outstanding Oriental masters of word dedicated his work "Təkmillətul əxbar"

Üstündən yüz illər ötəndən sonra belə yer üzü bu müdrik xatunun üz söykədiyi, uğrunda qılınca qələmə, qələmə qılınca çevirdiyi həqiqətə doğru can atmaqdadır!

Səfəvilər sarayının incisi, Azərbaycan gözəli və əslində haqq aşığı Pərican xatuna bundan artıq bir səltənət və səadət də gərək deyildi!

to Perijan khatun, the pearl of the Safavid palace.

Perijan khatun who scattered the Safavid state with light due to her elegance and acumen was the First Lady of the Palace for 30 years. Her wisdom, pride, bravery and dignity allowed her to conquer this crest. Till the end of her days she hailed Shah Ismayil II, her brother to be fair, love God and people. According to her perception the rescue of the humanity was in truth!

Even today, hundreds of years later, the globe is thriving towards the truth for the sake of which this prudent woman was fighting converting her sword into the pen and the pen into her sword!

In fact, being fond of truth, Perijan khatun, the gem of the Safavid court and beauty of Azerbaijan did not need any other realm and happiness rather than this!

TUTU BİKƏ
XVIII-XIX əsrlər
Quba xanlığı

TUTU BİKA
XVIII-XIX centuries
Guba Khanate

TUTU BİKƏ XVIII-XIX əsrlər Quba xanlığı

TUTU BİKA XVIII-XIX centuries Guba Khanate

Milli mücadilə və istiqlal tariximizdə XVIII yüzilin xüsusi yeri var. Məhz bu yüzildə Azərbaycan xalqı Nadir şah Əfşarın müəmmalı ölümündən sonra bölünmüş Azərbaycanın bütövlüyü uğrunda mübarizəyə qalxaraq silaha sarılmışdı. Güneydə və Quzeydə müxtəlif xanlıqlara və sultanlıqlara parçalanmış Azərbaycanın Təbriz, Urmiya, Xoy, Marağa, Ərdəbil, Naxçıvan, Qarabağ, Gəncə, Şəki, Quba, Şamaxı, Bakı kimi xanlıqları və mahalları yaranmışdı ki, bu da onun iqtisadi, sosial, mədəni və siyasi cəhətdən iflasına gətirib çıxarmışdı.

Milləti və dövləti daxilədən parçalamaqla, onun içərisinə nifaq toxumu səpənlərin niyyəti əslində I Pyotrun Qafqaz və İstanbul planının həyata keçirilməsi idi. Bu siyasət eyni zamanda Avropa ilə Asiyayı birləşdirən İpək Yolumun və bioenerji resursları ilə hələ əski çağlardan dünyanın diqqət mərkəzində olan Xəzərin, Bakının fəthinə hesablanmış, Turanın bir parçası olan Azərbaycanı çökdürməyi qarşısına məqsəd qoymuşdu.

Hər biri ayrı-ayrılıqda daxili və xarici siyasət yürüdən, kiçik ordulara məxsus olan xanlıqları üz-üzə qoyan rus imperiyası ilə fars imperiyası öz böyük iddiaları naminə həm də müsəlman ümməti olan azərbaycanlıların

XVIII century has its special place in our National Independence History. It was the century when the people of subdivided Azerbaijan were armed to unify it after the mysterious death of Nadir Shah Afshar. Both southern and northern Azerbaijan had been divided and subdivided into different khanates and sultanates such as Tabriz, Urmiya, Khoy, Maragha, Erdebil, Nakhchivan, Garabagh, Ganja, Shaki, Guba, Shamakhi, Baku etc. This subdivision had brought Azerbaijan to decline from economic, social, cultural and political development.

Those dividing the nation and the state, in reality were implementing the will of Peter the Great, the Tsar of Russia on Caucasus and Istanbul plot. At the same time, this policy was targeted to bring Azerbaijan, as a part of Turan to its knees, by conquering the city of Baku which was situated in the middle coast of the Caspian Sea that was famous with its bio-energy resources from ancient times. Hence they were to occupy the Great Silk Road that joined Europe with Asia.

The Persian and Russian Empires which sowed seeds of conflict among the khanates of Azerbaijan, which had separate internal and external policies with

arasında məşəb söhbəti, sünni - şiə məsələsi salmışdı.

Bölünmüş, törəsi pozulmuş Oğuz elində artıq bütövlükdən, özgürlükdən çox inam və iman uğrunda mübarizə gedirdi. Bu mübarizə işə millətin deyil, onun düşmənlərinin dəyirmanına su tökdürdü.

Bela bir zamanda Quba xanı Fətəli xan xanlıqlar və sultanlıqlar arasında Azərbaycanı vahid dövlət daxilində birləşdirmək ideyası ilə çıxış edirdi. Əslində dövrünün mahir siyasətçisi, ictimai xadimi, dövlət qurucusu olan Fətəli xan qüdrətli sərkərdə xaqanlarımızdan biri! Şah İsmayıl Xətəinin qoruduğu vahid Azərbaycan ideyasını yenidən dirçəltmək naminə silaha sarılmışdı.

Fətəli xan milli istiqlal uğrunda mücadilə edən, Şahdağın, Babadağın zirvəsindən, Qudyal çayın pıçiltısından ilham alan qüdrətli bir sərkərdə xandır. Bu müdrik hökmdarın böyük amalının gerçəkləşməsi üçün onun silahdaşı və məsləkdəşi, ömür-gün yoldaşı ona arxa olmuşdu.

Adı tarixə qüdrətli sərkərdə, dövlət xadimi, mərd və cəsur qadın, sarayına şərəf gətirən baş xatun kimi yazılan, həqiqəti, dövlət sevgisini, ərazi bütövlüyünü, istiqlal sevdasını qardaşına belə qıymayan Tutu Bika olmuşdu.

Tutu Bika gözəlliyi, kamilliyi, mərdliyi və müdrikliyi ilə təkcə Qubada, Dərbənddə, Bakıda deyil, güneyli-quzeyli bütün Azərbaycanda məşhurlaşmışdı. O, bütöv amal yolçusu olduğunu əməli, şərəfli döyüş yolu ilə sübut etmiş, Dərbənd qalasını, Narın qalanı vətən və yurd istəyi, istiqlal eşqi ilə heyrləndirmişdir.

Bölünmüş, parçalanmış Azərbaycanın nəcətini onun bütövlüyündə görə Tutu Bika ömür-gün yoldaşı Qubalı Fətəli xan ilə birgə gecə-gündüz mücadilə etmiş, onunla çiyin-çiyinə vuruşmuş, çox zaman da topu, tufəngi, cəbbəxanası olan rus imperiyasına qarşısına

their small armies, were also artificially exaggerating the inner-Islam conflicts by raising the awkwardness between Sunnites and Shiites among the Azerbaijanis.

The divided and subdivided Azerbaijan was already waging its struggle to survive their faith and beliefs, not to speak about their integrity. And this struggle was working in favor of its neighbors.

In such complicated times Fatali Khan, Khan of Guba pushed forward and sought support for the idea of uniting Azerbaijan from the khanates. In reality, he wanted to unite the whole Azerbaijan as it was in the time of Shah Ismail Khatai, one of our skillful politicians, a public figure, founder of the state and supporter of science and arts who was also considered one of the mighty warlords.

Fatali Khan, who rose for the national independence was a powerful warlord whose sources for inspirations were the top of Shahdag and Babadagh mountains and the whisper of the Gudyalchay River. In the ways of implementation of his ideas the person with who he shared all plans was his spouse, Tutu Bika, whose name is accepted as a heroine, mighty warlord, public figure, brave and courageous woman and khatun who brought fame to the palace in history. She was a stalwart supporter of territorial integrity and who did not prefer her own brother to the love for independence.

She was not only famous with her wisdom and beauty in Guba, Derbent and Baku, but also in abroad. She had shocked people with her love to Derbent and Narin Gala etc.

Seeing the unification of subdivided Azerbaijan as the way to happiness Tutu Bika has always been shoulder to shoulder with her husband in fights and had sometimes even appeared in front of the army against the Russians with him.

təkbaşına çıxmış, sədaqətli ordusunun önündə dayanmışdır.

Fətəli xanın ən ağıllı məsləhətçisi və ən qüdrətli silahdaşı olan Tutu Bika ədalətin və haqqın bərqərar olması naminə ideyalar irəli sürmüş, məmləkətin abadlıq işlərinə, elmi, ədəbi, mədəni mühitin dirçəlişinə xüsusi diqqət yetirmiş, sənət-söz adamlarını, el və dil bilicilərini xüsusi qayğı ilə əhatə etmişdir. Tutu Bika xanlığın ərazi bütövlüyünü qorumaq naminə Dərbənd və ətraf yörələri məharətlə idarə edir, onu Şimal küləyindən, rus imperiyasının hücumlarından müdafiə edirdi. Daha çox Qubada oturub Quba, Şirvan, Salyan vilayətlərini idarə edən Fətəli xan Dərbəndə gələndə abad məmləkəti, mühafizə olunan qüdrətli qalaları, möhtəşəm sarayları, baş xatuna, birinci xanıma olan el məhəbbətini gördükcə Tutu Bikəyə daha çox minnətdarlıq edir, ona məhəbbəti, hörməti birə-beş artırırdı.

Fətəli xanın Vahid Dövlət ideyasını qəbul etmək istəməyən daxili və xarici düşmənləri onun bu müqəddəs əməlinə qarşı mübarizə aparırdı. Bu böyük ideyanı gerçəkləşdirmək naminə daha ciddi döyüşlərə atılan xanın iradəsini qırmaq üçün işğalçı rus siyasətinə uyan Dağıstan hakimləri birləşərək, Tutu Bikanın qardaşı Əmir Həməzanın dəstəyi ilə onu Güdüşan döyüşündə məğlub edərək, Salyan vilayətinə çəkilməyə məcbur etmişdilər.

Məğlubedilməz xanın bu vəziyyəti və qardaşının xəyanəti onun 2000 minlik qoşunla Dərbəndə girməsi, yalandan ona Fətəli xanın ölüm xəbərini verməsi Tutu Bikəyə çox ağır gəlmişdi.

Əmir Həməzanın ordusu düz doqquz ay rus imperiyasının silahlı qüvvələri, Şamxal Məhəmmədin və onun yeznəsi Qazi Qumuxlu Məhəmmədin kiçik

Besides being wife to Fatali khan, she has always given useful advices to her husband and come out with contemporary ideas targeted to the development of science and culture in the khanate. Ruling the Derbent Castle and its surroundings, she was protection to the khanate from the North wind - attack of the Russian army. Sharing his reigning to Guba, Shirvan and Salyan provinces from the capital Guba, Fatali khan was happy to visit Derbent ruled by his wife. He was happy to see how his wife ruled her subjects with justice, how castles and fortresses were flourishing and how people loved her. For this he was very thankful to his wife. Aiming to establish the Whole of Azerbaijan, he began his struggle by joining the northern and eastern parts of Azerbaijan which cost him wars with internal and external enemies. To break the will of the khan who was striving to realize this great idea of unifying Azerbaijan, the rulers of Dagestan combined their forces with Emir Hamza who was Tutu Bika's brother and with the military support of the Russian empire which was also against the idea of the united Azerbaijan. They defeated Fatali khan in the battle of Govdushan. After the defeat, Fatali khan was forced to step back and relocate in the province of Salyan.

Tutu Bika was shaken after the defeat of the unbeatable khan - her husband, her brother's treason, his invasion of Derbent with 2000 troops and deceiving his sister about the death of Fatali khan.

Emir Hamza's army with the help of armed forces of the Russian Empire, and small troops of Shamkhal Mohammed and his brother-in-law Mohammed from Gazi Kumuk had been fighting with Tutu Bika for nine months. Inspiring the soldiers and defenders of the

qoşunları ilə birləşərək bacısı ilə döyüşmüşdür. Dərbənd qalasını müdafiə və mühafizə edən, şəhər əhalisini və əsgərləri böyük qələbəyə inandıran Tutu Bika döyüş meydanından bir an belə çəkilməmişdi. O, qardaşının xəyanəti ilə üz-üzə dayansa da, haqqı və ədaləti, ərazi bütövlüyünü ona qurban verməmişdi. Beləliklə də bu mübariz xatun torpaqlarının toxunulmazlığını təmin etmişdir.

Bir müddətdən sonra Tutu Bika müxtəlif qaladaxili və qalaxarici taktiki gedşləri, sərkərdəsi Hacı bəyin və qəhrəman dərbəndlilərin dəstəyi ilə ölüm-dirim savaşına çıxaraq Əmir Həməzinin qoşunlarını Dərbənd qalasının və Narın qalanın ətrafından qovub çıxarmışdı. Bu ərafədə artıq Fətəli xan öz qoşunu ilə Salyandan gəlmiş Dərbəndə yetişmiş, yolüstü Qubanı və Xudat kəndini işğaldan azad etmişdi.

Tutu Bikanın bu qəhrəmanlığı sonralar məşhur tarixçilərin, tədqiqatçıların, yazıçı və publisistlərin əsərlərində məxsusi yer tutmuşdur.

İ. Berezin, Y. I. Kozubski, Mirzə Həsən Əfəndi, Abbasqulu Ağə Bakıxanov onu məhəbbətlə, sevvə-sevvə təənnünə etmiş, cəsarətinə, torpaq sevgisinə və vətənpərvərliyinə ehtiram bəsləmişdilər.

Dərbəndin tarixini, qəhrəmanlıq salnaməsini yaradan Y. I. Kozubski o qüdrətli və şəərəli tariximiz barədə yazır: "Fətəli xanın igid ərvadı Tutu Bika qardaşına qarşı duraraq, şəhəri mərdliklə müdafiə edirdi. O, qala bəndlərində şir kimi duraraq hər şeyə özü rəhbərlik edir, qala toplanının atəşi ilə qardaşını hədələyirdi..."

Vətən sevgisini qardaş istəyindən uca tutan, Qubanın, Dərbəndin qala divarlarında şahin kimi pərvazə gələn, Tutu Bika, eyni zamanda sarayını ilahi gözəlliyi ilə nura qarşq edirdi. Tutu Bikanın bu el qızının qəhrəmanlığından, mətənətindən qürurlanan Azərbaycan

Derbent Castle, she never took rest and appeared in the fighting arenas. Experiencing treason from her brother did not discourage her to give away the territory of the khanate and ensured the territorial integrity of the lands.

Using different inner-castle and outer-castle tactics Tutu Bika could, with the help of her warlord Haji bey and brave Derbent population, drive away the troops of Emir Hamza from the Derbent Castle and Castle of Narin gala in the life-and-death fight. By this time Fatali khan took his army from Salyan and reached Derbent where he could free Guba and village of Khudat from invasion.

Tutu Bika's heroism was later mentioned in the works of historians, annalists and writers. She was the favorite heroine in the works of I. Berezin, Y. I. Kozubski, Mirza Hassan Afandi and Abbasgulu Aga Bakikhanov who have praised her for her love to motherland.

Y. I. Kozubski, writing the history of Derbent mentions the events above as follows: Tutu Bika, the brave spouse of Fatali Khan was courageously defending Derbent in the fight against her brother. She was personally heading all operations in the defense of Derbent and threatening her brother with the fire of castle cannons..."

Abbasgulu Aga Bakikhanov, one of the first enlighteners of the century who despite his bearing the Tsar epaulets on his shoulders, was of Turk and Azerbaijani by nature, proud of Tutu Bika's patriotism, and bravery in the defense of the castles of Guba and Derbent, and her beauty, describes the events above in his famous historical work of "Gulustani Iram", "Tutu Bika, the brave daughter of this land refused her brother's offer of surrender and did not let Derbent to kneel..."

canın ilk maarifçilərindən biri, çiyində çar çinləri daşısa da, könülündə türk ruhu və Azərbaycan sevdası gəzdirən Abbasqulu Ağa Bakıxanov "Gülüstanı-İrəm" əsərində qeyd edir: "Tutu Bika, bu torpağın mərd qızı qardaşının təklifini rədd edərək, Dərbəndi diz çökməyə qoymadı..."

Qubalı Fətəli xanın ömür-gün yoldaşı, Dərbənd hakimi kimi milli mücadilə və istiqlal tariximizi al qanı ilə yazan Tutu Bika 1786-cı ildə dünyadan köç etdi... O, Dərbəndin Qırxdar məzarlığında sevgili Azərbaycanın qoyununa köçdü...

Ondan sonra Dəmirqapı, Dərbəndin, Narın qalanın, Şahdağın ətrafında binə tutan Qubanın, Bakının, Odlar Yurduğun başına çox qarlar yağdı, üstündən sərt rüzgarlar ötdü. Rus-türk, rus-iran müharibələri onun sinəsinə Dərbənd, Gülüstan, Türkmənçay, Xudafərin, Araz dağını çəkdi.

Fəqət kimsə bu müdrik, mərd, cəsarətli və ləyaqətli xatunu unutmadı. İ. Berezin füsunkar gözəlliyi, ağılı və iradəsi ilə bəşəri dəyərlərə, müqəddəs hissələrə nümunə olan Tutu Bikanı Avropanın mənavi təmizliyi önündə səcdəyə gəldiyi Janna Darkla müqayisə etmişdir. O özünün "Səyahət" əsərində Tutu Bikanı "Gözəllər gözəli" adlandıraraq, "təkcə bu zərif, lətafətli və qəhrəman qadına görə Şərqi, Azərbaycana ehtiram bəsləməyə dəyər" deyərək etirafını bildirmişdir.

Tutu Bika, who entered history as a heroine Ruler of Derbent wrote the history of independence with her own blood. The spouse of Fatali khan died in 1786 and was buried in the Girkhlar cemetery of Derbent where she eternally moved to the hug of her lovely Azerbaijan...

So many winds have blown and so many snows have fallen over and around of Derbent, Castle of Narin Gala, Guba, Baku and the entire Land of Fires after her death... Russian - Turk, Russian-Iran wars inflicted deep mortification to the breast of Azerbaijan with the humiliating losses, separation and treaties of Derbent, Gulistan, Turkmenchay, Khudafarin and Araz.

Fortunately this brave, wise and noble Khatun has not been forgotten. Tutu Bika's aunt Khadija Bika, gave another contribution to our history of independence by her merits who fought against the Russian empire by defending the Baku Fortress. The motherland was a witness to her bravery and love to land!

I. Berezin has compared this charming lady with Jeanne of Arc who was loved by and nearly worshipped in Europe. He, in his art of "Seyahet" (The Travel), mentioned her as "The Most Beautiful" saying that "it is worth to respect the East and Azerbaijan just for this tender and brave lady!"

BƏYİM XANIM
XVIII-XIX əsrlər
Gəncə xanlığı

BEYİM KHANUM
XVIII-XIX centuries
Ganja Khanate

BƏYİM XANIM

XVIII-XIX əsrlər

Gəncə xanlığı

BEYIM KHANUM

XVIII-XIX centuries

Ganja Khanate

Şərqlə Qərbin kəsişmə nöqtəsində, İpək Yolunun üstündə bina tutan Azərbaycanda tarixən tərəqqi etmiş bir çox şəhərlər olub: Təbriz, Şamaxı, Gəncə, Naxçıvan, Dərbənd, Bakı, Quba, Ərdəbil, Xoy, Marağa, Urmiya... Sənət, mədəniyyət, ticarət mərkəzi olan bu şəhərlərdə qüdrətli şəxsiyyətlər, sənət-söz adamları intibaha, milli-mənəvi dirçəlişə töhfələr verib.

İntibah şəhərləri sıralarına yazılan, Şeyx Nizami Gəncəvi, Məhsəti Gəncəvi kimi qələm sahiblərinin adına dastan bağladığı Gəncənin XVIII əsrin sonu, XIX əsrin əvvəlindəki inkişafı, mübarizə əzmi, birlik və bütövlük nidası Cavad xanın vətənpərvərlik hissləri ilə bağlı olub.

Müasir Gəncənin 2500 illik tarixinə adı qızıl hərflərlə yazılan Cavad xan şəhid olanadək Şeyx Nizami kimi dahi şəxsiyyətlərin müqəddəs ruhları dolaşan Gəncəni düz 19 il ədalətə idarə etdi.

Azərbaycan xalqının milli azadlıq və milli dövlətçilik ideologiyasının formalaşmasında xüsusi xidmətləri olan Cavad xan 1785-ci ildən 1804-cü ilə qədər Gəncənin inkişafı naminə əlindən gələni əsirgəmədi. Cavad xanın hakimiyyəti illərində Gəncə xanlığının ərazisi xeyli genişləndi. Qazax, Borçalı, Şəmsəddin və Şəmkir mahalları Gəncəyə birləşdirildi.

There are many cities in Azerbaijan such as Tabriz, Shamakhi, Ganja, Nakhchivan, Derbent, Baku, Guba, Erdebil, Khoy, Maragha, Urmiya etc. located on the junction of the East and West and the Silk Road and have contributed to the arts, culture, Renaissance and national-spiritual resonance due to the personalities that lived in them.

Ganja, a city included in the range of the Renaissance cities, which has been repeatedly praised in the arts of Sheikh Nizami Ganjavi and Mahsati Ganjavi had survived difficulties in the late XVIII and early XIX centuries. Javad khan played an important role in the development of the city with his struggle and patriotic call for unity.

Javad khan's name is written with golden letters in the 2500-year old history of Ganja. He used Sheikh Nizami Ganjavi's pen as a weapon to struggle for his city and rule Ganja in justice for 19 years till his martyrdom.

Javad khan, whose merit in formation of freedom and ideology of national statehood is undeniable, did his best for the sake of development and flourishing of Ganja from 1785 to 1804. During his reign the borders of the khanate were by far enlarged. The lands of Gazakh, Borchali, Shamsaddin and Shamkir were ceded to the Ganja khanate.

Struggling for territorial integrity and promoting the idea of a united Azerbaijan, Javad khan foresaw the bright

Azərbaycanın ərazi bütövlüyü uğrunda mübarizə aparən, vahid dövlət ideyası ilə çıxış edən Cavad xan güneyli, quzeyli Azərbaycanın nıcatını birlikdə görürdü. Şəki xanı Çəlbəi xan, Quba xanı Fətəli xan onun bu ideyasını dəstəkləsə də, digər xanlıqlardan soraq çıxmırdı. Əslində sərvətlər ölkəsi, Avropaya çıxış nöqtəsi olan Azərbaycanı özünə tabe etmək istəyi rus imperiyasını çox narahat edirdi.

Rus imperiyasının Qafqazı, xüsusən də Azərbaycanı zəbt etmək, I Pyotrdən qalan siyasətlərini gerçəkləşdirmək üçün əlinə imkan düşmüşdü. Gürcüstan Rusiyanın tabeliyinə keçdikdən sonra, xan gürcü knyazlarının nəslindən olan, əslində erməni soylu R.D. Sisyanovu Qafqaza canışın təyin etmişdi. Tiflisi Qafqazın mədəni, ictimai-siyasi və hərbi mərkəzinə çevirən çar Rusiyası iqamətgah üçün ərazini də Tiflisdə - Gürcüstanın paytaxtında seçmişdi. Tiflisdə yerləşdikdən sonra Azərbaycanı, Xəzər dənizini, Bakını çar Rusiyasına tabe etmək üçün Sisyanov Gürcüstan variantını - könüllü təslimi gözləyirdi.

Qısa bir müddətdən sonra canışın anlayır ki, onun Bakı yolunun üstündə Gəncə qalası, gəncəllərin milli qəhrəmanı Cavad xan dayanır. Cavad xan səddlinin keçilməz olduğunu hiss edən Sisyanov gözləmədiyi halda Gəncə ermənilərindən azərbaycanlılara xəyanətlə dolu məktub alır: "bütün Gəncə erməniləri rus ordusunun gəlişini səbirsizliklə gözləyirlər". Məktubu əslən erməni olan Lazerev imzalamışdı.

Azərbaycanlıların vətənpərvərliyinə, torpaq sevgisinə bələd olan Sisyanov Gəncəyə hücumun çar ordusuna fəlakətlər gətirəcəyinə inanırdı. Bu səbəbdən də Cavad xana məktub yazaraq Rusiyanın təbəəliyini qəbul etməyi, böyük oğlu Uğurlu Ağanı da Tiflisə girov olaraq göndərməyi tələb edir. Cavad xan Sisyanovun

future of this country in the unification of southern and northern parts Azerbaijan. Though his idea was supported by Chalabi khan of Sheki and Fatali khan of Guba, the other khans were in silence. The idea of controlling Azerbaijan, a country full of natural resources and an access point to Europe was troubling the Russian Empire.

It was golden opportunity for the Russian Empire to fulfill the policy inherited by Peter the Great of Russia. After Georgia was captured by Russia, Tsar had appointed R.D. Sisyanov, who was considered to belong to the generation of Georgian dukes, but was Armenian by origin, as the Governor of Caucasus. Tiflis, being made the cultural, public, political and military center by the Tsarist Russia was also chosen as the venue for headquarters. After being positioned in Tiflis, Sisyanov expected Azerbaijan with Caspian Sea and Baku to surrender to Russia as it was with Georgia.

However, shortly after his relocation, Sisyanov understood that the main obstacle on his way to Baku was the Fortress of Ganja and its National Hero Javad khan. At the moment when Sisyanov understood that Javad khan was invincible, he received an unexpected treachery letter from Armenians of Ganja stating that 'All Armenians in Ganja are looking forward to see the arrival of the Russian Army as soon as possible' The letter was signed by an Armenian called Lazarev.

Sisyanov, who was well aware of Azerbaijanis' love to motherland and patriotism, believed that Russian attack to Ganja would cost the Tsar Army tragedies. So he wrote a letter to Javad khan demanding him to surrender and to send his son Ughurlu Agha to Tiflis as hostage. Javad khan read Sisyanov's letter together with his spouse Beyim Khanum, the well respected First Lady of Ganja admired by the population and palace aristocracy. She had numerous skills: being able to retell the 'Khamsa' poetic collec-

məktubunu Gəncənin birinci xanımı, gəncəllərin və saray əyanlarının sevimlisi, sənət-söz xiridarı, Nizaminin 'Xəmsə'sini, Məhsətinin rübailərini əzbər söyləyən, udu, sazı özünəməxsus məharətlə dindirən, Gəncə xalisinə zərif naxışlar vuran Bəyim xanımla birlikdə oxuyur. Hər ikisi fikrə gedir. Bəyim xanim Cavad xanın yadına İran şahı Kirin Tomrisə yazdığı hədə-qorxu məktubunu salır. Xanı düşməna qarşı amansız olmağa çağırır. Xanımının vətən sevgisi, yurd istəyi onun düşməna nifrət hissini birə- beş artırır, Sisianova cavab məktubu yazır: 'Savaşmaq istəyirsən-sə, savaşa. Hədə-qorxu gəlirsən ki, təklifini qəbul etməsəm bəlaya düşər olacağam. Əslində bədbəxtlik səni Peterburqdan sürükləyib bura gətirib. Bunu zaman, bir də savaşın özü göstərsin! Sizdə ton lüləsinin uzunluğu bir arşındır, bizdə üç-dörd arşındır'

...Cavad xanın bu sərt cavabı erməni daşnaklarının meydanını genişləndirir. Sisianov məktubu oxuyub 'hədə-qorxu cavab etmir, casus adamdır', - dediyi Cavad xanın üstünə hücum çəkir.

Gəncə ermənilərinin və general Lazerevin xidmətləri nəticəsində Sisianov Gəncəyə çatana qədər Gəncə qalasının quruluşu və döyüşən ordunun sayı ilə tanış idi. O, qüvvələr nisbətində çar ordusunu güclü hesab edirdi. Düz bir ay davam edən gərgin döyüşdə Gəncə Qalasını, Cavad xanı təslim etmək, gəncəllərin müqavimətini qırmaq olmamışdı. Qəhrəman gəncəllər üç istiqamətdə döyüşürdü. Cavad xanın, oğlu Hüseynqulu Ağanın və Bəyim xanımın başçılıq etdiyi döyüşçülər qalanı mətanətlə müdafiə edirdi. 1804-cü ilin şaxtalı qış günlərində, orucluq bayramı ərəfəsində, yanvarın 2-dən 3-nə keçən gecə erməni gəvurlar şəhərin içməli su olan hissəsini ələ keçirir, mal-qaranı kəsərək qanını suya qarşıdırır. Susuzluqdan əziyyət çəkən döyüşçülərin müqaviməti qırıqlıqca çar

tion of Nizami and rubaiyats of Mahsati by heart, she wonderfully played ud and saz, and weaved ornaments to Ganja carpets. Letter of Sisyanov made both of them to think deeply after reading it. Beyim Khanum reminded Javad khan the threatening letter of the Iranian Shah Kir to Tomris and invited him to be merciless against the enemy. The love of Beyim khanim to her motherland doubles khans hatred to the enemy and he replies as follows: 'If you want to fight, let's do it. You are threatening me with facing disasters if I don't accept your offer. However, in fact the misfortune has led you here from Petersburg. It will be proved by time and fight! If the length of your gun muzzle is one arsheen, our gun muzzle reaches to 3-4 arsheens...' Such a sharp reply by Javad khan encourages Armenian dashnaks. Sisyanov recollects the lines from the letter written by the Armenians of Ganja and the General Lazarev: 'No effects from threatening him. He is a brave man' and moves his army against Javad khan.

With the help of Armenians of Ganja, Sisyanov was well aware, even before entering the city, about the structure of the Ganja fortress and the exact number of Ganja forces. Comparing the forces, he believed that the Tsar Army was much stronger. Nevertheless, the one-month tense battle did not help capture the Fortress of Ganja and Javad khan. Nor did the Ganja population stop resistance fighting in three directions. The warriors headed by Javad khan, his son Huseynqulu Agha and khan's spouse Beyim Khanum were courageously defending the fortress. In a frosty winter day in 1804, overnight from 2nd to 3rd of January, on the eve of Holy Ramadan, the Armenians of Ganja captured the part of the city providing drinking water and mixed the water with the blood of livestock cut by them. Suffering from thirst the warriors weakened; eventually the soldiers of the Tsarist army entered the city with the

ordusunun əsgərləri kəndir nərdivanlarla qalaya daxil olur. Uzun sürən döyüşdən sonra Sisianovla Cavad xan üz-üzə gəlir. Xanın zərbələrindən sarsılan Sisianov qalanı tərk edib canını qurtarır. Lakin dörd tərəfdən hücumə məruz qalan Gəncə xanı kürəyindən aldığı qılinc zərbəsindən şəhidliyə qovuşur. Azgınlaşan rus əsgərləri öncə xanın oğlu Hüseynqulu Ağanı, sonra isə Sisianovun tapşırığı ilə Gəncənin Cümə məscidində bayram namazı qılan 500-dən çox gəncəlini qanına qaltan edib, məscidə od vurur.

Ərinə və oğlunu itirən Bəyim Xanım, Gəncənin qəhrəman qızı sarsılırmı. Gəncə qalasının bürcünə çıxıb gəncəllərə təsəlli verir: 'Mənim əziz gəncəllərim! Bu qan yerdə qalmayacaq. Sizin qanınızı içən, qandan doymayan, yurdu-muzu xarabə qoyan cəlladlar qan gölündə boğulacaq!'

Bəyim xanımın, Cavad xanın xatununun nifrət dolu nitqi çar generalı Sisianovu heyrətə salır. Yavərinə götürüb Gəncə qalasına gəlir. Ona ərinin və oğlunun itkisinə görə başsağlığı verir. Bəyim xanım qılıncını çəkib düşməni zərbə endirir. Yavərin araya girməsi Sisianovu ölümdən xilas edir.

Bəyim Xanımın cəsarətindən sarsılan general səhərisi gün bir torba qızıl götürüb yenidən Gəncə qalasına, üzrxahlığa gəlir. Bəyim xanım bu dəfə daha sərt addım atır. Kəlini arxa otağa göndərərək bir torba qızıl gətirərək, torbanı Sisianovun başına çırpır...

Sisianov intiqam hissi ilə alışıq, Gəncənin birinci xanımının təhqirinə dəhşətli bir yolla cavab verir. O, gəncəllərin, Cavad xanın, Bəyim xanımın yurd sevgisinə, vətənpərvərlik hissəsinə, döyüşkən ruhuna, dini hissələrinə, inamına və imanına nifrət əlaməti olaraq Gəncənin təslim bayrağını qana boyanmış Cümə məscidindən daldıalandırır. 1804-cü il yanvarın 3-də,

help of rope ladders. After a long fight, Javad khan and Sisyanov come face to face. Shaken by the blows of Javad khan, Sisyanov survived escaping from the entrance of the fortress. Meanwhile, facing four-sided attacks and hit by the swords on the backbone, Javad khan martyrs. The unbridled Russian soldiers first murder Huseynqulu Agha, Javad khan's son and then 500 people performing ritual worship in the Juma mosque. They subsequently burn down the mosque.

Losing her husband and son, Beyim Khanum does not feel discouraged and climbing to the top of the tower of Ganja Fortress consoles Ganja people: 'My dear Ganja people! This blood will be revenged and the human butchers will be drowned in the sea of blood!'

Beyim Khanum's words full of hatred shock the Tsar's General Sisyanov. He comes to Ganja Fortress with aide and expresses his condolences to her for the loss of the husband and son. Beyim Khanum suddenly hits the enemy with her sword, but the aide's interference saves Sisyanov's life.

Shocked by her courage, the General comes to the fortress again with a bag of jewelry to beg pardon. This time Beyim Khanum acts more fiercely. She ordered her maid to bring another bag full of jewelry and throws it at Sisyanov's face...

Sisianov drastically responded to the insult of the First Lady who was tuned with the feeling of revenge. He orders the flag of surrender of Ganja to be hanged on the blood-stained Juma mosque as a sign of hatred to the love to motherland, fighting spirit, religious feelings, beliefs and faiths of Javad khan, Beyim Khanum and the people of Ganja. On 3 January 1804, on the day of Holy Ramadan the Decree of the Russian Tsar Alexander the First is read. According to the decree, the name of the invaded Ganja would be replaced with Yelizavetpol to the honor of Tsar's

Orucluq bayramı günü çar I Aleksandrın xütbəsi oxunur. İşğal olunan Gəncənin adı dəyişdirilərək çarın xanımının "şərəfinə" Yelizavetpol adlandırılır.

Sisianovun Gəncə qalasına, Cümə məscidinə, Bəyim Xanım, gəncəlilərə çəkdiyi dağ iki il sonra elə soyuq bir qış günündə, 1806-cı il fevralın 20-də Bakının qala divarların önündə Baku xanı Hüseynqulu xanın İbrahim xana işarəsi ilə cəllad qılıncı generalın sinəsinə basılır.

Baku qalasının açarını alıb şöhrətə çatmaq, çarın ənam almaq istəyən general Sisianovun başı top kimi içərişəhərin dalanlarına diyirlənir. Qala divarlarından qüdrətli bir türk xatununun, Azərbaycan anasının "qisas qiyamətə qalmaz" nidası cücərir. Bu, Gəncə xanı Cavad xanın xatunu, Uğurlu Ağanın, Hüseynqulu Ağanın anası, Qarabağın sonuncu xanı Mehdiqulu xanın qızı Xurşud Banu Natəvanın nənəsi Bəyim xanımın nidası idi!

İllər, əsrlər keçdi...

Bu gün Gəncəni canı qədr sevən Cavad xanın, Bəyim xanımın ruhu onun üzərində pərvazlanır. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin, Heydər Əliyev Fondunun prezidenti, YUNESKO və İSESKO-nun xoşməramlı səfiri, millət vəkili, Azərbaycanın birinci xanımı Mehriban xanım Əliyevanın təşəbbüsü ilə Gəncənin qala qapısı yaddaşlara qaytarılaraq yenidən bərpa olundu. Gəncənin 2500 illiyi təntənə ilə qeyd edildi. Gəncə xanlığının Cavad xandan yadigar qalan bayrağı yenidən qala divarlarından dalgalandı. Gəncə məscidi ən yüksək səviyyədə təmir edilərək bərpa olundu. Cavad xanın məqbərəsi ziyarətçigahə çevrildi. Bəyim xanımın 40 incə belli qızla süzlüyü Sərclar bağı cənnətə çevrildi. Bülbül gülə, gül bülbülə qanşib istiqbal şərqləri ötdü...

Əslində bu bir xatunun digərinə, bir xaqanın başqa bir xaqana sayğısının, varislik ənənəsinin təntənəsi idi.

The mortification inflicted on the Fortress of Ganja, Juma mosque, Beyim Khanum and Ganja people by Sisyanov returned back to him just two years after the bloody Ganja events. On a cold winter day, 20 February 1806, the sword of the executor was pressed into the general's breast with one gesture made by Huseynqulu khan to Ibrahim khan in front of the Baku Walls.

The Head of Sisyanov, who was burning with the desire to receive the key of the Baku Castle gates and be awarded by the Tsar, was rolled through the Old City's streets. The cry of the mighty Turk Khatun and mother of Azerbaijan was spiritually echoed amid the castle walls: 'This revenge will be made before the Doomsday!' It was the cry of the wife of Javad khan of Ganja, mother of Ughurlu Agha and Huseynqulu Agha, and the grandmother Khurshid Banu Natavan, daughter of the last khan of Garabagh - Mehdiqulu khan!

Years and centuries passed by... on the initiative of the President of the Republic of Azerbaijan İlham Aliyev and Mehriban khanum Aliyeva, the President of the Heydar Aliyev Foundation, the UNESCO and ISESCO Goodwill Ambassador, Member of Parliament, the First Lady of the Azerbaijan the historical Fortress doors of Ganja have been restored. The 2500th anniversary was celebrated with great festive. The flag of Ganja khanate left as a keepsake from Javad khan has been waved from the walls of the fortress ever since. The tomb of Javad khan turned into a holy place and the Sardar Garden where Beyim Khanum used to dance with 40 slender-waist beauties turned into paradise. The nightingale in love with flowers sang the song of bright future...This was the sign of care and inheritance tradition from one khatun to another, and from one Khagan to the other.

TEHRAN CƏNNƏTƏ DÖNSƏ,
YADDAN ÇIXMAZ QARABAĞ.

AĞABƏYİM AĞA AĞABACI

XVIII-XIX əsrlər

Qarabağ xanlığı

AGABEYIM AGA AGABAJI

XVIII-XIX centuries

Garabagh Khanate

AĞABƏYİM AĞA AĞABACI

XVIII-XIX əsrlər

Qarabağ xanlığı

AGABEYIM AGA AGABAJI

XVIII-XIX centuries

Garabagh Khanate

İndi hər bir azərbaycanlının kədər yeri olan, onun qəm bucağına dönən və gözəlliyini Şuşa qalası, Topxana düzü, İsa bulağı, Xan qızı bulağı ilə birə-beş artıran Qarabağ 20 ilə yaxındır ki, düşmən tapdığı altındadır. Xan bülbülün və ecazkar səslərin oylağı, muğamın beşiyi, Azərbaycanın canlı konservatoriyası olan bu torpaq illəri və əsrləri müharibələr və hücumlar içərisində yola saldı.

Təməlini Pənahəli xanın qoyduğu Şuşa qalası indi qəm libası geyərək kədəri özünə binə etmişdir. Yaşıl yaylaqları, bolsulu çayları, dağların döşünə muncuq kimi səpilən obaları ilə dünya səyyahlarını heyran edən Qarabağ dünya fəthlərinin cəngi-cıda yeri oldu. Şahlar, padşahlar, adı bəlli hökmdarlar üstünə qoşun çəkib sarayını yağmaladı. Sınasına dağ basdı.

Makedoniyalı İsgəndəri, dünya fəthi Əmir Teymur, Cəlaləddin şahı, Hülakü Qazan xanı, Nadir şah Əfşarı, Ağa Məhəmməd şah Qacarı ayağına gətirən Azərbaycanın dilbər Qarabağ torpağı istilalara məruz qalıb xanlıqlara parçalandıqdan sonra belə, döyüş meydanına çevrilmişdi.

Azərbaycanın yaylaq yerini, təbiətin əsrarəngiz gözəlliyini ələ keçirmək üçün Rusiyada, İranda cızılan

We recall Garabagh with pangs of love, an unbearable anguish oppressing our hearts which pound at every out of almost 15 years since we have lost it, the gem of Azerbaijan with an encyclopedic collection of what can be identified as Azeri pride - Shusha qalası, Topkhana forest, Jidir duzu, İsa bulağı, Xan qızı bulağı....

Garabagh is the cradle of mugham, a unique genre of professional folk music of Azerbaijanis, which has been recognized as one of the diamonds on the crown of the universal intangible heritage. A natural conservatoire which fostered a Pleiades of golden voices that were praised long away from its bounds, Garabagh was a cultural and commercial hub of Azerbaijan.

Today, the spirit of gloom and despondency reigns in Shusha, a town founded by Panahali khan Javanshir. From remote hamlets to flamboyant and lively towns scattered over a vast territory which is fringed by a mantle of forested slopes reflecting various tints of the green, and overwhelmingly located on a plateau atop irregular terrains gashed on by silvery strips of full-flowing mountain rivers, the beauty of group the land of Garabagh was a source of admiration of travelers and a cherished lot for invaders for centuries.

A surface of the earth with fascinating nature, Garabagh became a magnet for great conquerors - Alexander the Great, Jalal ad-Din the Khorezmian, Qazan khan, Tamerlane, Nadir Shah Afshar, and Aga Mahammad Shah Gajar. They threw lances and crossed swords to make this land under

müstəmləkə siyasətinin məqsədi tarixi türk torpağı olan Oğuz elini, Bayat boyunu pərən-pərən salmaq idi. Bəşəriyyətə Xurşud Banu Natəvan, Seyid Şuşalı, Xan Şuşalı, Zülfü Adıgözəlov, Keçəci Məhəmməd oğlu, Bülbül, Üzeyir bəy Hacıbəyli, Ceyhun bəy Hacıbəyli, Əsgər Ağa Gorani, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Yusif Vəzir Cəmənzəminli, Əfrasiyab Bədəlbəyli, Vəsil Adıgözəlov, Fərhəd Bədəlbəyli, Yalçın Adıgözəlov kimi bir çox sənətkarları, şairləri və xanəndələri bəxş edən Qarabağın taleyindən ötən XVIII yüz il də müharibələr əsri kimi yaddaşlara yazılmışdır.

I Pyotrun Qafqaz siyasətini, Xəzər və Osmanlı İmperatorluğu ilə bağlı ideologiyasını gerçəkləşdirmək üçün rus çarları Rusiya-İran, Rusiya-Türkiyə müharibələrinə ciddi cəhdlə hazırlaşdılar. Nəticə etibarı ilə Azərbaycanın əleyhinə işlədilan bu siyasət, onun parçalanmasına səbəb olan tədbirlər planı 1813-cü ilin 'Gülüstan', 1828-ci ilin 'Türkmənçay' müqavilələri ilə başa çatdı. Araz çayı və Xudafərin körpüsü ilə ikiyə bölünən Azərbaycan düz 179 ildir əbədi istiqlal və bütövlük uğrunda müdəcilədadır.

Başı bəlalı Azərbaycanı çar Rusiyasından, parçalanmadan, xanliqların bir-birinə olan hücumlarından xilas etmək üçün türk soylu, qacarlar sülaləsinin nümayəndəsi olan Ağa Məhəmməd şah Qacar 1797-ci ildə ikinci dəfə Azərbaycana Qarabağa qoşun çəkmişdi. Bu elə bir dəhşətli zaman idi ki, artıq Qarabağ xanı İbrahimxəlil xan əhalini qırğından, ərazini işğaldan qorumaq üçün özünü çar Rusiyasına tutmuşdu...

I Şah İsmayıl Xətəidən, Nadir şah Əfşardan, Qubalı Fətəli xandan sonra bütöv, özgür Azərbaycan ideyası ilə çıxış edən Ağa Məhəmməd şah Qacarı istəyi o günlərdə baş tutsa idi, bəlkə də indi Azərbaycan Qarabağ faciəsi ilə üzlaşmayacaq, minlərlə şəhid

their heels. For some, however, Garabagh was a place of shameful defeat, a place from which they took to their heels, fleeing to remain alive.

Garabagh, the birthplace of many luminaries of cultural, social and political life in Azerbaijan, such as İzzəddin Garabaghi, Safi Khan Garabaghi, Kharrat Gulu, Yusif Mahammadcan oglu Garabaghi, Usta Ganbar Garabaghi, Khurshudbanu Natavan, Mir Mohsun Navvab, Jabbar Garyaghdy, Najaf bəy Vəzirov, Seyid Shushinskiy, Khan Shushinskiy, Zulfu Adigozalov, Kechachi Mahammad, Bulbul, Uzeyir bəy Hacıbayov, Jeyhun bəy Hacıbayov, Abdurrahim bəy Haqverdiyev, Yusif vəzir Chamanzaminli, Afrasiyab Badalbeyli, Vasil Adigozalov, Farhad Badalbey, and Yalcin Adigozalov. It continued to be a place of embittered and vehement battles during the 18th century when the territory of Azerbaijan was split into dozens of areas of land that were owned and controlled by local feudal lords, while the Russian Empire and Iran nurtured separate plans on seizing the hold of historically Turkic lands by annexing them to the realms of their own and administering justice as well as meting out punishments to the local population.

Fostered by Peter the Great, the Caucasus policy, and the plans for the Caspian region and Ottoman Empire were priority issues on agenda for Russia, thereby forcing it to be well prepared before getting drawn into wars against Iran and the Ottomans. However, Russia's long-awaited triumph over its arch rivals in the region was a gloomy day, if not a catastrophe, for Azerbaijan which eventually was split in two parts, following the signing of the Gulistan and Turkmanchay Peace Treaties with Iran, in 1813 and 1828, respectively, changing the lives of many, even today. A crucial passage of communication for centuries, the Khudafarin Bridges over the Araz River became a symbol of separation of the entire nation.

For justice's sake, Azeri rulers themselves were hard to unite and preferred Slavic aliens over the rulers of Iran, their kindred family. When Aga Mahammad Shah Gajar, an Azeri Turk by origin, drew up forces to Garabagh in 1797, after a failed military campaign in 1795, the khan of Garabagh then, Ibrahimkhaliil khan Javanshir, who was a distant blood rela-

məzarlarının, milyonlarla qaçqın və məcburi köçkünün dəhşətini görməyəcəkdilər... Təəssüf ki, bu böyük amalin gerçəkləşməsi üçün tale Ağə Məhəmməd şah Qacarə da əcəldən macal vermədi. Şah Şuşə qəlasını əldədən bir neçə gün sonra öz yaxın adamları, xidmətçiləri Abbas bəy və Səfərəli bəy tərəfindən öldürüldü. Taxta Fətəli şah çıxarıldı.

Qarabağı işğal edən Fətəli şah, Ağə Məhəmməd şah Qacərin bütöv Azərbaycan, xüsusən də Azərbaycanın quzeyi ilə bağıli siyasətini yarımçıq qoyub öz saray-daxili planlarının gerçəkləşməsi ilə məşğul oldu. O, Şuşə qəlasından, Qarabağ xanlığına məxsus xəzinədən istədiyi qəniməti almaqla kifayətlənməmişdi. Fətəli şah "hər iki tərəfin xatircəmliyi üçün" İbrahimxəlil xandan qızının Xan qızı Xurşud Banu Nətəvanın bibisinin, Molla Pənah Vaqif ədəbi məktəbinin ən kövrək nümayəndəsi olan şairə Ağəbəyim Ağə Ağəbacının hələmxanasına göndərilməsini tələb edir...

Fətəli şah səfərişi ilə 200-dən çox xidmətçisi ilə Tehran sarayına göndərilən Xan qızının - Ağəbəyim Ağənin kədərli göz yaşı, onun Qarabağ nisgilli sonralar bir çox ədiblərin əsərlərində çox geniş göstərilmişdir. Azərbaycanca Şərqiin ilk Demokratiik Cümhuriyyəti qurularkən onun Türkiyə Cümhuriyyətindəki ilk səfiri, repressiya qurbanı, maarifpərvər ziyalımız, yazıçı-dramaturq Yusif Vəzir Cəmənəminlinin Molla Pənah Vaqifin hayatına həsr etdiyi "Qan içində" romanında da bu hadisə ətraflı təsvir edilmişdir.

Hicran dəftərini Tehrandə bağlayan, gecələr üzü qibləyə deyil, Qarabağa sarı yatan Ağəbəyim Ağə iki il Tehranın ətrafında, İmamzadə Qasimənin yaxınlığında öz malikanəsində yaşasa da, özgə dilli sarayın şərt qanunlarından, Tehranın təbiətindən, şəhərin səskiyündən uzaqlaşmaq məqsədilə Fətəli şahdan Qumda yaşaması üçün icazə alır.

After Shah İsmayil Xətəli I, Nadir Shah Afshar, and Fətəli xan of Guba, the idea of united and independent Azerbaijan was pursued by Ağə Mahəmməd Shah Gəjar. If only he succeeded. Alas, Azerbaijan today has faced the Garəbagh tragedy, mourning the death of the thousands of shahids over their graves, and trying to improve the plight of more than one million refugees and internally displaced persons. The great idea of unification sparked with the capture of Shusha by Ağə Mahəmməd Shah Gəjar, lasted several days and suddenly died down with the death of the commander by Abbas bay Səfərəli, one of his retinue, in circumstances shrouded in mystery. With the homicide of Ağə Mahəmməd Shah Gəjar, the genuine idea of the emergence of a unified and independent Azerbaijan was shoved to the back burner. The king is dead, long live the king! His name was Fətəli shah Gəjar, the sir of Ağəbəyim Ağə Ağəbajı.

Fətəli shah, the new occupant of Garəbagh, gave up the policy of unification of Azerbaijan, particularly, the northern, scattered part of the country, the ancestral lands he, as the master, took over from his father. The new shah prima facie needed to put his residence, the hotbed of court intrigues, in order. He had enough to set himself to right - substantial part of the treasury from Shusha, the capital city of the Garəbagh khanate. However, Fətəli shah needed a diamond on the crown of his trophies from Garəbagh. And he found her - Ağəbəyim Ağə, a young, decorously mannered princess of Garəbagh, who was soon sent to Tehran "for the sake of confidence among the two sides" as reads a letter of Fətəli shah to his father-in-law, İbrahimxəlil xan Jəvənshir.

Ağəbəyim Ağə, a poetess and a talented pupil of Molla Pənah Vaqif, the grand vizier of the Garəbagh khanate and the best lyric poet of Azerbaijan, languished in Tehran, then in Güm, in her own palace, surrounded by more than 200 kanizes, who accompanied her from the house of her father to the country in which she claimed to fame. The feelings of

Ana dilinə, Qarabağın axarlı təbiətinə, şirin ləhcəsinə həsrət qalıb saraylarda danxan, özgə millətin içində sıxılan Ağabəyim Ağaya olan böyük sevgisinə ehtiram kimi Fətəli şah Qumda təməlli məhəbbətdən yapılan saray tikdirir. O, bu sarayın hücrələrinin qapı-pəncərəsini güncixana, qılbləyə deyil, Qarabağa sarı qoydurur, süsəni, sünbülü bitən, gülü bülbül deyən bağ saldırır. Bir il sonra başı ziyarətə gələn Ağabəyim Ağaya bağda Xanbülbulü görməyəndə üzü Qarabağa doğru ah çəkir. Fətəli şah bu gördüyü gözəllikdən eyni açılmaq əvəzinə qüssələnən Ağabəyim Ağadan əhvalının pərişanlığını səbəbini soranda Xan qızı Xanbülbulü soruşur... Sualdan sarsılan Şah "Xanbülbulü cənnətin guşəsində, Mələyin hüsurunda görərsən" deyib bağdan ayrılır. Az sonra bağın yarisindən çoxunda Xanbülbulü əkdirən şah könlünün sultanını yenidən bağa dəvət edir. Bağı dolandığıca Qarabağdan özgə bir torpaqda bitməyən Xanbülbulü gördükca Ağabəyim Ağanın şair qəlbindən bayatılar cücərir:

Mən aşiqəm Qarabağ,
Qara salxım, Qarabağ
Tehran cənnətə dönsə,
Yaddan çıxmaz Qarabağ.

Ağabəyim Ağanın qənisrs gözəlliyi, fitri istedadı, bədahətən şeir demək qabiliyyəti, udu, qavali məharətlə dilə gətirməsi, "Segah"-ı, "Qarabağ şikastəsi"-ni yarıqlı-yarıqlı oxuması, muğamlara, xalq mahnılarına özünəməxsus xallar, zəngülərlər əlavə etməsi Fətəli şahı Qarabağ gözəlinin önündə qolubağlı qula çevirmişdi...

Bu səbəbdən də Ağabəyim Ağanın dustaqların azad olunması, ölüm hökmünün ləğvi ilə bağlı heç bir xahişi

grief at and melancholy in her heart longing for Garabagh were translated into a number of bayatı). Her home-sickness, pangs of love for Garabagh were portrayed by Yusif Vazir Chamanzaminli, the Ambassador of the 1918-1920 Azerbaijan Democratic Republic to Turkey, then a victim to Soviet reprisals for his views of democratic enlightenment, in his novel Qan ichində dedicated to Molla Panah Vagif.

Tehran was the turning point in parting her ways with Garabagh. Unable to see it anymore, to inhale the fresh air of the mountains which gave the shelter to Shusha, her hometown, Agabeyim Aga slept turning towards Garabagh, breaking a vow of a devoted Muslim who has to confront Qibla. After two years of seclusion in her country estate in the outskirts of Tehran, she got permission from Fətəli şah, her lord, to relocate to Gum, the holy city for Shiite Muslims, since she felt alien to the palace life with severe rules, the environment in which people were speaking another language, while noisy streets of Tehran were not able to hold a candle to tranquil quarters of Shusha.

Despite being fluent in Farsi, the official language of Iran, Agabeyim Aga, Azeri by flesh and blood, was filled with nostalgia for the melodious Azeri language, sweet as honey and rich in witticisms at the same time. Her ability to display quick wit made Agabeyim Aga famous and esteemed among Iranians who valued her according to her merits and called her Agabəli, the shah's wife who was more masterful than her lord, Fətəli şah, but could compassionate like a caring sister does. To his credit be it said, Fətəli şah tried to find favor in the eyes of his beloved wife who was complaining of being harassed by dreary life. Even a magnificent palace failed to substitute Garabagh, her patrimonial estate, though the shah agreed to the design of the building in the way so that its windows and doors came out to Garabagh, instead of facing Qibla. Next to the building, there was laid out a lush garden perplexed with the aromas of profuse ornamental flowers and sublime trees. When Fətəli şah took Agabeyim Aga to the palace and its garden a year after the compound was completed, he failed to understand whether his wife was gasping at a wonderful view in front of her or there was another reason for that, since she was facing the direction of

şahın yanında yerə düşməzdi. Saray daxili məsələlərin, divanxana işlərinin çoxunda da Fətəli şah Ağabəyim Ağanın təkliflərini və pərdəarxası məsləhətlərini nəzərə alardı.

Ağabəyim Ağanın mükəmməlliyi və müdrikliyi bununla məhdudlaşmırdı. O, Tehrana köçəndən sonra ərəb və fars dilləri ilə yanaşı, ingilis və fransız dillərini də mənimsəmişdi. Bu dillərin vasitəsi ilə o, Şərqi və Avropanın məşhur şahzadələri, kralıqları ilə ünsiyyət qurmuşdu. Məktublaşmaları, yazışmaları ilə o, Fransa imperatoru Bonapart Napaleonun və onun xanımının, İngiltərə kralının və kraliçasının diqqətini özünə cəlb etmişdi.

1811-ci ildə İngiltərə kralının və kraliçasının İrana səfir təyin etdiyi ser Ozerlinin Fətəli şahla görüşü zamanı, etimadnaməsini təqdim edərkən Ağabəyim Ağaya kral və kraliça adından almaz ənbəçə (arxalıq) bağışlanması da qeyd olunan faktları tədqiq edir.

Ağabəyim Ağanın şahın yanında olan nüfuzu ilə Qarabağın, Azərbaycanın nüfuzu idi. Azərbaycanın ən ağır məqamında, rus-iran müharibələrinin tüğyan etdiyi illərdə Ağabəyim Ağa Qarabağın, İrəvanın, Bakının, Dərbəndin, Qubanın üzvləşdiyi fəciələrdə də öz döğmələrinə əl yetirirdi.

Fətəli şahın şahlıq illərindən, Azərbaycan tarixinin açılmamış səhifələrindən soraq verən tarixçi-alim Seyidağa Onullahi saraydaxili münasibətlərdən, Fətəli şahın daxili və xarici siyasətindən, Ağabəyim Ağanın acılı-şirinli həyatından, sarayda keçən günlərindən, onun məğrurluğundan, vətənpərvərliyindən əsərlərində xüsusi hörmət və ehtiramla söz açmışdır: "Fətəli şahın hərəmxanasında Azərbaycandan çox qadın vardı. Onlardan biri də İrəvan hakimi Həsənin böyük qızı Kövkəb xanım idi. Sərdəabad qalasının sərdar

Qarabağ. To the question why she looked so mournful, she answered that there wasn't any khari bulbul in the garden. Shaken by the answer, Fətəli şah replied, "You will see khari bulbul after you go aloft, to paradise," and left the place. Before long, the garden was half covered with khari bulbul, and Fətəli şah invited his beloved Ağabəyi to behold the beauty shining in front of her. Strolling in the garden, Ağabəyim Aga realized that her 'nightingale' could not blossom outside Qarabağ. Stamping this episode in her and our memories is the following bayati:

Qarabağ is my liking
Black bunch, and black link,
If Teheran be paradise,
Qarabağ is in remembering.

Making Fətəli şah resigned to Ağabəyi were her incomparable beauty, her inborn talent, the ability to tell her thoughts by verses extempore, skillfully playing the ud and qaval, her golden voice running through the heart when she was performing Seygah and Qarabağ sikastəsi, the mughams her ancestral lands were a cradle of, and ad-lib novelty values in folk songs she was better at creating and singing.

Her influence over her lord, Fətəli şah, proved its worth when Ağabəyi was asking for the discharge of prisoners or the cancellation of impending capital punishment the others were filled with a sense of. For Fətəli şah, she was a trustworthy clandestine adviser, whose opinion carried a heavy weight to her lord on issues concerning the internal affairs of the shah's residence, as well as the activity of the court-house and administration of receptions.

The perfect knowledge and infinite wisdom of Ağabəyim Aga were highly appreciated in countries which opposed themselves to Iran for centuries. After relocation to Tehran, the princess from Qarabağ managed to master English and French, in addition to her excellent command of Arabic and Farsi. In short run she set up and developed communication with the powers that be: distinguished royals from the East and West, including Napoleon Bonaparte, the French

Həsən xan 1826-1828-ci illərdə rus-iran müharibəsi zamanı İrəvanın rus işğalçılarından müdafiəsində qəhrəmanlıqla vuruşmuşdu. Həsən xan "Sarı Aslan" ləqəbi ilə məşhur idi. Lakin imperiya qoşunları qarşısında İrəvan xanlığı da tab gətirə bilməzdi. Kövkeb xanımın atası Sarı Aslanı düşmənin cəynağından qurtarmaq üçün Ağabəyim Ağə təcili tədbir görmüş, döyüş yerinə rus dilini bilən 15 nəfər rus əsgəri geyimində igid göndərmiş, bu el qəhrəmanının həyatını xilas etmişdir. Ağabəyim Ağə təcili od içində yanan vətəninin dərdlərinə çarə axtardığı zaman erməni qadınları İrəvanı rus ordusuna təslim etmək üçün Ecmədzin kilsəsinə toplaşaraq dua oxuyurdular..."

Azərbaycanda, Qarabağda, İrəvanda tökülən qanlar, erməni daşnaklarının Azərbaycan türklərinə qarşı həyata keçirdiyi soyqırımlar, rus-İran müharibəsində rus imperiyasının qələbəsinə təminat verən məqamlar Ağabəyim Ağanı sarıdır, onun vətəna uzanan yoluna sərhəd məfilləri çəkmişdi.

Erməni daşnaklarının xəyanəti ilə rus ordusunun Azərbaycan torpaqlarını hissə-hissə zəbt etməsi onun şimalının Rusiyaya, cənubunun isə İrana ilhaqı ilə nəticələndi. "Gülüstan" və "Türkmənçay" dəhşətləri Ağabəyim Ağanın dərdinin üstünə dərd, qəminin üstünə qəm gətirdi. Müdrik, mərhəmətli Ağabəyim Ağanın ümidi yenidən alovlanaraq bütövlük nidasını çalmışdır.

Rus çarçası ona: "Ey Bəyim, siz öz müdriклиyinizlə mərhəmətli şahın zövcəsi, tale ulduzu olmusunuz" söyləmişdi. Qarabağ nisgilli Ağabəyim Ağaya təsəlli verə bilməmişdi. 17 yaşından Qarabağdan, Şuşa qalasından, Topxana düzündən, İsa bulağından ayrılan, özünün həsrət sərqilərini oxuyan Ağabəyim Ağə:

Emperor, admired the way she used to express her ideas and feelings.

Documented is an interesting episode from history. In 1811, the newly appointed Ambassador of the British Empire to Iran, Sir Gore Ouseley presented his credentials to Fatali shah and a diamond-adorned arkhaliq as a gift from the British empress and emperor to – Agabeyim Aga Agabail.

Her high standing with Fatali shah allowed Agabeyim Aga to reach out the people of Garabagh, Iravan, Baku, Darband, Guba and other regions of northern Azerbaijan to bring some relief to their sufferings of bloody hostilities, ripe and rampant violence during the 1804-1813 Russian-Iranian war over the Caucasus.

In Azerbaijan, little has been documented and known about life in the reign of Fatali shah. A glimpse of light, however, was shed by historian Seyidaga Onullahi on this length of time. Mr. Onullahi, the author of a series of publications featuring history of Garabagh and its prominent men, lifted the veil of the unknown to us for centuries. One episode deserves particular attention, since it is all about the dignity and merits of Agabeyim Aga, her unquenchable desire and will to help her compatriots. Mr. Onullahi narrated the following: There were a lot of females in the harem of Fatali shah. One of them, Kovkab, was the elder daughter of Hassan khan, the ruler of Iravan. Hassan khan distinguished himself in courageously defending Sardarabad castle from Russian occupation forces during the 1826-1828 Russian-Iranian war. Also known as Sarı Aslan, Hassan khan, nevertheless, was not able to withstand the Russian onslaught. It was an urgent matter of Agabeyim Aga to prevent the "Golden Lion" from falling into the clutches of the enemy - she immediately deployed 15 brave spirits, who spoke Russian and uniformed as Russian soldiers, to the battlefield, to save Hassan khan, the father of Kovkab xanim. When Agabeyim Aga was desperately seeking a way that could lead her native land out of the troubles which her countrymen were in, Armenian females gathered in the Echmiadzin cathedral to pray for the surrender of Iravan to Russian troops."

The annexation of northern Azerbaijan to the realms of

Əfsus ki, yarım gecə gəldi, gecə getdi,
Heç bilmədim ömrüm necə gəldi, necə getdi

-deyərək, 1832-ci ildə, 52 yaşında dünyaya vida
nəğməsi oxudu!

Düz 35 il kədərli bayatılar qoşub, nağıllar düzən
Ağabəyim Ağa yuxularında Qarabağa, uşaqlığının və
gəncliyinin butalı, nərgiz qoxulu çağlarına dönmüşdü.
Bu gün bəşəriyyətin demokratiya, insan haqları
adından danışdığı, sərhədlərin söküldüyü zamanda
belə Qarabağ həsrətindən Xanbülbulə döənən Ağa-
bəyim Ağanın müqəddəs ruhu Vətəndən, Qarabağ-
dan, Şuşadan nigaran ruhlara qoşulub kədərli-kədərli
haray qoparır:

Mən aşiqəm, Qarabağ,
Şəki, Şirvan, Qarabağ.
Aləm cənnətə dönsə,
Yaddan çıxmaz Qarabağ!

the Russian empire astounded Agabaji, since she couldn't remain indifferent to how Russians and Armenians were committing severe reprisals, bloody massacres against her compatriots for the latter's resistance to new rulers, who belonged to other religions and cultures.

The challenging peace treaties with Iran erected a new hurdle, which Agabəyim Aga, a shrewd critic and experienced professor of diplomatic fence, was not able to clear, for the plans of the Russian Empire required the Christian anchor be dropped to the sea of Islam.

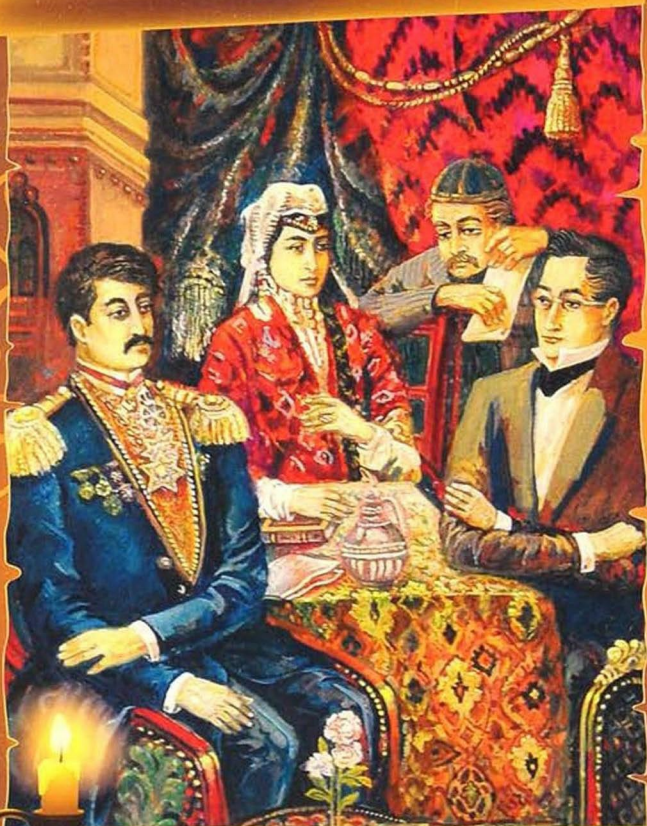
In a letter reading 'Bayim, your wisdom made you're the beloved spouse, the fortunate star of the merciful shah,' the Russian empress failed to console the languishing 'nightingale' from Garabagh, whose heart was filled with trepidation about the future of her countrymen.

She was taken from Garabagh at the age of 17, though her soul was never alienated from the country she was born in. Upon a time, 35 years later, in 1832, Agabəyim Aga Agabaji, who lived the life of a tangible luxury and an intangible emptiness in her heart, closed her eyes, forever, to see khari bulbul in paradise. Her last words were:

Alas, my sweetheart came at night and left at night,
Didn't know how life came and how it was out of sight -

In modern-day Azerbaijan, where Agabəyim Aga Agabaji is still an unknown treasury, people, nevertheless, cite a very popular quatrain, the catchwords which the 'nightingale' from Garabagh composed as a declaration of her devotion to the land of fire, the symbol of eastern creativity.

My liking is Garabagh,
Shəki, Shirvan, Garabagh.
If world turn to paradise,
In mind is Garabagh!

QONÇABƏYİM

XIX əsr

Naxçıvan xanlığı

GONCHABEYIM

XIX century

Nakhchivan khanate

QONÇABƏYİM

XIX əsr

Naxçıvan xanlığı

GONCHABEYIM

XIX century

Nakhchivan khanate

Azərbaycanın milli-mənəvi dəyərlərinin inkişafında, yaddaşa qayıdış ideologiyasının formalaşmasında, ədəbiyyatın, poeziyanın, fəlsəfi fikrin zirvələrə qalxmasında Naxçıvan ictimai-siyasi, ədəbi-mədəni mühitinin xüsusi yeri var.

Tannının Asəf-Kəhf, İnandağ (İlandag), Haçadağ, Gəmiqaya müqəddəsliyinə, Atabəy Məhəmməd, Şəmsəddin Eldəgiz, Möminə xatun, Mehriçan xatun, Zahidə xatun, Memar Əcəmi, Bəhrüz Kəngərli, Hüseyn Cavid, Məmməd Səid Ordubadi, Mirzə Cəlil, Heydər Əlirza oğlu Əliyev kimi şəxsiyyətlərin qüdrətinə söykənən Naxçıvanın tarixində Kəngərlilərin özünə-məxsus məqamı var. Məhz Azərbaycanın qüdrətli xatunlarından biri olan Qonçabəyim haqqında danışarkən bu ailəni xatırlamamaq qeyri-mümkündür.

Rusiyanın məşhur hərbi məktəblərində qüdrətli hərbiçilərin təhsil alıb Naxçıvan torpağına döndüyü bir vaxtda sənətin, poeziyanın himayə olunduğu sarayda Ehsan xana müjdə verildilər. Bu 1827-ci ilin çiçəkli bir yaz səhəri idi. Budaqları tumurcuq tökən, gözündən bərkət yağan baharın eşqinə Ehsan xan dünyaya gələn körpəni Qonçabəyim adlandırdı. Körpənin şərəfinə qoçlar kəsilib, çadırlar quruldu. Qırmızı

Socio-political, literary-cultural environment of Nakhchivan ranks high in development of our national-spiritual values, formation of "return to the memory" ideology, achievement of acme by literature, poetry, and philosophical thought.

Kin of Kangarli made self-peculiar contribution to history of Nakhchivan resting upon the sanctity of Asabu-Kahf, Inandagh (İlandagh), Hachadagh, Gamigaya and power of such personalities as Atabay Mahammad, Shamsaddin Eldaghiz, Momina khatun, Mehrijan khatun. Zahida khatun, Memar Ajami, Bahruz Kangarli, Huseyn Javid, Mammad Said Ordubadi, Mirza Jalil, Heydar Alirza Aliyev.

In the period when powerful servicemen, educated at famous military schools of Russia, returned to Nakhchivan, Ehsan khan was reported happy news at the palace patronizing poetry. It was a flowery spring morning of 1827. In honor of the spring bringing abundance, when trees open their buds, Ehsan khan named the born child Gonchabeyim. Infant sheep were cut and tents were built in honor of the baby. Bays, old men and women who gathered at feast in a red tent, passed her to each other blessing. The people's experts, the

çadırın şöləsinə yığılan bəylər, kəndxudalar, dili dualı ağsaqqal və ağbırçaqlar Qonçabəyimi əldən-ələ ötürüb xeyir-dua verdilər. Elin başbələnləri, sarayın uzaq-görənləri körpənin baxışındakı təbəssümdən, gözlərindəki nurdan, üzündəki pərişanlıqdan onun şairə olacağını, həyatın keşməkeşlər içində keçəcəyini, sevmədiyinə verilib butasından uzaqlarda qalacağını, əllərinin içərisindəki "yazılardan" uzaq yollar yolçusu olacağını söylədilər...

Fəsilər ötdü... Zaman dolaşdı... Süd qoxulu bələyin ətrini ruhuna köçürən Qonçabəyim könülləri ovsunlayan, dillərdə dastan olan misralarını duyğularından cücəldib butalı könlünün nələsinə dillərdə dastan etdi.

Hicran sənətkarı, qəm xiridarı,
Qəddar olan biqərəra de, gəlsin.
Yenə təzələnsin didar-didarı,
Ciyar oldu həzar para, de gəlsin.

Aşıq bilər məşuqənin halını,
Qismət olsa, ələ ala q əlini,
Gözləməkdən bımürvətin yolunu,
Gözümdə qalmadı qara, de gəlsin.

Bizə sağ rəqiblər deyirlər asi,
Mövlaya bağladığ yanı ıxlasi,
Mən Bəyiməm, İbrahimin butası,
Gizli deyil, var, aşkara de, gəlsin.

Qərbin Şahsənəmi, Qurbanın Pərisi, Abbasın Gülgəzi kimi ilahidən but alan, sevgi camında ordu zabiti İbrahim bəyi görən, onun çiyinlərindəki çinlərdə bəxt ulduzunu arayan Qonçabəyim çox erkən, 12 yaşa dolanda taleyin qəm karvanına sarvan olur. 1844-cü

palace's far-sighted persons seeing smile in the infant's look, light in her eyes and sorrow on her face, foreboded that her life will be thorny; that she will be far from her bud, seeing "writings" in her palms foreboded her traveling on long roads...

Years passed... Gonchabeyim, having imbibed aroma of milk-smelling swaddle, composed charming hearts distiches from her feelings, and turned the cry of her young heart into a legend:

Grief master, sorrow merchant,
Tell the cruel restless person to come.
Let again his remorse be renewed,
Half of my heart thew, tell him to come.

Lover knows his beloved's feelings,
If God pleases, we'll join,
I'm tired from waiting the cruel,
Tell him to come.

We are called rebels,
And make our ablution for name of God,
I'm Bayim, flower of Ibrahim,
Tell him not secretly, but openly to come.

Gonchabeyim who, like Shahsanam of Garb, Peri of Gurban, Gulgaz of Abbas, was granted God's abundance, found her love in army officer Ibrahim bay, and looked for happiness in his military ranks. She experienced cruelty of fate at the age of 12 which was very early in her life. In 1844, according to the palace laws she married Shamil khan. In the period prevailed with absence of civil rights for women, Gonchabeyim, in whose eyes love seethed like a spring, drinks parting bowl.

İldə saray qanunlarına uyğun olaraq onu Şamil xana gəlin köçürdülər. Qadın hüquqsuzluğunun tüğyan etdiyi bir zamanda sevdə çəsməsini gözlərində qaynadan Qonçabayimin vüsəl camından hicranın acı şərbəti süzülür.

Sarıvət və şöhrət sahibi olan Şamil bəyin məhəbbəti Qonçabayima səadət yerinə kədər gətirir. Ömrünün sonuna kimi nisgilli bayatılar, qoşmalar düzən Xan qızının sevgisindən sonra "Şahzadə İbrahim" dastanı yaranır. Ömrünü hicran və nisgil içərisində keçirən şairənin sevgisi dillərə dastan olur. Məclislərdə şeirləri oxunur, Təbrizdə, Tehrandə, Qumda, Məşhəddə, Tiflisdə, Gəncədə, Naxçıvanda aşuqların, xanəndələrin səsinin köynəyindən keçib dünyanı dolaşan sevgi nəğmələri Qonçabayimi zamanasının məşhur söz adamlarından, qələm sahiblərindən birinə çevirir.

Ağlı, istedadı, nəzakəti, yüksək saray mədəniyyəti, lirik şeirləri ilə dövrünün iki məşhur simasını A.Qriboyedov və Barataşvili heyran edən Qonçabayim onların vasitəsilə zamanında Gürcüstanda və Rusiyada da məşhurlaşır. Hər iki xalqın dilinə çevrilən şeirləri ilə Qonçabayim öz könül rübabını sevən qəlblərdə dilə gətirir.

Tarixi mənbələr sübut edir ki, XVIII əsrin sonundan başlayaraq, XIX-XX yüzillər də daxil olmaqla çar Rusiyasının siyasəti nəticəsində Tiflis Qafqazın mədəni mərkəzinə çevrilmişdi. Rusiyanın Qafqaz canişinliyinin, divanxanaların, tərcümə mərkəzlərinin Tiflisdə yerləşməsi, maarifçilik hərəkatının bilavasitə buradan pərvəriş tapması, mətbu orqanların, mətbəələrin təməlinin burada qoyulması onun əhəmiyyətini artırmışdı.

I Pyotr-un "Qafqaz siyasəti"nin davamı olan siyasi gedişlərin də bu ərəzidən həyata keçirilməsi rus və gürcü ziyalılarının, şair, yazıçı, hərbi və alimlərin

The love of Shamil bay, possessor of numerous riches, brings Gonchabayim sorrow instead of happiness. The love of the khan's daughter, who had been composing doleful bayatis, goshmas (type of eastern verse) until the end of her life, finally becomes a motif for "Shahzadah Ibrahim" dastan. The love of the poetess, whose fate passed in sorrow, becomes legendary. At poetical evenings people recite her verses and her love-songs, sung in Tabriz, Tehran, Gum, Mashkhad, Tiflis, Ganja, and Nakhchivan by ashugs, khanandas, turn Gonchabayim to one of the famous literary workers of their time.

Having amazed by her intellect, talent, delicacy, high palace culture, and lyric verses the two of the famous personalities of their epoch - A.Qriboyedov and Barataşvili, helped Gonchabayim to become famed in Russia and Georgia. By her verses translated into languages of both nations, she expressed feelings of loving hearts.

Historical sources prove that since the late XVIII century, including XIX-XX cc. in result of Tsarist Russia's policy, Tiflis had become cultural center of the Caucasus. The Settling of Russian Caucasian Vicegerents, court-houses, translation centers and printing-houses in Tiflis, as well as the fact that enlightener movements were launched here, increased its importance.

Realization of political maneuvers, being continuation of "the Caucasian policy" of Peter the Great from this territory favored visits of Russian and Georgian intellectuals, poets, writers, servicemen and scientists to the Caucasus, particularly different nooks of Azerbaijan.

They tried to study and investigate national-spiritual values, literary-philosophical thoughts, and material-cul-

Qafqaza, xüsusən də Azərbaycanın müxtəlif guşələrinə səfərlərinə rəvac verirdi.

O dövrlər Azərbaycan simasında Şərqlin milli-mənəvi dəyərləri, ədəbi-fəlsəfi düşüncələri, maddi-mədəniyyət inciləri öyrənilməyə, tədqiq edilməyə cəhd edilirdi. Gördüklərini ədəbi, fəlsəfi əsərlərinə, səyahətnamələrinə gətirən A.S.Puşkin, A.Qriboyedov, Barataşvili, S.Yesenin, A.Blok kimi məşhur simalar Şərqlə bağlı duyğu və düşüncələrini poeziyaya gətirəndə məhz Azərbaycanı görmüş, onu bədii boyalarla əks etdirmişlər.

İran-Rusiya müharibəsinin nəticəsi kimi Azərbaycanın əleyhinə Araz çayı ilə onu İkiyə parçalayan "Gülüstan" müqaviləsi imzalandı. Mütərcim qismində iki böyük söz adamının A.Qriboyedovun və o zamanlar çar Rusiyasının Qafqaz canişinliyində çalışan və bu acı hadisəni "Gülüstani-İrəm" poemasında sözün yaddaşına köçürən Abbasqulu Ağa Bakıxanovun ədəbi əsərləri də dediklərimizə nümunədir.

İrandakı mütərcimlik fəaliyyəti ilə tez-tez Naxçıvanda Ehsan xanın sarayında olan A.Qriboyedov dövrünün tanınmış şairəsi Qonçabəyimin şeirlərini dinləmiş, onları "Şərqi poeziyasının inciləri", şairəni isə "zərifliyin, incəliyin və məhəbbətin nümunəsi" adlandırmışdır. Gürcü şairi və yazıçısı Barataşvillinin Qonçabəyimə olan sənətkar ehtiramı bu gün Azərbaycan-Gürcüstan dostluğunun ən qiymətli simvolu kimi dəyərləndirilir. O, 1845-ci ildə Naxçıvanda Ehsan xanın qonağı olarkən Qonçabəyimin şeirlərini gürcü əlifbası ilə köçürmüş, gürcü dilinə çevirmək üçün dayısı qızı, məşhur gürcü ədibi İ.Orbelianinin yaşadığı Maiko Orbelianiyə göndərmişdi. Barataşvili Tiflisdə, Azərbaycan türklərinin tarixən sığınacağı, sonralar "Qeyrət" mətbəxinin, Molla Nəsrəddin dərgisinin təməli qoyulduğu,

tural pearls of the East in the face of Azerbaijan. When poetizing their East-related feelings and thoughts, such famous personalities like A.S.Pushkin, A.Griboyedov, Baratashvili, S.Yesenin, A.Blok, described Azerbaijan in their literary, philosophical works, and travel notes; they reflected it with artistic shades.

When Russian-Iranian War resulted in the split of Iran, to be exact, Azerbaijan by Araz river, the Treaty of Gulistan was concluded. Literary works of the two great men of letters - A.Griboyedov and Abbasgulu Agha Bakikhanov, who worked at the Russian Caucasian Vicegerents at that time, are the best examples describing this sorrowful event.

A.Griboyedov who often visited Ehsan khan's palace in Nakhchivan in view of his translation activity in Iran, listened to verses of Gonchabeyim, eminent poetess of her age, called them as "pearls of the Eastern poetry" while titling the poetess - "an example of delicacy, love and compassion". Artistic respect of Georgian poet and writer Baratashvili to Gonchabeyim today is regarded for the most valuable symbol of Azerbaijani-Georgian friendship. Being the guest of Ehsan khan in Nakhchivan in 1845, he copied the verses of Gonchabeyim by Georgian alphabet, for translating them into the Georgian language sent them to his cousin Maiko Orbeliani, daughter of famous writer I.Orbeliani. Baratashvili asked Orbeliani to deliver them to "Sheytanbazarı" quarter in Tiflis, where Azerbaijani Turks historically dwelled, to the khanandas Sattar and Shaki-born Safar for reciting at poetical evenings. This quarter was the place where later on the printing house "Gheyrat" was founded, "Molla Nasrəddin" journal located, where now memorial houses of Mirza Jalil and Nariman Narimanov are placed; in the neighborhood

indi Mirzə Cəlilin, Nəriman Nərimanovun ev-muzeyləri yerləşən, Ə. Ağayevin, Mirzə Şafi Vazehin, Mirzə Fətəli Axundzadənin, Fətəli xan Xoyskinin qoynunda uyuduğu Nəbatat bağının qonşuluğunda, Şirvan misgərlərinin, Qazax, Göyçə sazbəndlərinin, Basqal, Şamaxı tacirlərinin, Qarabağ, Şəki, Şirvan xanəndələrinin cəm olduğu Şeytanbazar məhəlləsində keçirilən məclislərdə oxunması üçün onların xanəndə Səttara və Şəkili Səfərə çatdırılmasını Orbelianidən xahiş etmişdir. Onun şeirlər toplusuna əlavə etdiyi məktubda "indi Naxçıvanda on səkkiz yaşlı bir qızın şeirləri məşhurdur, o, xan qızıdır, çox gözəl və cazibədar" cümlələrini yazması Qonçabəyim poeziyasının məna tutumuna, ədəbi-mədəni əlaqələr istiqamətində mövqelərinə işarədir.

Sərhədləri, bəndləri, tikanlı məftilləri yıxan, əbədi sevgisi ilə ömrü boyu hicran şamına pərvanə olan Qonçabəyim Tiflis ədəbi mühitinə Cavid Əfəndidən - böyük Hüseyn Caviddən öncə qədəm qoymuşdu. Sənan dağlarında, Kür qırağında, Qarayazı meşələrində, Tiflisin qala divarlarında, Tiflis kilsələrində Şeyx Sənandan, onun "tərsa qızı"na olan sevgisindən öncə insanlar Qonçabəyimin Bəyim təxəllüsü ilə yazdığı lirik nəğmələrini, boyuna hicran biçilən şeirlərini dinləmişdi.

Ey analar, məni nəçin qınarsız?
Eləsə dərdimə bu dərman elər.
Eşqə düşənləri axırda bu dərd,
Əridər, incəldər, natəvan elər.

Görüm aralıqda yox olsun yaman,
Üzüm payəndəzdir, başım tərciman,
Səndən qeyri mənim dərdimə dərman
Nə Əflatun bilər, nə Loğman eylər.

to Tiflis the Botanical Garden, in the lap of which A. Aghayev, Mirza Shafi Vazeh, Mirza Fatali Akhundzadah, Fatali Khan Khoinsky lie; where Shirvan copper-smiths are concentrated; Qazakh, Goycha saz masters, Basgal, Shamakhy merchants, Tabriz, Borchaly carpets, Garabagh, Shaki, Shirvan folk singers are cumulated. The words - "Now in Nakhchivan there are popular verses of an eighteen-years-old girl, very beautiful and charming one" - from a letter, added by him to a collection of verses, betoken essence of Gonchabeyim's poetry, its positions toward the literary-cultural connections.

Gonchabeyim, who by her eternal love broke boundaries and thorny wires, but spent all her life with feeling of separation, had entered Tiflis literary environment before mister Javid - great Huseyn Javid. In Sanan mountains, at the Kura River, in Garayazy forests, at fortress walls of Tiflis, Tiflis churches people listened to lyric songs, doleful verses written by Gonchabeyim under the penname "Bayim" prior to Sheikh Sanan, his love to "stubborn girl".

Hey mothers, why do you reproach me?
This will cure my disease.
The disease finally will make those who are in love
Lose their flesh and forceless.

Let evil vanish as soon as possible,
My face smiles, but heart cries,
Only you can cure my disease
Neither Plato, nor Surgeon.

Devoted to her feeling of first love, unhappy at the palace of her husband Shamil Khan who was much

İlk məhəbbətə sədaqət hissi ilə alışıb yanan, özündən qat-qat böyük həyat yoldaşının - Şamil xanın sarayında xoşbəxt olmayan Qonçabəyim dardını götürüb Azərbaycanın güneyinə yollanmışdı. Məşhəddə, Qumda müqəddəs şəhərlərdə, İmam Rzanın türbəsində belə dinclik tapmayan Qonçabəyimin təqdim etdiyimiz şeirinə üç hiss hakimdir: məhəbbətə və ülvə hissələrə sədaqət, onu qəmçiləyən mühitə və ruhunu incidən ərinə etiraz, kamilliyini, geniş dünyagörüşünü, mükəmməl təhsilini əks etdirən haqq səsi.

Qonçabəyimin həyat və yaradıcılığı ilə bağlı qaynaqları diqqətlə araşdırdıqca onun necə mükəmməl olduğu bir daha aydın olur. Qadın hüquqsuzluğundan qurbani olan, romantik duyğular, lirik şeirləri ilə könülləri fəth edən Qonçabəyim 1837-ci ildə Naxçıvanda təşkil edilmiş rus məktəbinə daxil olmuş, doğma ana dilindən başqa rus və fars dillərini də yaxşı öyrənmiş, Şərq ədəbiyyatına xüsusi meyl göstərmişdir.

Azərbaycanın baş xatunları ilə, xüsusən də sırf Naxçıvan ictimai-siyasi mühitinə xas olan Möminə xatunla, Zəhidə xatunla, Mehriçan xatunla, Cəlalyyə xanımlla, Süləfa xanımlla müqayisədə saraydaxili münasibətlərdə və döyüş meydanlarında Qonçabəyimi atası, həyat yoldaşı ilə qoşa görmürük. Bunun başlıca səbəbi ərəb istilasından sonra Azərbaycanda, ümumən türk dünyasından və Şərqdə qadına münasibətin dəyişməsi ilə izah edilir.

Qonçabəyimin şəxsiyyətində və onun mənavi sıxıntılarının fəvqündə dayanan ən müqəddəs hiss məhəbbətə sədaqətdir.

Məhz min illər boyu Kəngərillər sarayının ən görkəmli xanımı Qonçabəyim kimi xatunlarımızın simasında Şərq qadınına, Azərbaycan qadınına yaşadan bu ülvyyətin adına həmişə dastanlar bağlanmışdır.

older than Gonchabeyim, she went to the south of Azerbaijan with her grief. The poetry of Gonchabeyim mentioned above, who failed to find peace in Mashhad, Gum holy towns, Imam Rza tomb, is based on three feelings: devotion to love, and lofty feelings; protest to environment castigating, and her husband wounding her soul; and justice voice reflecting her mental maturity, broad outlook, and perfect education.

When attentively investigating sources for life and creative work of Gonchabeyim, it once again becomes clear how perfect she was. In 1837 Gonchabeyim, having fallen prey to absence of civil rights in women, won hearts with her romantic feelings, lyric verses, entered Russian school in Nakhchivan, studied Russian and Persian along with her native language, displayed particular interest to the Eastern literature.

Unlike the main famers women of Azerbaijan, as Momina khatun, Zahida khatun, Mehriçan khatun, Jalaliyya khanim, Sulafa khanym peculiar to purely Nakhchivan socio-political environment, we don't see Gonchabeyim in inner palace relations, on battle-fields jointly with her father or spouse. The main reason for this is connected to change of attitude toward woman after the Arabic invasion in Azerbaijan, and generally in the Turkic world and the East.

The most sacred feeling in Gonchabeyim's personality, which stands over her spiritual hardships, is devotion to love.

Dastans have been composed for thousands of years, dedicated to Eastern women namely in the person of such our women like Gonchabeyim of Kangarlis palace, in the name of this loftiness immortalizing Azerbaijani woman. The holiness sung by ashugs,

Aşıqların, xanəndələrin eldən-elə, mahaldan-mahala sazın, tarın, kamanın, qavalın çaynağında daşdığı bu müqəddəslik heç zaman sərhəd, din və dil tanımamışdır. Hər kəs bu sevdanı anladığından həm də Bəyim təxəllüslü bir şairəni, Kəngərlilər sarayının xatunu Qonçabəyimi sevmiş və sevgisinə sayğı göstərmişdir!

khanandas from village to another, from district to district playing saz, tar, kamancha, tambourine never recognized boundaries, religions or languages. Since everyone understood love, everyone loved both the poetess under Bayim pseudonym, and Gonchabeyim, xatun of Kangarlis palace, and esteemed her love!

XURSUD BANU NATƏVAN

XIX əsr

Qarabağ xanlığı

KHURSHUD BANU NATAVAN

XIX century

Garabagh Khanate

XURŞUD BANU NATƏVAN

XIX əsr

Qarabağ xanlığı

KHURSHUD BANU NATAVAN

XIX century

Garabagh Khanate

Dünyaya məşhur sərkərdə - xaqanlar, el və dil biliciləri, filosof alimlər, şair və yazıçılar bəxş edən Azərbaycan xalqı tarixin bütün dövrlərində qadın uralığına, qadın müqəddəsliyinə, Ana siqlətinə səcdə etmişdir.

Azərbaycan xalqı Tomris, Nüşabə, Burla xatun, Mömünə xatun, Türkan xatun, Sara xatun, Məhsəti Gəncəvi, Zəhidə xatun, Mehrican xatun, Ağabəyim Ağə kimi kövrək qəlbli, lirik-romantik duyğulu qüdrətli xatunlar, sərkərdələr yetirmişdir. XIX yüzildə Qarabağda, Topxana düzündə, İsa bulağında, milli musiqimizin konservatoriyası adlanan Şuşa qalasında dünyaya gələn Xan qızı Xurşud Banu Natəvanla xalqımız hər zaman olduğı kimi, bu gün də qürur duyumaqdadır.

O, gəlişi ilə təməlini Pənahəli xanın qoyduğı Şuşa qalasına, İbrahimxəlil xanın yadığı, Qarabağın sonuncu hakimi Mehdiqulu xanın ocağına bir dünya işıq gətirmiş, xeyirxahlıq və nəcibliklə dolu bir ömür yolu yaşamışdır. O, poetik deyimləri, köhnülləri fəth edən qəzəlləri ilə ədəbiyyatımızı və poeziyamızı zənginləşdirmişdir. Poeziya dünyamızı nura qərq edən

Azerbaijani nation, who has bestowed the world with outstanding warlords, rulers, connoisseurs of nation and language, scholars, philosophers, poets and writers, has bowed to the pride and sanctity of women and holiness of Mothers in all periods of history.

The people of Azerbaijan brought up powerful ladies who were military leaders with fragile heart and lyric-romantic nature as Tomris, Nushabe, Burla Khatun, Momina Khatun, Turkan khatun, Sara khatun, Mehseti Ganjavi, Zahida khatun, Mehrican khatun, and Agabeyim Aga. One of those ladies was Khurshud Banu Natavan, known under the nickname "Xan gizi" (daughter of the Khan), born in XIX century in Garabagh, in the place where Topkhana plain, Isa spring, and Shusha fortress are located; person with whom our nation will always feel pride.

Opening her eyes to this world she poured light into the Shusha fortress which was the hearth of Mehdiqulu khan, the last ruler of Garabagh. This fortress was founded by Panah-ali khan and bore a memory from Ibrahim-khalil khan. Khurshud Banu Natavan had a life full of nobility and benevolence, and enriched our liter-

Xurşud Banu Natəvan əbədiyyət heykəli olan kədəri ilə Qarabağın, Şuşanın hicran tağına döndü. Xan qızı Xurşud Banu Natəvan dünyaya gələndə qadər Qarabağ çox balalardan keçmişdi. Tarixin bütün dövrlərində başı bələli bu torpaq xaqanların, sərkərdələrin döyüş meydanına çevrilmiş, dünya fətehlərinin sınağına çəkilmişdi.

Məhz bu torpaq Makedoniyalı İsgəndərin, Əmir Teymurun, Cəlaləddin şahın, Hülakü Qazan xanın, Nadir şah Əfşarın, Ağə Məhəmməd şah Qacarın, rus çarlarının yollar yorgunu olan qoşunlarının qanından lələlər cücərtmiş, gül qoynunda Xanbülüllər bitirmişdir. Şuşanın dar dalanlarına, tarixin qınışları çökən çopur daşlarına onun qala divarlarında, Fətəli şahın sarayında girova çevrilən Xan qızı Ağabəyim Ağanın Şuşa qalasına sən söylədiyi bayatların kədəri hopmuşdu:

Əzizimə Qarabağ,
Qara salxım, Qarabağ.
Teheran cənnətə dönsə,
Yaddan çıxmaq Qarabağ.

Xurşud Banu dünyaya gələndə Qarabağ xanlığının, bütövlükdə Azərbaycanın ağır illəri idi. Artıq iki il idi ki, Azərbaycan Gülistan müqaviləsi ilə ikiye parçalanmışdı. Arazla, Xudafərin körpüsüylə Güneyə və Quzeyə bölünən Azərbaycanın güneyi - Təbriz, Urmiya, Xoy, Mərənd, Zəncan, Ərdəbil xanlıqları, iri-iri məhəlləri İrana, şimalı bütönlükdə Rusiyaya ilhaq olunmuşdu. Dərbənd məhəlli bütönlükdə Dağıstanın, Borçalı məhəlli isə bir qədər əvvəlcədən Gürcüstanın tərkibinə keçmişdi.

ature and poetry with her poetic expressions and ghazals conquering the hearts and souls of the people. She, scattering our poetic world with light, became a parting vault of Garabagh and Shusha with her sadness serving as a monument to literature. Garabagh witnessed many troubles prior to birth of Khurshud Banu Natavan, the daughter of Khan. In all historical stages this wretched land was converted into the battle field of rulers and warlords, and trialed by subjugators of the world as a proving ground.

Namely this soil nourished tulips with the blood of the exhausted hordes of Alexander the Great, Amir Teymur, Jalaladdin Shah, Hulaku Gazan Khan, Nadir Shah Afshar, Aga Mohammad Shah Qajar, and Russian tsars; it grew Kharibulbul on its lap. Narrow side-streets of Shusha and its pockmarked stones with the wrinkles of the history and fortress walls absorbed the sorrow of bayatis; those that Agabeyim Aga, the daughter of Khan who became a hostage in the palace of Fatali Khan, was telling while looking at the direction of the Shusha fortress.

Garabagh is my liking
Black bunch, and black link,
If Teheran be paradise,
Garabagh is in remembering

Entire Azerbaijan, including the Garabagh khanate was experiencing hard years when Khurshud Banu was born. It had almost been two years as Azerbaijan was split into two parts upon the Gulistan Agreement. Azerbaijan divided into North and South by the Araz river and Khudafarin bridge, was annexed to Iran in the south with its Tabriz, Urmiya, Khoy, Marand, Zanjan,

Xurşud Banu Natavan 1828-ci ildə Gülistan kəndində parçalanan Azərbaycanın bu böyük möhnətini, bibisi Ağabəyim Ağa Ağabacının, Azərbaycanın bütövlüyü uğrunda rus imperiyası ilə mübarizədə şəhidlik zirvəsinə ucalan babası Cavad xanın, nənəsi Bəyimxanımın ruhunu cismanə geymişdi.

1830-cu ildə Xurşud Banu Natavanın dünyaya gəlişi Cavad xanın nəvəsinə anası Bədirçahan xatuna, atası Mehdiqulu xana bir dünya sevinc gətirmişdi. Lakin Xan qızı özünü anlayandan, dərk edəndən dərdin və qəmin ortağı, kədər və hicranın göynəyi oldu.

Şuşa, Gəncə saraylarının ənənələrini, vətən, torpaq sevgisini, vətənpərvərlik hissini atası Mehdiqulu xandan, anası Bədirçahan xatundan öyrənən Xurşud Banu Şuşa qalasında saray əyanları və əsilzadələr üçün təşkil olunan məktəbdə təlim-tərbiyə almışdır. Ana dili ilə yanaşı, ərəb, fars dillərini öyrənmiş, bu dillər ilə klassik Şərq, rus və Avropa ədəbiyyatı və ədibləri ilə tanış olmuşdu. Xurşud Banu musiqinin, rəssamlığın, poeziyanın sirlərinə də burada yiyələnmişdi. Genindən, soyundan gələn fitri istedad, bədahətən şeir demək qabiliyyəti ona ilahidən verilən nemət idi. Tikmələri, rəsmləri, ədəbi əsərləri, şeirləri və qəzəlləri ilə hələ gəncliyindən "Natavan" təxəllüsü Xurşud Banu Azərbaycanda olduğu kimi, Rusiyada, Şərqdə də tanınır və sevilirdi. Tale Xurşud Banuya bibisi Ağabəyim Ağa Ağabacıdan, əmisi oğlu Nəvvabdan, dayıları Hali və Müsahibdən ona irsən keçən, duyduqlarını, gördüklərini sözlə köçürmək kimi qeyri-adli istedad nəsib etmişdi. Xan qızı bu istedadla sonralar cəmiyyəti, mühiti, Qarabağın axar-baxarlı təbiətini, laləli-nərgizli yaylaqlarını, dağların boynuna kəmərlər kimi dolanan

Ardabil xanates and large districts, and to Russia in the north as a whole. Some time ago the Derbend region was totally appropriated by Dagestan, while Borchali district became a part of Georgia.

In 1828 Khurshud Banu Natavan put the immense torment of split Azerbaijan and spirit of her aunt Agabeyim Aga Agabai, her grandfather Javad khan, who attained the peak of martyrdom in the war with Russian Empire for integrity of Azerbaijan, and her grandmother Beyim-khanim on her body. By appearance to this world in 1830 she gifted a world full of joy to her parents, mother Bədirçahan khatun, who was the granddaughter of Javad khan, and father Mehdiqulu khan. Nevertheless, since she started cognizing herself, Khurshud Banu became a sea of grief and sorrow; her fate was suffering from abundance of woe and parting.

Khurshud Banu inherited the customs of Shusha and Ganja courts, love to her motherland, and patriotism from her father Mehdiqulu khan and mother Bədirçahan khatun. She attended the school in Shusha fortress specially designed for nobles and aristocrats where alongside with her native language she learned Arabic and Persian. Through the means of these languages she became acquainted with classical Oriental, Russian and European literature and writers. Namely this school was the place where Khurshud banu possessed the secrets of music, art, and poetry while the inborn talent and ability of composing poems were awards of God. Khurshud Banu who became popular with her fine needle-works, paintings, literary creations, poems, ghazals since the early years of her youth under the pen-name "Natavan", was also well-liked and loved in Russia and East along with Azerbaijan.

yolları intizarını, mirvari gözlü bulaqların pıçiltısını
 fırcasının və qələmin gözü. rəngin dili ilə katana və ağ
 vərəqlərə köçürmüşdür. Bu səbəbdən də Xurşud Banu
 Natəvan zamanının məşhur simalarından birinə-şairinə
 və ictimai-siyasi xadiməna çevrildi. Qarabağın əldən
 gedən əmin-amanlığı, rus imperiyasının cəynağında
 üzülen istiqlalı, sərvəti yağmalanıb çarın iqamətgahına
 sürülərkən lirik-romantik şeirlərin müəllifini siyasi
 motivli şeirlərin qələməsinə çevirmişdi. Ötən
 günlərin acısını, həsrətini çəkən, gileyni edən Xan
 "Gəlməz" rədifli qəzəlində hicranının bu üzünü dilə
 gətirdi:

Qoyubdur intizarında, neçin gəlməz,
 neçin gəlməz?

Həmişə ahu zarında, neçin gəlməz,
 neçin gəlməz?

Üzüldüm karıxanımdan, əl üzdüm xanıdanımdan
 Fələk incir fəqanımdan, neçin gəlməz,
 neçin gəlməz?

Yetibdür ərs üzrə dadım, tutub dünyanı fəryadım,
 Mənim ol sərvə-azadım neçin gəlməz,
 neçin gəlməz?

Qalıbdır Natəvan nalan, gəcə-gündüz olur gıryan
 Onun yox dərindən dərman, neçin gəlməz,
 neçin gəlməz?

The fortune passed her an extraordinary talent of convert-
 ing everything she saw and heard into words. This apti-
 tude she inherited from her aunt Agabeyim Aga Agabəji,
 cousin Nevvab, as well as uncles Hali and Musahib.
 Thanks to this ability the daughter of the Khan copied the
 society, milieu, fascinating nature of Garabagh, its pas-
 tures with tulips and narcissuses, anxious roads spinning
 around the mountains like belts, and whispering pearl-
 eyed springs to canvas and paper using the eye of her
 brush and pen, and voice, breath and language of the
 color. For these features poetess and socio-political figure
 Khurshud Banu Natəvan became one of the prominent
 personalities of her age. The vanished stability of
 Garabagh, its independence being afflicted in the claws
 of the Russian Empire, and its resources being embezzled
 and taken to the palace of the Tsar forced the poetess
 with the lyrical-romantic nature to change and become
 an author of poetry with political motives. Daughter of
 Khan suffering from the pain and distress of missing the
 old days and complaining about them reflected her sad
 feelings in the following way:

Longing in anxiety, why don't you come,
 why don't you come?

My sighs are ever rioting, why don't you come,
 why don't you come?

I am left hopeless, no bliss, why don't you come,
 why don't you come?

Fate faces my cry amiss, why don't you come,
 why don't you come?

My scream is in the sky,
 the world suffers from my cry,

Əslində rus imperiyasının siyasi mərkəzlərində İran, Türkiyə, Azərbaycan münasibətlərində münəqişə ocağı kimi qorunan Qarabağın faciəsi Xan qızı Xurşud Banu Natəvandan öncə yazılmışdı. Babası İbrahimxəlil xanın aldadırlaraq Rusiyaya üz tutması Qarabağın qara günlərinə rəvac vermişdi. Azərbaycanı gələcəkdə bütönlükdə parçalamaq, əyalətlərindən birinə çevirmək məqsədilə XVIII əsrin sonlarından başlayaraq müxtəlif xarici dövlətlərdən Qarabağa erməni ailələri köçürən rus imperiyası Qafqazda, xüsusən də Qarabağda daşnak siyasəti yürütməklə onun indiki ağrıların təməlini qoyurdu. Sonralar Qarabağı bütönlüklə Rusiyanın təsirinə salmaq məqsədilə, görünür, Mehdiqulu xanın varisi Xurşud Banu Natəvanın Qafqaz canişinliyindəki nümayəndələrindən biri olan dağıstanlı knyaz Xasay xan Usmiyevlə nikah bu səbəbdən vadar edilmişdi. Bununla da Qarabağın üsul-ıdarəsi Xan qızından qoparılararaq knyaz Xasay xan Usmiyevə həvalə edilmişdi. Bu uğursuz və könülsüz nikahdan Xurşud Banunun iki şair qəlbi övladı - Mehdiqulu və Xanbikə dünyaya gəlsə də, onun sınıq qəlbi düzəlməmişdi. Lakin Qarabağ xanlığını və Şuşa qalasını işğal edən Rusiya İmperiyasının gücü Xan qızının iradəsi önündə çökməyə məcbur olmuşdu. Belə ki, Xurşud Banu Natəvan Qarabağ xanlığını, əhalisini xilas etmək üçün uzun sürən münəqişədən sonra Xasay xan Usmiyevlə olan məcburi nikahının ləğvinə nail ola bilməmişdi.

Tarixi mənbələr sübut edir ki, hücumə və təcavüzə məruz qalan dövlətlərin hökmdarları sülhə nail olmaq, ərəzi bütövlüyünü, istiqlalını qorumaq üçün bac-ərəzlə yanaşı, ən əziz qızlarını özgə sayarların hələməxanalarına göndərməyə məcbur olmuşdular.

Where is my love - high of high, why don't you come,
why don't you come?

Natəvan is left in the weep,

nights and days with tears in deep

Her sorrow has no cure and reap, why don't you come,
why don't you come?

In fact the tragedy of Garabagh indicated in the political centers of the Russian Empire as a hotbed of the conflict in the relations among Iran, Turkey and Azerbaijan had been written long before Khurshud Banu Natəvan, the daughter of Khan. Dark days of Garabagh commenced when her grand-father İbrahim-khalil was deceived and applied to Russia. With the aim of breaking up Azertbaijan in the future and converting it into one of the provinces the Russian Empire moving Armenian families from foreign states to Garabagh in the late XVIII century laid down the foundation of its current pain by following dashnak policy in Garabagh. Most probably this was the reason for forcing Khurshud Banu, the heiress of Mehdi-gulu khan to marry knyaz Khasay khan Usmiyev of Dagestan, one of her representatives in the Caucasus vicariate, in order to transfer Garabagh under the full control of Russia in future. Thus, the governance of Garabagh was torn off from the daughter of Khan and entrusted to knyaz Khasay khan Usmiyev. Notwithstanding Khurshud Banu had had two children with poetical nature from this unsuccessful and undesirable marriage, the son Mehdiqulu and daughter Khanbikə, her broken heart did not cicatrize. Nevertheless, the power of the Russian Empire, occupying Garabagh Khanate and Shusha fortress was com-

Bərdə hökmdarı Nüşabənin qızının makedoniyalı İsgəndərin sərkərdəsinə verilməsi, Ağabəyim Ağanın Fətəli şahın sarayına göndərilməsi, Naxçıvanın sahibbəsi Cəlalyyənin Xarəzmşah Cəlaləddinə nişanlanması, Xurşud Banu Natəvanın çar Rusiyanın diktəsi ilə Xasay xan Usmiyevlə izdivaca məcbur edilməsi də qeyd etdiyimiz faktla bağlı idi.

Bu gün hər bir azərbaycanlının and yeri olan Xurşud Banu Natəvanın göz açdığı Qarabağ on beş ildən çoxdur erməni-rus hərbi birləşmələri tərəfindən işğala məruz qalmış, əhalisi məcburi köçkünə, didərginə çevrilmiş, əhalisinin yansı şəhid olmuş, əsir və girov düşmüşdür. Bu azmış kimi, tarixi memarlıq abidələri, maddi-mədəni incilər, yurd yerləri və kəndləri yandırılmış, əraziləri terror yuvasına, narkotiklərin becərildiyi məkana çevrilmiş, yeraltı və yerüstü sərvətləri dünya bazarlarına daşınmışdır.

Bu gün dünyanın məşhur muzeylərində fars və erməni sənət əsərləri, İran və Ermənistan maddi-mədəni incilər kimi dünya xalqlarına təqdim olunan Qarabağın sənət əsərləri taleyinin kölə kimi satılmaq və bazarlara sürülmək üzünü yaşayır.

Ömrünü övladlarının tərbiyəsinə və Qarabağın dirçəlişinə həsr edən Xurşud Banu Natəvan gördüyü möhtəşəm əbədlilik və quruculuq işləri ilə adını Azərbaycanın qurucu xatunları sırasına yazmışdır.

Xurşud Banu Natəvan susuzluqdan əziyyət çəkən Şuşaya İsa bulağından su çəkirmiş, Şuşaya yol saldırmış, Xan qızı bulağının təməlini qoymuş, vergiləri azaltmaqla əhalini ağ günə çıxarmışdır.

Sarayında sənəti, mədəniyyəti, sənət-söz adamlarını himayə edən, "Məclisi-üns" ədəbi məclisini yarat-

pelled to kneel-down before the will of the daughter of Khan. Since, trying to rescue Garabagh khanate and its population, Khurshud Banu Natavan succeeded after a long-lasting conflict to annul the compulsory marriage with Khasay khan Usmiyev.

The historical sources prove that rulers of the states subjected to aggression and attacks were constrained to send not only taxes, but also their favorite daughters to harems of other kings in order to achieve peace and stability, as well territorial integrity, and sovereignty of their lands. Hence, there have been many such examples in history as: marriage of the daughter of Barda ruler Nushaba with the commander of Alexander the Great, sending Agabeyim aga to Fətali khan's court, engagement of the Nakhchivan's mistress Jalaliyye with Kharezm-shah Jalaladdin, and forcible marriage of Khurshud Banu Natavan with Khasay khan Usmiyev upon the dictate of Tsarist Russia, which were related to the aforementioned fact.

Nowadays, Garabagh, the sacred land on which each and every Azerbaijani brings oath and where Khurshud Banu Natavan was born, has been occupied by Armenian-Russian troops for more than 15 years; the population has become refugees driven out from their native lands; half of the population has become martyrs, taken as captives and hostages. Moreover, historical monuments and artifacts, villages and hearths of this fascinating land have been burned down to ashes, and converted into the yards used for growing illicit narcotic plants; its sub-ground and surface resources are being taken to the world markets even today. The pieces of arts from Garabagh introduced in the famous museums of the world to the various nations as Persian and

maqla, Xan qızı Xurşud Banu Natəvan böyük bir ədəbi nəsil yetirmişdir. Bu ədəbi məktəb isə öz növbəsində musiqinin və muğamların kamilləşməsinə, Lənkəran-da, Şamaxıda, Bakıda "Məclisi-üns"ü xatırladan məclislərin yaranmasına təkan vermişdi. Onun xeyirxahlıqdan, nəciblikdən, maarifçilikdən, elm-üfəndən təməli qoyulan bu ideyalarını dövrünün görkəmli ziyalılar, müqəddir sənətkarları Mirzə Fətəli Axundzadə, Qasim bəy Zakir, Seyid Əzim Şirvani təqdir edər, adına şeirlər, şeirlərinə nəzirələr yazardılar.

Şərqi qüdrətli alim, şair və sənətsünasları, musiqi biliciləri, söz xiridarları olan Fatma xanım Kəminə, Mir Mövsün Nəvvab, Rza Ələddin ibn Fəxrəddin öz əsərlərində, kitablarında Xan qızı Xurşud Banu Natəvana xüsusi səhifələr həsr etmişlər.

"Məclisi-üns"ün, Xurşud Banu Natəvanın təsiri ilə yaranan "Beyti-Fəramuşam", "Beytüş-Səfa" ədəbi məclislərinin üzvləri isə cismani yoxluqdan sonra belə onu "ədəblər bağçasının sultanı" saydılar. Xurşud Banu Natəvan ömrünü varlığı, ruhu, duyğuları və sevgiləri ilə bağlandığı Qarabağın iqtisadi, sosial və mədəni inkişafına, elmin yayılmasına həsr etmişdir. Üzeyir Hacıbəyov kimi istedadlı övladlarını "Qurani-Kərim"in altından keçirərək müxtəlif şəhərlərə xanlığın vəsaiti hesabına oxumağa göndərən Xan qızı Natəvanın nigarən ruhu bu müqəddəs məkanda Qarabağsız könülxar bülənlə dönan Bülbülün səsinin işığında "Sənsiz" "Sevgili canan" deyir.

Xeyirxahlıq, nəciblik nümunəsinə çevrilən, Qarabağa maarif işığı gətirən bu kövrək qəlbi şairə və istedadlı rəssam, həm də möhtəşəm sərgilərin qalibi olmuşdu. 1867-ci ildə Paris dünyə sərgisinə, 1849-cu

Armenian masterpieces and magnum opuses are experiencing the slavery stage of their fortune accompanied by being dragged to markets.

Khurshud Banu Natavan constructed a water pipe to bring water to Shusha suffering from aridity from Isa spring; laid foundation of the Khan gizi (the daughter of khan) spring; improved living of the populace through reduction of taxes. Khurshud Banu Natavan, the daughter of Khan reared a great literary generation by patronizing arts, culture, and literature in her palace and establishing 'Mejlisi Uns'. This literary school was a great stimulus to improve music and mugham, as well as to form assemblies like 'Mejlisi Uns' in Lenkaran, Shamakhi, and Baki. Her ideas reflecting benevolence, nobleness, enlightening, and scientific education were highly estimated by her contemporaries, prominent intellectuals and famous art people as Mirza Fatali Akhund-zade, Qasim bey Zakir, Seyid Azim Shrivani who dedicated poems to her name and imitated her poems. Fatima khanim Kamina, Mir Movsun Navvab and Rza Aladdin ibn Fakhreddin, the well-known oriental scholars, poets, musicians and connoisseurs of word devoted special pages in their works and books to Khurshud Banu Natavan.

The members of 'Beyti-Feramusham' and 'Beytush-Shafa', the literal assemblies created under the influence of Khurshud Banu Natavan and 'Mejlisi-Uns' considered her even after her physical absence as 'a sultan of literary men's orchard'. Khurshud Banu Natavan dedicated her life to economic, social and cultural development of Garabagh, the land she was bound with, her existence, spirit, feelings and loves, as well as to spreading science. This poetess with a fragile heart becoming an

İldə Moskva, 1882-ci ildə Tiflis bədii-kənd təsərrüfatı sənətinə qatılan Xan qızı Xurşud Banu Natəvan məşhur Qarabağ atları, bədii zövqlü əl işləri, Qarabağda becərilən taxıl növləri, Qarabağın maddi-mədəni incilərinə əks etdirən sənət əsərləri ilə birincilik qazanmış, qızıl medallara, tərifnamələrə layiq görülmüşdü. Bütün bunlara, bu böyük uğurlara O, Qarabağ eşiqinə çatmışdı. Qarabağ sevgisi onu özgə nikahdan, knyaz ehtiramından üz çevirməyə, şair qəlbli bir şuşalıya - Seyid Hüseynə könül verməyə sövq etmişdi. Xan qızının bu sadə, lakin ülvə sevgisində də siyasət, özü də incə bir qadın siyasəti var idi.

Xurşud Banu Natəvan qüdrətli bir xalqın - Azərbaycan xalqının övladı idi. Bu övlad adı bir vətəndaş deyildi! Xan qızı idi, xanlığın varisi idi. Varlığı, şəxsiyyəti, sevgisi belə digərlərinə nümunə idi!

Tələ, alın yazısı onu çox sınaqlardan, imtahanlardan çıxarmışdı. Dərdin, sevginin, ağrının və uğurun hər üzünü ona göstərmişdi. Dövrünün qüdrətli ictimai-siyasi xadimi, müdrik şəxsiyyəti, çar Rusiyasının sadıq qulu olan Xasay xan Usmiyevlə olan izdivacından imtina etməklə o, vətənpərvərliyini və böyük vətən sevdasını bir daha sübut etmişdi. Sadə bir şuşalıya könül verməklə onun cismini dağstanlı Usmiyevə təslim edən imperiyanı Seyid Hüseynlə bağladığı eşq, ruhu ilə sanki dar ağacına çəkmişdi.

1858-ci ildə Qafqaza sayahəti zamanı Bakıda Xasay xan Usmiyevin iqamətgahında qonaq olan fransız yazıçısı ata Aleksandr Düma ilə görüş zamanı şahmatdakı gedışləri ilə onu heyrətləndirmişdi. Əslində Xan qızı Xurşud Banu Natəvan bununla Avropanı Şərq müdrikliyi önündə heyətləndirmişdi. Aleksandr

example of good will and nobility, bringing the light of education to Garabagh, sending out talented sons of the khanates to different cities to study at her own expenses, was also a great artist and winner of grandiose exhibitions.

Khurshud Banu Natavan, the daughter of Khan participated in the Paris World Exhibition in 1867, Moscow literary-agricultural exhibition in 1849 and Tiflis Exhibition in 1882. She became the winner by demonstrating popular Garabagh horses, sophisticated artistic handicrafts, sorts of grains grown in Garabagh, and pieces of art reflecting material-cultural pearls of this charming land. In those fairs she was rewarded with golden medals and appraisals. She could attain all these glorious peaks thanks to her tremendous love to Garabagh. Love to this captivating land inveigled her to turn away from the marriage with the stranger knyaz esteeming her and fall in love with Seyid Huseyn, the dweller of Shusha with poetic heart. There was a politics, a sophisticated female politics in her simple, but exalted love. Khurshud Banu Natavan was the offspring of mighty Azerbaijani people. This daughter was not a mere citizen! She was the daughter of the Khan, a heiress of the Khanate. Even her existence, personality, and love were exemplary to others!

Fate and fortune tested this lady many, many times. She was shown all facets of trouble, love, pain, and success. She had proven her patriotism and great love to her Motherland by refusing and annulling her marriage with Khasay khan Usmiyev, the prominent socio-political figure, wise person, and devoted slave of the Tsarist Russia at that time. By gifting her heart to Seyid Housseyn, a simple dweller of Shusha, she gibbeted

Dümanı zahiri gözəlliyi ilə ovsunlayan Xurşud Banu Natəvan zərif əl işləri, tikmələri, rəsmləri və qəzəlləri ilə də onu valeh etmişdir. Xan qızının gözəlliyindən, müdrikliyindən heyrlənən səyyah fiqurları ilə birgə şahmat taxtasını ona hədiyyə etmişdi. A.Düma gördüklərini isə "Qafqaza səyahət" əsərində səmimiyyətlə belə dilə gətirmişdi: "Mənim dəvət olunduğum evdəki məclisdə iki knyaz qadını və onlardan birinin əri Xasay Usmiyev iştirak etdirildilər. Onlar bizi çox ehtiramla qarşıladılar. Bu knyaz qadınlarından biri Mehdiqulu xanın arvadı və o biri isə onun qızı idi. Hər ikisi milli paltar geymişdi. Qızı bu paltarda olduqca cazibədar görünürdü..."

Ömrü boyu insanlara səadət bəxş edən, xoşbəxtliyi onların sevincində görən Xan qızı təkcə siyasi quruluşun, zamanənin, nakam məhəbbətin acılarını dadmamışdı. Zəmanə onu övlad dağını da daşımağa məhkum etmişdi. Seyid Hüseynədən dünyaya gələn övladı Mir Abbasi 17 yaşında itirəndən sonra ömrünü tənhalıq və göz yaşı içərisində başa vurmuşdu. Dərdini, qəmni sözlə köçürmüşdü:

Xocəstə bülbuli-xoşnitq, xoşəban, getmə!
Mənə tərəhhüm elə, qoyma Natəvan getmə!

Bu gülşən içrə, gülüm növsüküftə bir gülşən,
Sənə hənuz deyil mövsimi-xəzan, getmə!

Bu cismi-zarım üçün məhz ruhsən, axır,
Tutar məgər, ruhsuz rəvan, getmə!

İki gözüm işığı, şahzadə simbərim,
Məni də yoldaş apar, qoyma Natəvan getmə!

the Empire as though surrendering her body to Usmiyev of Dagestan.

She surprised Alexander Dumas, the French writer who stopped at the residence of Khasay khan Usmiyev in Baku during his visit to Caucasus, with her ability to play chess and smart moves she was making. In fact, performing the way she did, Khurshud Banu Natavan, the daughter of Khan surprised Europe before the Oriental wisdom. Charming Alexander Dumas with her physical appearance, Khurshud Banu Natavan also amazed him with her tender handiworks, embroidery, paintings, and ghazals. The Traveler, astonished by her beauty and intelligence, presented a chessboard along with the chessmen to her. A. Dumas sincerely expressed what he had seen in his book "Traveling to Caucasus" in the following way: "I met two noble ladies in the house where I was invited. The husband of one of the ladies, Khasan Usmiyev was also there. They received us with a great esteem. One of those noble ladies was the wife of Mehdiqulu khan, while the other one was his daughter. Both of them were dressed in national dresses. The daughter was looking very attractive in that dress..."

The daughter of the Khan, bestowing happiness to people all her life, seeing own luck in their joy, not only tasted the pains of political system and luckless love. The life condemned her to bear a burden of the child loss as well. After she lost Mir Abbas, her son born from the marriage with Seyid Huseyn at the age of 17, she spent the rest of her life in loneliness pouring tears. She transferred her troubles and sorrow to words.

As pleasant as nightingale,
with sweat tongue, please don't go!

Zamanın, quruluşun və Çar Rusiyasının çökdürə bilmədiyi Natəvanı oğul dağı çökdürür, onu dərmansız dərtdə mübtəla edir. Beləcə xeyirxahlıq və nəcibliklə dolu qəlb 67 yaşında 1897-ci ildə əbədi olaraq susur. Onun cismi Qarabağın Xanbülbulünə qoşularaq Ağdam torpağına-Qarabağ xanlarının uyuduğu imarət müqəddəsliyinə qarışır.

Ömrü boyu qəm karvanına sarvan olan Xan qızı dünyadan 67 yaşında köç etdi. Adı, əməli, xeyirxahlıqdan, nəciblikdən, fitri istedadından soraqçı olan əsərlərlə zamanın dolaşq yollarından, tarixin ziddiyyətli dövrlərindən alınacaq, üzü-ağ çıxaraq milli-mənəvi sərəvərimizə çevrildi. Bir zamanlar Xurşud Banu Natəvanın Şuşadan Bibiheybətə çəkdiyi yol, 1998-ci ildə Ümummilli Liderimiz Heydər Əliyevin, indi isə möhtərəm Prezidentimiz cənab İlham Əliyevin göstərişilə yenidən inşa edilərək müqəddəs ziyarətgah kimi cəmi müsəlmanların ibadət yeridir.

İndi divarları qəm sözən Şuşa qalası, Pənahəli xanın sarayı, 1872-ci ildə İsa bulağından Şuşaya çəkilmiş "Xan qızı bulağı", Şuşaya uzanan "Xan qızı yolu" hər bir azərbaycanlının qəlbinin qanayan yarasıdır. Bu gün Ermənistanın işğalçılıq siyasətindən əl çəkməməsi, erməni-rus hərbi birləşmələrinin və erməni diasporunun separatizmə dəstək verməsi və dünyadakı ikili standartlar nəticəsində Xan qızının gəzib dolandığı Xanbülbulüllü el-obaya həsrətdir.

Qeyd etməliyə ki, Qarabağ probleminin həlli ilə bağlı əsası ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş siyasət bu gün Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən uğurlu həyata keçirilir. Məhz bunun nəticəsidir ki, Qarabağ problem-

Mercy me, don't turn me pale,
feeble all along, please don't go!

You deserve to stay with flowers,
with blossoms, in favours
You are far from the autumn,
please don't go!

You are spirit of my body,
Spiritless body - oddly,
please don't go!

Light of my both eyes,
my baby prince,
Take me too, don't leave feeble,
please don't go!

Khurshud banu Natavan, the daughter of Khan who was not collapsed by the time, system, and Tsar Russia, was crumpled by the death of her son; she fell into an incurable illness. And so, in 1897 the heart full of benevolence and nobility stopped forever at the age of 67. Her body joined Kharibulbul (the flower) of Garabagh and was mixed with the soil of Agdam, the land of sanctity where Garabagh khans were lying.

The daughter of the Khan, whose life was full of sorrow and sadness, closed her eyes to the world when she was 67. She left works telling us about her name, behavior, kindness, nobility, and extraordinary talent. With the pain in the heart, we should confess that each of us is still missing the places, where the Daughter of the Khan was walking, due to the lasting aggression pollicity of Armenia, support given to them by their protectors,

inin sülh yolu ilə həlli istiqamətində dövlətimizin xarici siyasətində xeyli nailiyyətlər əldə edilmişdir. Dünyanın bütün beynəlxalq təşkilatları, eləcə də beynəlxalq ictimaiyyət xalqımızın haqq işini dəstəkləyir. Lakin heç kəsə sirr deyil ki, problem sülh yolu ilə həll olunmazsa, Ali Baş Komandanın bəyan etdiyi kimi, torpaqlarımızı işğaldan azad etmək üçün Azərbaycanın Milli Ordusu hər an hazırdır.

Ulu Tanrı əməlləri ilə dünyamızı zینətləndirən Qarabağ möhnətli insanların ruhu xatirinə Ali Baş Komandana, Azərbaycan əsgərinə bu müqəddəs əməl uğrunda yardımçı olsun və böyük qələbəni tezliklə xalqımıza nəşib etsin.

Armenian-Russian military troops and Armenian Diaspora, existence of double standards in the world, and the fact that international organizations and international community close their eyes to this injustice.

Nowadays, there is a road lying from the Shusha Fortress, walls of which are absorbed with sorrow; the palace of Panahali Khan; 'Khan gizi spring' constructed by Khurshud Banu in 1872; Dashalti; 'Khan gizi Road' going to Shusha; poetry of Garabagh poets, members of the 'Mejlisi -Uns'; 'Seygah' of Garabagh singers; Garabagh ", and 'Gul defteri' of Gul. This road is a road that stretches towards the 'Sevgili janan' saying 'Sensiz' in the light of the voice of Bulbul, who became a Kharibulbul after loosing Garabagh and sprouted out from the spirit of the great Uzeyir who was sent to the Gori Teachers' Seminary by Natavan after putting him through under the Holy Koran. This road, constructed by Khurshud Banu connected Shusha with Bilbiheybat, a place for pilgrimage where all Muslims pray. This place was turned into a complex by our National Leader Heydar Aliyev in 1998 and nowadays by İlham Aliyev, our respected President.

May God bring our nation victories for the sake of the great people's spirit, the people who suffered from being separated with Garabagh and embellishing this world by their actions.

ZƏRİFƏ XANIM ƏLİYEVƏ

XX əsr

Azərbaycan Respublikası

ZARIFA KHANIM ALIYEVA

XX century

Republic of Azerbaijan

ZƏRİFƏ XANIM ƏLİYEVA

XX əsr

Azərbaycan Respublikası

ZARIFA KHANIM ALIYEVA

XX century

Republic of Azerbaijan

Dünya müharibələri, müxtəlif etnik qarşıdurmalar, separatizm, terrorizm, repressiyalar, texniki tərəqqi, kosmos və yüksək texnologiyalar əsri kimi tarixə daxil olan XX yüzillikdə Azərbaycan xalqı düz üç dəfə dövlət qurdu. Bir-birindən fərqlənən, fəqət bir amala xidmət edən Xalq Cümhuriyyəti, Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikası və müasir müstəqil Azərbaycan dövləti zamanında qüdrətli şəxsiyyətlər, sənət-söz adamları onun inkişafına töhfələr verdi.

Milli dövlətçilik tariximizə adı qızıl hərflərlə yazılan böyük şəxsiyyətlərdən biri də Azərbaycanın görkəmli həkimi, alim-professoru, dövlət xadimi və diplomati Əziz Əliyevdir. Bu işıqlı insan təkcə öz ömür yolu ilə deyil, ocağında dünyaya göz açan övladlarının hər birinin milli-mənəvi dəyərlərimizə və dövlətimizə şərəfli xidmətləri ilə də nəslillərin yaddaşına əbədi həkk olunmuşdur.

Naxçıvan Muxtar Respublikasının Şərur mahalının Şahtaxtı kəndində, bu görkəmli şəxsiyyətin ocağında 1923-cü il aprelin 28-də dünyaya gələn Zərifə xanım Əliyeva zamanının qüdrətli xatunlarından, ictimai

The people of Azerbaijan paved the path to independence in the 20th century for three times, which went down in history as the age of epoch-making wars, different ethnic confrontations, a rise in separatism and terrorism, repressions, and technological advance, including space and high technology. Even if different, the People's Republic, the Azerbaijan Soviet Socialist Republic and modern-day independent Republic of Azerbaijan, nevertheless, have had the same aim to pursue for great luminaries, including men of distinction in the field of art and poetry who were and are making an outstanding contribution to the development of the statehood.

To his credit be it said, Aziz Aliyev, a prominent doctor, professor, statesman and diplomat, is one of the great personalities who has gilded the history of national statehood in Azerbaijan and raised his children in the spirit of devoting themselves faithfully to national and moral values and discharging their duties to the State which they served with dignity.

In the home of this man of first-rate eminence, in the village of Shahtakhtly, Sharur region of the Nakhchivan Autonomous Republic, birth was given to Zarifa khanim Aliyeva on April 28th, 1923. She subsequently

xadimlərindən, görkəmli alimlərindən birinə çevrildi. Zərifə xanımın dünyaya gəlişi təkcə tarixə Möminə xatun, Zəhidə xatun, Mehrican xatun, Qonçabayım kimi qüdrətli xatunlar bəxş edən Naxçıvan torpağını deyil, bütövlükdə Azərbaycanı şərəfləndirmişdi.

Sənətin, poeziyanın, milli-mənəvi dəyərlərin qorunduğu, elmin və ictimai-siyasi baxışların formalaşdığı bir ailədə dünyaya gələn Zərifə xanım genetik kodlardan, ata-babalarından aldığı müqəddəslikdən və Türk dünyasının qüdrətli xatunlarının duyulanndan qidalanırdı.

Klassik və müasir poeziyanı, Şərq və dünya fəlsəfəsini, milli musiqini gözəl bilsə də, Zərifə xanım Əliyeva atası Əziz Əliyevin yolu ilə gedərək 1942-ci ildə Azərbaycan Dövlət Tibb Universitetinə daxil oldu. Universiteti müvəffəqiyyətlə bitirdikdən sonra o, Moskvada oftalmologiya üzrə Mərkəzi Həkimləri Təkmilləşdirmə İnstitutunun ixtisaslaşma kursunu keçərək Azərbaycan Elmi-Tədqiqat Oftalmologiya İnstitutunda böyük bir yol keçmişdi. 1950-1953-cü illərdə aspiranturada təhsil alan Zərifə xanım, 1960-cı ildə "Traxoma xəstəliyinin sintomisiz və onun başqa terapiya metodları ilə əlaqəli müalicəsi" mövzusunda namizədlik dissertasiyası müdafiə etmişdi.

Bu illər keçmiş SSRİ-nin başqa cənub bölgələrində olduğu kimi, Azərbaycanda da gözün konyuktivitini və pərdəsini zədələyən, ağır nəticələrə, hətta korluğa gətirib çıxaran traxoma infeksiyon xəstəliyi geniş yayılmışdı. O dövr elə bir zaman idi ki, bütün ittifaqda bu xəstəliklə bağlı mübarizə üsulları mövcud deyildi. Odu ki, bu problem təkcə Azərbaycan təbabəti üçün deyil, SSRİ səhiyyəsi üçün də çox ciddi problem idi.

became one of the distinguished females, public figures and renowned scientists of her time. In addition to Nakhchivan, an ancient land that bestowed a legendary pleiad of honorable females - Momuna khatun, Zahida khatun, Mehrican khatun, and Qonchabayim khatun - upon history of mankind, her birth has brought fame to entire Azerbaijan.

Born to a family, in which art, poetry and national & moral values were kept alive with the science and socio-political views coming into being, Zarifa khanim derived her intellectual strength from the hereditary code referring to her genealogy, the sanctity of the torch she was handed over by her ancestors, and the personality of the great khatuns of the Turkic world.

Being a connoisseur of classical and contemporary poetry, as well as the eastern and world philosophy, national music, she, nevertheless, followed the footsteps of Aziz Aliyev, her father, and chose to study at the Azerbaijan State Medical Institute named after Nariman Narimanov in 1942. Following the graduation from that higher educational institution with honors, she completed a refresher course on ophthalmology at the Central Institute of Advanced Medical Studies in Moscow and, subsequently, worked her way of honor at the Azerbaijan Research Institute of Ophthalmology. Doing her postgraduate course from 1950 through 1953, Zarifa khanim defended her Candidate's dissertation (PhD thesis) on the subject Treatment of Trachoma by Means of Synthomycin and Other Related Therapy Methods, in 1960.

At that time, Azerbaijan, like other southern regions of the former Soviet Union, was the focus of wide spread occurrence of trachoma, a chronic contagious disease affecting the conjunctiva and cornea, sometimes causing aftereffect of illness, even blindness. The entire Union

Azərbaycan xalqının sağlamlığı uğrunda mübarizəyə atılan, əslində qaranlıqla işığın mübarizəsinə qalxan göz həkimi Zərifə xanım Əliyeva çalışdığı elm ocağında fəaliyyəti ilə kifayətlənmir, Azərbaycanın ən çox traxoma xəstəliyi yayılan rayonlarına da səfərlər edir. O, praktik-oftalmoloq həkimlərə mühazirələr oxuyur, xəstələri yaşadıkları ərazilərin xəstəxana və ambulatoriyalarında qəbul edir, onları zülmətdən işığa çıxarır.

Traxoma ilə bağlı problemlər həll olunduqdan, bu sahə ilə bağlı tədqiqatlarını yekunlaşdırdıqdan və namizədlik dissertasiyasını müdafiə etdikdən sonra Zərifə xanım oftalmologiyanın başqa problemlərinin elmi araşdırılması ilə sistemli şəkildə məşğul olmağa başlayır. Zərifə xanım vəərəm, şəkər və qlaukoma xəstəlikləri nəticəsində gözüən zədələnmə xüsusiyyətlərinin öyrənilməsinə həsr olunan əsərləri ilə təbabətin bu ağır sahəsinə yeniliklər gətirir və 1967-ci ildə atasının adını daşıyan Azərbaycan Həkimləri Təkmilləşdirmə İnstitutunun göz xəstəlikləri kafedrasına dosent vəzifəsinə dəvət olunur.

Son dərəcə təvəzökar olan bu böyük alim elmi-pedaqoji fəaliyyəti ilə yanaşı, praktiki tibbi fəaliyyət də göstərərək xəstələri təkcə öz klinikasında deyil, digər xəstəxanalarda da qəbul edir, onlara məsləhətlər verir, bəzi hallarda isə əməliyyatlar aparır.

Kliniki və nəzəri oftalmologiyanın bir sıra aktual məsələlərinə həsr olunan yeni və uğurlu tədqiqatların əsasında qoyan Zərifə xanım Əliyeva Azərbaycanda kimya sənayesinin genişlənməsi və inkişafı ilə bağlı görmə üzvünə kimyəvi maddələrin təsiretmə

was lacking the means to fight against the infection - a grand problem on agenda for the Soviet health system and medical science of Azerbaijan in particular.

Having applied herself to the struggle for the health of the people in Azerbaijan, this matter indeed, was a matter of hard fight, in which health professionals tried to find a cure for the masses with weak eyesight, thereby making them free from the power of darkness - Zərifə xanım Aliyeva did not content herself with the research activities in which she was involved, and made on-site visits to the countryside areas with the highest rate of trachoma spread. Such occasions include lectures which she delivered to practicing oculists, as well as reception of patients at regional hospitals and outpatient clinics. This was her way of leading the infected out of the power of darkness.

When a solution was found out to trachoma-related issues, followed by the accomplishment of her research work in this field of activity and the defense of Candidate's dissertation, Zərifə xanım started being involved with systematic scientific studies of other problems in ophthalmology. Her studies dedicated to characteristics of eye damage cases in consequence of tuberculosis, pancreatic diabetes and glaucoma, ended with a new treasury of discoveries in then the insufficiently explored branch of medication. Finally, in 1967, Zərifə xanım was offered to take up the position of an associate professor at the department of eye diseases at the Azerbaijan Institute of Advanced Medical Studies named after Aziz Aliyev, her father.

Being exceptionally modest, this great scientist continued to contribute to scientific-pedagogical activities she was engaged in, and receiving patients, providing advisory, sometimes surgery services to them at her clinic, as well as at other hospitals.

mexanizminin praktiki olaraq aşkar edilməsi kimi ciddi işlərin də təməlini qoyur. 1968-ci ildən isə Zərifə xanım peşə oftalmologiyası məsələləri ilə sistemli şəkildə məşğul olmağa başlayır. Peşə xəstəlikləri probleminin həllinə nail olan alim, yod, rezin və neft-kimyə sənayesi müəssisələrində işləyənlərdə zərərli peşə faktorlarının görmə üzvü və köməkçi aparatın funksiyasına və biokimyasına, mikro və ultramikro-strukturuna təsirinə dair çoxistiqamətli məsələlərlə məşğul olur, yeni klinika və laboratoriyaların təməlini qoyur. Ayrı-ayrı sənaye müəssisələrinin tibb məntə-qələrində və sexlərində, xüsusən də Bakı, Sumqayıt şəhərlərinin yod, şin zavodlarının sexlərində praktiki tədqiqat işlərini həyata keçirir. Bu genişmiqyaslı klinik müşahidələrin və eksperimental tədqiqatların yekunu olaraq onun bu gün də əhəmiyyətini itirməyən əsərləri və monoqrafiyaları yaranır. 1976-cı ildə Q.Helmhols adına Moskva Göz Xəstəlikləri İnstitutun-da "Azərbaycanın kimya sənayesinin bəzi müəssisələ-rinin işçilərində görmə üzvünün vəziyyəti" mövzu-sunda doktorluq dissertasiyası müdafiə edən Zərifə xanım Əliyeva 1977-ci ildə Azərbaycan Həkimləri Təkmilləşdirmə İnstitutunun göz xəstəlikləri kafedra-sının professoru seçilir. 5 il sonra isə kafedranın müdiri kimi fəaliyyətini davam etdirir. O, görkəmli alimləri və gənc oftalmoloqları cəlb etməklə, oftalmologiya sahəsində öz elmi məktəbini formalaşdırır. Bakı Məl-şət Kondisionerləri zavodunda gözün peşə patologi-yasının unikal laboratoriyasının təməlini qoyan Zərifə xanım burada klinik və funksional-diaqnostika

Initiating a series of successful studies of several urgent problems on clinical and theoretical ophthal-mology, Zərifə xanım Aliyeva accepted the challenge of detecting, through practical knowledge, the expo-sure of the human eye to chemical elements, following the rapid development of chemical industry in Azerbaijan. Since 1968 she was engaged in compre-hensive studies of occupation related ophthalmology. Making a breakthrough in the field of occupation relat-ed disease treatment, Zərifə xanım made the focus on complex research work on the influence of unhealthy occupational factors among the employees at iodine, rubber and petrochemistry facilities on the functioning and biochemistry, as well as micro and ultra-micro structure of the eye and an auxiliary apparatus. She contributed to laying down the foundations of new clinic and laboratory facilities, and carried out applied research work at medical facilities and departments of different manufacturing enterprises, particularly, iodine and tire plants in Baku and Sumgayit, respectively. The results of such comprehensive clinical observations and trials ended with scientific publications, including monographs, which maintain currency up till now. A year after having defended her Doctorate Thesis on the subject The State of the Sight Organ among Employees of Certain Enterprises in the Chemical Industry of Azerbaijan in 1976 at the Moscow Institute of Eye Diseases named after Q.Helmholtz, Zərifə xanım Aliyeva was selected through contest as professor at the department of eye diseases at the Azerbaijan Institute of Advanced Medical Studies. Five years later, she became the head of the same department. She developed her own scientific school in the field of oph-thalmology by inviting prominent scientists and young specialists to work together. Zərifə xanım initiated a

şöbələri ilə yanaşı, dünyada yeganə olan istehsalatda cərrahiyyə şöbəsini yaradır.

Gözün fiziologiyasında baş verən dəyişiklikləri diqqətlə izləyən, problemlərini aradan qaldırmağa çalışan Zərifə xanımın təklifi ilə 1979-cu ildə AMEA-nın A.Qarayev adına Fiziologiya İnstitutunda görmə üzvünün patologiyası problemi laboratoriyası yaradılır. Zərifə xanımın burada apardığı genişmiqyaslı tədqiqatları nəticəsində "Göz yaşının axmasının fiziologiyası", "Gözün və görmə siniri yolunun yaşla əlaqədar dəyişiklikləri", "Gözün hidrodinamik sisteminin anatomik-fizioloji təbliği" kimi bir sıra fundamental məqalə və monoqrafiyaları işıq üzü görür. "Şin istehsalında gözün peşə patologiyası", "Xroniki yod intoksikasiyası zamanı oftalmologiya", "Yod sənayesində peşə xəstəliklərinin profilaktikası" kimi kitab və monoqrafiyaları Azərbaycandan kənarda da yüksək qiymətləndirilir. Bu səbəbdən də 1981-ci ildə Zərifə xanım Əliyeva SSRİ Tibb Elmləri Akademiyasının akademik M.İ.Averbax adına mükafatına layiq görülür. Oftalmologiya tarixində ilk qadın alim kimi bu mükafata layiq görülən Zərifə xanım sonrakı fəaliyyətini yaşlı adamlarda görmə qabiliyyətinin zəifləməsinə səbəb olan katarakt xəstəliyinin cərrahi üsulla müalicəsinin təkmilləşdirilməsinə həsr edir.

Bütün həyatını, elmi və pədaqoji fəaliyyətini oftalmologiyanın çoxşaxəli problemlərinə həsr edən Zərifə xanımın gənc həkimlərin və oftalmoloq alimlərin yetişməsinə də xüsusi xidmətləri olub. Adı ilə bağlı məktəb yaradan Zərifə xanım Əliyeva 1983-

unique laboratory involved in the studies of occupation pathology of the sight organ at the Baku Household Air-conditioners Plant; clinic and function-diagnostics, as well as surgery departments operating at the facility were the only ones of their kind in the world.

A laboratory for the pathology of the organ of sight was set up at the Institute of Physiology named after A.Garayev under the Academy of Sciences in 1979, following the corresponding proposal by Zərifə xanım, who kept a close watch on the changes in the physiology of the eye and made efforts to solve the existing problems. The results of comprehensive studies, which Zərifə xanım carried out at that facility, gave birth to a series of fundamental publications and monographs, such as The Watering of an Eye Drop, Watering-caused Changes of the Eye and Optic Nerve Trajectory, Anatomic-Physiological Nature of the Hydrodynamic System of the Organ of Sight. The publications which gained recognition outside Azerbaijan were entitled The Occupational Pathology of the Organ of Sight in the Manufacturing of Tires, Ophthalmology of the Chronic Iodine Intoxication, and Prophylaxis of Occupational Diseases in the Iodine Industry. Consequently, in 1981 Zərifə xanım Əliyeva became the first female ophthalmologist to be honored with the award named after M. I. Averbakh, an academician with the USSR Academy of Medical Sciences. She then dedicated herself to improving the techniques for the treatment by surgery of cataract, a medical condition that causes weakening and gradual loss of sight among the elderly.

Devoting her entire life, scientific and pedagogical activity to finding out solutions of different problems in the field of ophthalmology, Zərifə xanım made a valuable contribution to the training of young doctors and

cü ildə SSRİ Tibb Elmləri Akademiyasının həqiqi üzvü seçildi. Əmək veteranı medalına, Qırmızı Əmək Bayrağı ordeninə və Azərbaycanın əməkdar elm xadimi fəxri adına layiq görüldü.

Müdrilər "Böyük şəxsiyyətlərin arxasında böyük qadınlar dayanır", - demişlər.

Bu mənada Zərifə xanım bütün həyatını dövlətçilik tariximizin yaradılmasına, yenidən yazılmasına, mənəvi dəyərlərimizin qorunmasına və inkişafına həsr edən müasir Azərbaycan dövlətinin banisi və qurucusu Heydər Əlirza oğlu Əliyevin ömür-gün yoldaşı və ən yaxın silahdaşı olmuşdu. Zərifə xanım Əliyeva ona iki dəfə övlad sevinci bəxş etmiş, dövlət fəaliyyətində mənəvi dəstəyinə çevrilmişdi. Həkim, alim, qadın və ana ömrü sürməklə yanaşı, ictimai xadim kimi Azərbaycanın inkişafında və respublikamızda gedən quruculuq işlərində yaxından iştirak etmişdi. Sənət və mədəniyyət adamlarının dostu, arkadaşları olmuşdu. Sənət, mədəniyyət tədbirlərində, elmi konfrans və simpoziumlarda çıxışları ilə əski gələnlərdən gələn türk xatununun obrazını yaratmışdı. Lakin o zamanlı rejimin və dövrün xüsusiyyətləri baxımından onun parlaq fəaliyyəti insanlara yetərinə çatdırılmamışdı.

Zərifə xanım Əliyeva respublikamızda fəaliyyətə başlayan və təməli qoyulan elm-tədris ocaqlarındakı çıxışları ilə Azərbaycan Respublikası Kommunist Partiyasının Mərkəzi Komitəsinin I katibinin xanımı olmaqla bərabər, respublikamızın görkəmli qadınlarından biri idi. Onun təşəbbüsü ilə təməli qoyulan elm, tədris ocaqları, muzeylər, kitabxanalar, ən ucqar

ophthalmologists. In 1983, her name, the reflection of the entire school, was recognized again by the decision to approve her as a full member of the USSR Academy of Medical Sciences. Afterwards, Zərifə xanım was awarded with the Veteran of Work Medal, the Order of the Red Labor Banner and the honorary title of the Honored Scientist of Azerbaijan.

It is said of great personalities that they are defended with might and main by great females.

In this sense, Zərifə xanım was the staunchest associate of Heydər Əlirza oğlu Əliyev, the founder and builder of modern-day Azerbaijan, who devoted his entire life to making and rewriting the history of statehood of our country, as well as preserving and developing our moral values. The marriage between them bestowed two children, a girl and a son, upon him, with Zərifə xanım being a crucial source of encouragement for her husband during his state service. Living the life of a doctor, scientist, female and caring mother, Zərifə xanım also wore another important hat - a public figure with tangible contributions to the development of Azerbaijan and was closely involved in state planning activities. She was a loyal friend of art people, too. Her addresses to artistic and cultural events, scientific conferences and symposia portrayed an image as befitted a Turkic khatun keeping ancient customs and traditions alive. However, the requirements of the regime and the preferences at that time made it impossible to let people know enough of the outstanding merits of Zərifə xanım.

Addressing the audiences gathered on the occasion of the opening or foundation of scientific and educational institutions, Zərifə xanım Əliyeva, the spouse of the first secretary of the Central Committee of the Azerbaijan Soviet Socialist Republic's Communist

dağ kəndlərinə çəkilən yollar sənətin, mədəniyyətin hamisi olan bu qadının vətən sevgisini bu gün də yaşatmaqdadır.

Ümumittifaq "Vestnik oftalmologii" jurnalının, Ümumittifaq Oftalmoloqlar Elmi Cəmiyyəti Rəyasət Heyətinin, Sovet Sülhü Müdafiə Komitəsinin üzvü, Azərbaycan Sülhü Müdafiə Komitəsi sədrinin müavini, Ə.Əliyev adına Dövlət Həkimləri Təkmilləşdirmə İnstitutunun Geniş Elmi Şurasının və Baş Cərrahlar Elmi Şurasının üzvü olan Zərifə xanım bütün bu çoxşaxəli ictimai fəaliyyəti ilə yanaşı, Azərbaycan qadını idi. O, bir ailənin xanımı idi. Eyni zamanda bugünün və sabahın dövlət başçısının xanımı və anası idi. Tanrının Zərifə xanıma ən böyük lütfü də elə bu idi.

Zərifə xanım bütün duyğuları və sevgiləri ilə əsl Şərq, Türk və Azərbaycan qadını idi. O, qəlbinin səsinə zərif barmaqların hərəkətində royalın dilləri ilə səsləndirirdi. Bu zərif barmaqlar övlad böyüdü, nəvələrinə siqal çəkir, ən ağır cərrahiyyə əməliyyatları ilə onu işıq Allahına, xeyirxahlıq Mələyinə çevirir, həyat yoldaşı və sırdaşının arxasında su ataraq, onu yaxın və uzaq səfərlərə yola salırdı. Bu, onun və mənsub olduğu millətin tale yazısı idi. Bu o yazı idi ki, 1985-ci ildə dövləti fəaliyyətinin Moskva - Mərkəzi Komitə üzünü yaşayan ömür-gün yoldaşına ayrılıq nidası oxuyacaqdı. Şərqin qapısında - Nuhun çıxdığı torpaqda dünyaya gələn Zərifə xanım qəlbinin odu, hərəkəti və sonsuz məhəbbəti ilə Şimal səmasında dərgahda dolanacaqdı.

O, 1990-cu ilin dəhşətlərini görməsə də, ömür-gün

Party, also proved herself in the capacity of the esteemed first lady of the country. Founded on her initiative, the educational and scientific institutions, museums and libraries, roads running to remote mountainous villages, as well as the artistic and cultural developments are the embodiment of her invincible love for the Motherland.

In addition to executing her duties in capacity of a contributing member of the Vestnik Oftalmologiyi, an ophthalmology journal with the circulation all over the Soviet Union, a member of the Board of the Scientific Society of Soviet Ophthalmologists, a deputy chairman of the Soviet Committee on the Defense of Peace, a member of the Extended Scientific Board and Scientific Board of Chief Surgeons at the Azerbaijan Institute of Advanced Medical Studies named after Aziz Aliyev, Zərifə xanım prima facie was a female befitting Azeri customs and traditions, devoted herself to her family, her husband, who was serving as the head of State, and her son, who would afterwards. This is how the God stood in her favor and had a good will toward her.

What made her an Eastern, Turkic and Azeri female was her senses and affections she felt and showed. The call of her heart translated into music when her delicate, but strongly vibrating fingers were striking piano keys. These delicate hands were always full, either brining up two children or caressing grandchildren, putting everything in order during complex surgeries, thereby making Zərifə xanım the star of day and guardian angel of patients. When she was seeing her husband to the door, these small and beautiful hands poured out water after him going to his office to rule the country. It was predestined, as fate willed and decreed on her passing away, earlier than her husband, her associate for life,

yoldaşının imperiyaya nifrətini ruhu ilə hiss etdi. Özü qəribəliyin köynəyində sıxılma da, doğmalarını Vətənə yola saldı... Əbədi istiqlal şərbətini yenidən dadmaq üçün...

1993-cü ildə isə hər şey dəyişdi. Heydər Əlirza oğlu Əliyev Zərifə xanımın ruhunun işığında, xalqın arzusu, xilaskar bir missiya ilə yenidən müstəqil Azərbaycan dövlətinin Prezident Sarayına qayıtdı. Məhz bu qayıdışla onun həyat yoldaşı və övladlarının taleyinin yeni mərhələsi Dövlət Sarayımızın buzunu əritmiş və onu yenidən isindirmişdi. Zərifə xanımın ən böyük arzusu da məhz bu illərdə çin oldu. Ömür-gün yoldaşının soyunun davamı nəvə Heydər dünyaya gəldi.

Zərifə xanım 1923-cü ilin ilıq bir yaz səhərində - aprelin 28-də Şəhur mahalında dünyaya gəldi və 15 aprel 1985-ci ildə Moskvada Naxçıvandan çox-çox uzaqlarda ona ayrılıq nəğməsi oxundu. 1994-cü ildə isə onun məzarı Moskvadan Azərbaycana gətirilərək vətən torpağında əbədiyyətə qovuşdu.

Nəcib və xeyirxah insan, həkim, alim, ictimai xadim kimi Zərifə xanım həmvətənlərinin cismani və ruhani aləmdə qəlb sirdaşına, dərd ortağına döndü. Həyata keçirdiyi işlər, elmə və mədəniyyətə bəxş etdiyi töhfələr onu Azərbaycanın görkəmli xanımlarının, türkün qüdrətli xatunlarının sırasına yazdı. Bu müdrik qadın Türkan xatunun, Möminə xatunun, Zəhidə xatunun, Mehrican xatunun, Nüşabənin, Xan qızı Xurşudbanu Natavanın davamçısı oldu. Adına yollar, bağlar salındı. Bulaqlar çəkildi, məktəblər, səhiyyə

then a member of Politburo, who paid his last tribute to Zərifə xanım, on the day of parting with her forever, in 1985. The flame in the heart of Zərifə xanım, a native of Nakhchivan, the land believed to be the landing point of Noah's arc and the gates into the East, burned with eternal passion under the skies in the North.

She didn't witness the indescribable horror, which her compatriots suffered from the Soviet troops following a military incursion into Baku, but her soul was like-ly put at unease, between heaven and earth, encapsulating the feeling of hatred of her husband towards the Soviet empire. Feeling uncomfortable in a foreign land, her soul was strong enough to send relatives back to the Motherland ... to enjoy the fruits of stubborn struggle for eternal independence.

Everything changed in 1993. Illuminated with the soul of Zərifə xanım, Heydər Əlirza oğlu Əliyev rose to power in independent Azerbaijan Republic, thereby starting his historical mission of salvation of the nation at the will of the people in Azerbaijan. Her soul rejoiced at a new chapter in the life of her husband and children, replacing her absence with the warmth and rising hopes for the bright future of Azerbaijan. The triumph came with the birth of Heydər, her grandson and successor to the family which his grandfather was a prominent member of.

Zərifə xanım herself was given birth in Sharur, in a warm spring morning of April 28th, 1923, and went aloft in Moscow, a good long way from Nakhchivan, her native land, on April 15th, 1985. Finally, in 1994, her grave was taken from Moscow to Azerbaijan, to find an eternal peace at home.

A human being of noble and benevolent manners, a doctor, a scientist, and a public figure, Zərifə xanım became an amiable associate and companion to her fel-

ocaqları quruldu. Əməlləri ilə yaddaşlara yazılan Zərifə xanım daşa, yaddaşa çevrilib abidəyə döndü. Nəsillərə örnək olan "Əsl məhəbbət haqqında ballada" yarandı.

Zərifə xanım Əliyevanın məmləkətin hər guşəsində heykəlləri ucaldı. Ən böyük heykəli və ən müqəddəs abidəni isə O, özü ucaltdı. Onun adı insan sevgisi, xalq məhəbbəti idi. İndi bu sevginin işığında Zərifə xanımın varlığı qədər sevdiyi oğlu, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin və Azərbaycanın Birinci Xanımı, Heydər Əliyev Fondunun Prezidenti, millət vəkili Mehriban xanım Əliyevanın fəaliyyəti ilə xalqımız üzü sabahlara doğru uğurlu yol gedir...

Bu yolda Tanrı respublikamızın Prezidentinə və ölkəmizin Birinci Xanımına xalqımızın gələcəyi naminə yar olsun!

low countrymen in the physical and the other world. Her accomplishments and contributions to science and culture ranked her as high as prominent khatuns of the Turkic World, a successor to the galaxy represented by Turkan khatun, Momina khatun, Zahida khatun, Mehrijan khatun, Nushaba, and khan gizi Khurshudbanu Natavan. Roads, gardens, spring water facilities, schools, health centers were built in her honor. Engraved on the memory of people are the results of her work that left fond memories of herself, making her a brilliant example to follow. Her life has begot a ballad about the true love, the story of existence to be cited as an example for generations to come.

Monuments to Zərifə xanım Aliyeva were erected throughout the country. However, the greatest and most sacred tribute to her is an allusion to her name as a living picture, the embodiment of people's favorite. Her love for Azerbaijan illuminates the way the Azerbaijani people are guided by towards a brighter future, and yet sparkles in her son, Mr. İlham Aliyev, the President of the Azerbaijan Republic, who has drawn inspiration from the soul of his mother, and in Mrs. Mehriban xanım Aliyeva, the First Lady of Azerbaijan, President of Heydar Aliyev Foundation, Goodwill Ambassador of UNESCO and ISESCO, an Member of Parliament, who was as dear to Zərifə xanım as the latter's children.

May God stand high in favor of the President of Azerbaijan and the First Lady for the sake of the future of our nation, and in memory of the soul of Zərifə xanım, the torch of notability illumining the people!

MEHRIBAN XANIM ƏLİYEVƏ

XX-XXI əsrlər
Azərbaycan Respublikası

MEHRIBAN KHANIM ALIYEVA

XX-XXI centuries
Republic of Azerbaijan

MEHRİBAN XANIM ƏLİYEVƏ

XX-XXI əsrlər
Azərbaycan Respublikası

"Mən öhdəmə götürdüyüm hər bir işə çox böyük məsuliyyətlə yanaşıram.
Hər zaman öz fəaliyyətimdə çalışmışam ki, bir neçə amala əsaslanım.
Bunlar vətənpərvərlik, insanpərvərlik və mərhəmətilikdir".

*Mehriban Əliyeva
Azərbaycanın Respublikasının Birinci Xanımı, Heydər Əliyev Fondunun Prezidenti,
millət vəkili, YUNESKO və İSESCO-nun Xoşməramlı Səfiri*

MEHRIBAN KHANIM ALIYEVA

XX-XXI centuries
REPUBLIC OF AZERBAIJAN

"I approach every work I undertake with great responsibility.
I have always tried to build my activity upon a number of goals.
These include patriotism, humaneness and compassion".

*Mehriban Aliyeva
The First Lady of Republic of Azerbaijan, President of
the Heydar Aliyev Foundation, Member of Parliament,
UNESCO and ISESCO Goodwill Ambassador*

Hər kəs doğulduğu torpağın, mənsub olduğu xalqın, boy aldığı soyun bir parçasıdır. Çağdaş Azərbaycanın ilk Birinci xanımı da məğrurluğu, müdrikliyi, nəcibliklə dolu qəlbi, insansevərliyi, gözəlliyi və nurlu baxışı ilə Azərbaycanın qüdrətli xatunlarını xatırladır. Atabəylər dövlətinin Möminə xatunu, Ağqoyunluların Sara xatunu kimi bu gün O, da müasir Azərbaycan dövlətinə nur çiləyir.

Tanın Mehriban xanım Əliyevanın qismətinə üç müqəddəs soyun işığından pay verib. O, iki böyük müəllim və alimin, yazıçı Mir Cəlal Paşayevin və jurnalist-pedaqoq Nəsir İmanquliyevin ocağında dünyaya gəlib. Atası AMEA-nın həqiqi özüvü Arif Paşayev fizika, texnika və kosmonavtika elmləri sahəsində qüdrətli alim olmaqla, Azərbaycanda ilk Milli Aviasiya Akademiyasının qurucusudur. Anası görkəmli alim, pedaqoq və ictimai xadim Aida xanım İmanquliyeva ərəb-məhcər ədəbiyyatının dünyada ilk qadın tədqiqatçısıdır. O, AMEA-nın Şərqşünaslıq İnstitutunun ilk qadın direktoru olmuşdur.

Mehriban xanım Əliyeva bütün ömrünü Milli dövlətçilik tariximizin yenidən yazılmasına həsr edən, müasir Azərbaycan dövlətinin memarı Heydər Əliyev və insanlara ömrü boyu işiq paylayan Zərifə xanımın ocağının gəlinidir. Həyat yoldaşı, sırdaşı və məsləhətçisi dünyanın tanınmış siyasətçisi və diplomatı Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevdir. Üç övlad anasıdır: Leyla, Arzu və Heydər.

Bütün bunlar onun alim yazısı, tale qisməti olsa da, həyat yolunu və fəaliyyət dairəsini O, özü müəyyənləşdirib.

Qloballaşan dünyaya, ümumbəşəri dəyərlərə töhfələrinə görə O, Azərbaycanın və dünyanın bir sıra mükafatlarına layiq görülüb. Bu mükafatlar onun ictimai-siyasi fəaliyyətinə və Birinci xanım kimi xidmətlərinə görə verilib.

Everybody is like a grain of the land in which he/she has been given birth; a piece of the nation to whom he/she belongs, and a part of the entire family he/she is brought up in.

The grandeur and wisdom, the nobility of soul, the culture of philanthropy and humaneness, the natural beauty and radiant look of the very first First lady of the modern-day Azerbaijan rank her as high as great khatus, her ancestry. Like Momuna khatun of the State of Atabeylar or Sara khatun of the State of Akkoyunlu, Mehriban khanim Aliyeva is an icon of light with her abilities shining out when compared to the others in the modern State of Azerbaijan.

God endowed Mehriban khanim Aliyeva with the fate to accept the torch from three famous families. She was born and brought up in the hearth in which the pillar of science and education was associated with her renowned grandfathers, Mir Calal Pasayev, a teacher, scholar of literature studies and a writer, and Nasir Imanquliyev, a prominent columnist and publicist. Her father, Arif Pasayev is a full member of the National Academy of Sciences of Azerbaijan; a famous scientist in the field of physics, technology and cosmonautics; and the founder of the National Aviation Academy, the first higher educational institution of its kind in Azerbaijan. Her mother, Aida khanim Imanquliyeva, a well-known scholar in oriental studies, a public figure, the first female director of the Institute of Oriental Studies under the National Academy of Sciences of Azerbaijan, and the world's first female researcher of the Neo-Arab (Arab-mah-jar) literature.

Mehriban khanim Aliyeva is the daughter-in-law of Heydar Aliyev, the architect of the modern State of Azerbaijan who devoted his life to rewriting the history of national statehood of his motherland, and Zərifə khanim Aliyeva, his spouse who healed people of illness, thereby leasing a new life to many.

She is married to Mr İlham Aliyev, her like-minded associate, the President of the Azerbaijan Republic, a world known politician and diplomat. The couple has three children, two daughters, Leyla and Arzu, and a son, Heydar.

An apparent wish falling to her lot has, nevertheless, been converted into a path which she followed to square a circle, thereby adding more fame to the status of her family.

"Yüzliliyin mesenatları" Beynəlxalq Xeyriyyə Fondunun "Yaqut Xaç" ordeni və "Qızıl Ürək" beynəlxalq mükafatları ilə təltif olunan YUNESKO və İSESKO-nun xoşməramlı səfirinin ən böyük səadəti və mükafatı millət vəkili və ictimai xadim kimi qazandığı xalq məhəbbətidir.

Sivilizasiyalı dialoqa, bəşəriyyəti birliliyə, dostluğa çağıran, Şərqlə Qərbi İpək Yoluna səsləyən Mehriban xanım Əliyeva Bakı şəhərində anadan olub. O, 1982-ci ildə 23 yaşda orta məktəbi qızıl medalla bitirərək N.Nərimanov adına Azərbaycan Dövlət Tibb İnstitutunun müalicə-profilaktika fakültəsinə daxil olub. 1983-cü ildə Azərbaycan Respublikası Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin I katibi Heydər Əliyevin oğlu İlham Əliyevlə ailə həyatı qurduqdan sonra təhsilini Moskvada M.Seçenov adına I Moskva Tibb İnstitutunda davam etdirib. 1988-ci ildə oranı fərqlənmə diplomu ilə başa vuraraq 1988-1992-ci illərdə Moskvada Göz Xəstəlikləri Elmi-Tədqiqat İnstitutunda oftalmoloq kimi çalışıb. İnsanların gözüinə nur bəxş edib.

1995-ci ildə Azərbaycan Mədəniyyətinin Dostları Fondunun, 1996-cı ildə Azərbaycan, ingilis və rus dillərində işıq üzü görən "Azərbaycan-İrs" jurnalının təməlini qoyub. 2002-ci ildə Azərbaycan Gimnastika Federasiyasının prezidenti, 2004-cü ildə Milli Olimpiya Komitəsi İcraiyyə Komitəsinin və Yeni Azərbaycan Partiyası Siyasi Şurasının üzvü seçilib. Mehriban xanım Əliyeva ona olan hər cür etimada böyük hörmət və məsuliyyətlə yanaşdığından qısa zaman kəsiyində bütün bu sahələrdə çox böyük uğurlar və nailiyyətlər əldə edildi.

2004-cü ildə şifahi xalq ədəbiyyatının və musiqi irsinin qorunub saxlanması və inkişaf etdirilməsinə görə YUNESKO-nun və çoxşəxli, genişmiqyaslı fədakar fəaliyyətinə, qayğıya ehtiyacı olan uşaqlara

She has been honoured with a number of national and international awards as recognition of her valuable contributions to universal values in the globalizing world, as well as her socio-political activities and merits in capacity of the first lady.

Conferred on her are the Ruby Cross order by the international charity foundation Patrons of Art of the Century and the Golden Silk award; but the sincerest appreciation of Mehriban khanim, the UNESCO and ISESCO Goodwill Ambassador is the public credit which she has deserved as an MP and a public figure, calling upon nations to dialogue among civilizations, urging the universe to unity and friendship, and appealing to the West and East for the revitalization of the Great Silk Route, a centuries-old bridge of communication among people of different cultures, religions and beliefs.

She was born in the city of Baku. In 1982, after she graduated the secondary school #23 with the golden medal - the award of straight "A" students - she was admitted to the Treatment-and-Prophylaxis Faculty of the Azerbaijan State Medical Institute named after N. Narimanov. A year later, she continued her higher education studies at the 1st Moscow Medical Institute named after M. Sechenov, following her marriage in 1983 to İlham Aliyev, the son of Heydar Aliyev, the first secretary of the Central Committee of the Communist Party of the Azerbaijan Soviet Socialist Republic at that time. In 1988, she graduated with distinction from the higher educational institution thereof and started her career as an ophthalmologist at the Moscow Research Institute of Eye Diseases. For four years, 1988 through 1992, she devoted herself to cure people of the diseases which they were suffering.

In 1995, she set up the Friends of Azerbaijan Culture Foundation, and a year after she initiated another project - "Azerbaijan-Irs" magazine that came out in three languages, Azerbaijani, English and Russian. In 2002, she took on the post of the president of the Azerbaijan Gymnastics Federation. Two years later, in 2004, she was elected as a member of the Executive Board of the National Olympics Committee and a member of the Political Board of the ruling Yeni Azerbaijan Party. Her ability to translate the confidence given to her into doing actual work - and finishing it within a short period of time - with high esteem and respon-

diqqətə, təhsilə və İslam aləmində gördüyü işlərə görə isə 2006-cı ildə İSESKO-nun xoşməramlı Səfiri adına layiq görülmüşdür. Mehriban xanım Əliyeva 2005-ci ildə 14 sayılı Əzizbəyov seçki dairəsindən Milli Məclisə deputat seçilib. 2005-ci ildə müdafiə etdiyi "Eftanaziya və təbabətdə humanizm problemi"na həsr olunan namizədlik dissertasiyası ilə elmi humanizmin əsasını qoymuşdur. Azərbaycanın Birinci xanımının dövlət və xalq qarşısında ən böyük xidməti 2004-cü ildə təsis etdiyi Heydər Əliyev Fondu ilə bağlıdır. Onun rəhbərlik etdiyi bu Fond dünya şöhrətli dövlət adamı, Ümummilli Lider Heydər Əliyevin zəngin irsinin öyrənilməsi və onun yaratdığı milli dövlətçilik ideyalarının yeni nəsilə çatdırılması və inkişaf etdirilməsi istiqamətində misilsiz işlər görür. Mehriban xanım Əliyeva eyni zamanda Azərbaycan-Amerika parlamentlərarası dostluq qrupunun rəhbəri, "Muğam" jurnalının təsisçisidir.

Bu gün Azərbaycanın Birinci xanımı vətəninə olduğu kimi, Şərqdə və Qərbdə, inkişaf etmiş Avropa ölkələrində, ABŞ-da belə tanınır və sevilir. YUNESKO-nun 41, İSESKO-nun 51 Xoşməramlı səfirindən biri olan Mehriban xanım Əliyeva müxtəlif ölkələrin ayrı-ayrı mətbuatında beynəlxalq aləmdə humanist fəaliyyətinə görə M.Rastrapoviç, K.Kardinal, L.Məryam, V.Adamkus, Tereza Ana kimi insanlarla müqayisə edilir. Bu gün hər kəs ümid çırağı kimi onun nəciibliyinə və xeyirxahlığına pənah götürür.

Azərbaycanın Birinci xanımı "Yeniləşən Azərbaycana yeni məktəb", "Təhsilə dəstək" layihələri ilə yüzlərlə orta məktəb binasının təməlinin qoyulmasına və bərpasına nail olub. Onlar müasir-texniki avadanlıqlarla, kompüterlərlə, idman qurğuları ilə təchiz edilib. Belə möhtəşəm layihələr hətta ən ucaq dağ kəndlərində, çadır şəhərciklərində gerçəkləşdirilir. Qax, Zaqatala və Balakan bölgələrində yaşayan gürcü

sibility has played a pivotal role in major breakthroughs and much success in the fields of activity she was involved in.

In 2004, she was designated as UNESCO Goodwill Ambassador for Oral and Musical Traditions, in reward for her contributions to preserve and develop the folk literature and musical heritage, while in 2006, she received the counterpart rank from the Islamic Educational, Scientific and Cultural Organization (ISESCO) as a token of her selfless merits in the field of taking charge of the children in need of care, as well as contributions to the advancement of the system of education in Azerbaijan and the evolution of the Islamic World.

In 2005, Mehriban xanim won the overwhelming majority of votes in the Azizbayov Electoral District #14 and became a Member of Milli Majlis, the Parliament of Azerbaijan. In this capacity, she heads the Azerbaijan-U.S. inter-parliamentary friendship group.

In 2005, she defended her Ph.D. thesis on Euthanasia and the problems of Humanism in Medicine, thereby providing a basis for scientific humanism.

The greatest service of the first lady to the State and people of Azerbaijan so far has been linked to the establishment of the Heydar Aliyev Foundation. At this institution, of which she is the head, tremendous work is underway on the study of the immense heritage of Heydar Aliyev, an internationally renowned state figure and the national leader of Azerbaijan, and the development of the statehood ideas, which he has originated, and, finally, the transfer of these concepts to upcoming generations. Mehriban xanim is also the founder of the Muğham magazine.

The first lady of Azerbaijan is recognized in the West and East, industrialized European nations, as well as the United States. As one of the 41 Goodwill Ambassadors of UNESCO and 51 of ISESCO, Mehriban xanim Aliyeva received international press coverage as a sign of her humanitarian activities, thereby being ranked as high as M. Rostropovich, K. Cardinal, L. Maryam, V. Adamkus, and Mother Teresa. A flame of hope, she proves her nobleness and generosity by lending a helping hand to people in need of aid.

Following the initiation of 'New School to Renewed Azerbaijan' and 'Support to Education' projects, Mehriban xanim has succeeded in breaking the ground for and/or

dilli inqiloylar üçün 'Təhsilə dəstək' proqramı çərçivəsində tikilən yeni məktəblər tədris ləvazimatları və dərsliklərlə təmin olundu. Bakıda yəhudi uşaqları üçün 'Xabad-Or-Avner' təhsil mərkəzinin təməli qoyuldu. Uşağın evləri və internat məktəbləri Birinci xanımın qayğısı, mərhəmət hissi ilə yeniləşən Azərbaycanın bir parçasına çevrildi. Bir vaxtlar İbrahimxəlil xanın nəvəsi, Qarabağın sonuncu xanı Mehdiqulu xanın qızı Xursud Banu Natəvan Qarabağın Üzeyir bəy Hacıbəyli kimi istedadlı gənclərini Qurani-Kərimin altından keçirərək Qori Müəllimlər Seminariyasına oxumağa göndərirdi. Bu müdrik və uzaqgörən Xan qızı səmayının səxavətlə məarifə və elmə sərf edirdi. Sonralar bu müqəddəs anəmə Azərbaycanın iki qüdrətli məarifpərvərinin - XX əsrin əvvəllərində neft milyonçusu Hacı Zeynalabdin Tağıyevin və XX əsrin 70-ci illərində isə Azərbaycan Respublikası Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin I katibi Heydər Əliyevin ömür yoluna çevrildi.

Müqəddəs əməlləri amalına çevirən, millətin nəcətini elm-ürfanda görən Mehriban xanım Əliyeva vətəndə həyata keçirdiyi genişmiqyaslı layihələrlə kifayətlənmir. Onun 'Təhsilə dəstək' layihəsi sərhədləri aşır, dünyanın müxtəlif guşələrində yaşayan soydaşlarımızı unudulmur. Gürcüstanda tarixi dədə-babə torpaqlarında Tiflis-Borçalı məktəbləri bərpa olunur, anadilli dərsliklərlə təmin edilir. Eyni siyasət Moskvada, MDB və Avropa dövlətlərində də həyata keçirilir. Dağılıq Qarabağ münacişəsinin dahişətlərini yaşayan, bir milyondan çox həmvətəninin, qaçqın və məcburi köçkünün haqq səsinə dönan Mehriban xanım müharibənin və təbii fəlakətin acılarını yaşayan Pakistanda Qız Məktəbinin təməlini qoyur.

Mehriban xanımın təhsilə, elmə, məarifə olan bu qayğısı, Xataxoyunlu dövlətinin hökmdarı Qara Yusifin baş xatunu Əleykə-Könüldəşi və qızı Şahsarayı xatırladır.

restoring hundreds of secondary schools, which also were outfitted with advanced technical equipment and appliances, including computers, and provided with sports facilities. Such high-flying projects got operational throughout the country, even reaching out the remote mountainous settlements and refugee camps. The 'Support to Education' project turned out extremely well for Ingiloy, a unique indigenous minority living in the Balakan, Qax and Zaqatala regions of Azerbaijan, who received a number of newly built schooling facilities, including education materials and textbooks. Meanwhile, Jewish children in Baku were granted the Khabad-Or-Avner educational centre.

Particular attention is given to children's and orphan's homes, hostels for abandoned children, which have become an integral component of the Azerbaijan being modernized through the merciful care and compassion taken by the first lady.

In late 19th century, it was Khursud Banu Natəvan, the daughter of Mehdiqulu xan, the last khan of Garabagh, who looked for young talents, like Uzeyir bəy Hacıbəyli, the great Azerbaijani composer who composed the first opera in the Oriental world, and sent them to the Gori Seminary in Georgia for studies. The selected youth passed under the Holy Koran - a sign of their dedication and loyalty to the culture and religion they affiliated with. Khursud Banu Natəvan, a clear-sighted mind and a generous philanthropist, realized very well that the investment in education and science would pay for itself in full, multiplying its return in many other spheres of activity.

This policy was later kept alive by Hacı Zeynalabdin Tağıyev, an oil mogul who used to be a great enlightener at the beginning of the 20th century, and Heydər Əliyev, the first secretary of the Central Committee of the Communist Party of the Azerbaijan Soviet Socialist Republic, in the 1970s.

Golden deeds became the ultimate choice of Mehriban xanım, with the clear vision of education and science as the salvation of the nation. The 'Support to Education' project of Mehriban xanım was not confined to the boundaries of Azerbaijan; soon, the initiative expanded in scale to meet the educational needs of Azerbaijanis living abroad, in different countries. Work started on the repair and reconstruction of

Bu qüdrətli xatunların zamanında paytaxt Təbrizdə, Azərbaycanın müxtəlif yerlərində mədrəsələr açıldı. Ağqoyunlu dövlətinin hökmdarı Uzun Həsənin anası Sara xatun və xanımı Salcuqşah Bayım elmə, maarifə xüsusi diqqət ayırırdı. Avropanın və Şərqlin məşhur alimləri Ağqoyunlu sarayına toplaşdı. Bu ənənəni Səfəvi hökmdarı I Şah İsmayıl Xətəinin qızları Məhribanü Sultanım və Pərixan xanım, sonrakı yüzillərdə isə Xurşud Banu Natəvan davam etdirdi. Bu gün Məhriban xanımın klassik Azərbaycan ədəbiyyatı və musiqisi istiqamətində həyata keçirdiyi genişmiqyaslı layihələr də əski dövlətçilik ənənələrindən gələn müqəddəsliyə bağlıdır.

Tarixə məşhur elmi mərkəzlər bəxş edən türk dünyası və Azərbaycan bu gün ilə fəxr edir. Salcuqlu Məlik şahın zamanında qurulan, qüdrətli filosof-alimlər, təbəblər yetirən, elm-ürfan və ziya mənbəyi olan Nizamiyyə Universiteti onun ömür-gün yoldaşı Türkən xatunun şah əsəri hesab edilir. Azərbaycanın Birinci xanımı Məhriban Əliyevanın təməlini qoyduğu və rəhbərlik etdiyi Azərbaycan Mədəniyyətinin Dostları Fondu və Heydər Əliyev Fondu əslinə ayrı-ayrılıqda bir Nizamiyyə Universiteti, milli-mənəvi dəyərlərin qorunub himayə olunduğu, tədqiq və təbliğ edildiyi möhtəşəm bir mərkəzdir. Bu mərkəz həm də Azərbaycanşünaslığa elmi əsaslarla töhfələr verən bir Məbəddir.

XI - XII yüzilləri Azərbaycanın intibah dövrü kimi etiraf edənələr XIII-XVI yüzilləri milli özünüdərk, yaddaşa qayıdış əsrləri kimi qəbul edirlər. Bu tarixdə Azərbaycanda Qaraqoyunlu, Ağqoyunlu və Səfəvilər kimi qüdrətli dövlətlərin təməli qoyulmuşdur. Azərbaycan xalqı başəriyyət sivilizasiyasına Cahan şah Həqiqi, Qazi Bührənəddin, I Şah İsmayıl Xətai, Məhəmməd Füzuli, Səfəddin Ürməvi kimi dühalar bəxş etmişdi. Qaraqoyunlu hökmdarı Cahan şah Həqiqi

Borchali-Tiflis (modern-day Tbilisi) schools in Georgia in the historical Azerbaijani lands. The project currently includes certain components covering schools and educational facilities in Moscow, other parts of CIS nations, and Europe.

In addition to the pleading voices of more than one million of her compatriots who witnessed and survived the horrors of the war over Nagorno (Daghlığ)-Garabagh, becoming refugees and internally displaced persons, appealing to her for help, Məhriban xhanım also initiated a female school in Pakistan, a country still suffering from the consequences of recent natural disasters and warfare.

Careful attention to education, science, enlightenment activities put Məhriban xhanım at even with Aleyka-Konuldash, the grand khatun of Kara Yusif, the founder of the State of Karakkoyunlu and his daughter Shahsaray. The great khatusn of the State of Karakkoyunlu initiated the opening of madrasahs in Tabriz, the capital, and other cities across the country.

Time went by, and one Turkic state took over from another, but the tradition of patronage of science and education by female rulers continued to exist.

During the reign of the Akkoyunluar dynasty, Sara khatun, the mother of Uzun Hasan, the founder of the State of Akkoyunlu, and Salcuqşah Bayım, his wife, paid a particular attention to scientific, educational developments. At that time, eminent scientists and scholars from the East, as well as Europe were invited to yet enrich the torch of knowledge in State of Akkoyunlu.

Məhimbənu Sultan and Pərixan xhanım, the daughters of Shah İsmayıl the First -Xətai, the founder of Azerbaijani State of Səfəvids also were the patrons of art, education and science.

Today, upon a period of time, six centuries later, Məhriban xhanım has revived that glorious statehood tradition of the Azerbaijanis, by being at the helm of the sacred duty to implement large-scale projects on the preservation and revitalization of the classic Azerbaijani literature and music.

The Turkic world in general and Azerbaijan, the centre-piece of its cerebral activities, in particular, experience the revival of grand traditions of the past.

The enduring masterpiece of Türkən khatun, the wife of

xatunu ilə birgə "Həqiqət bağçası" ədəbi məclisini, Ağqoyunlu hökmdarı Uzun Həsənin baş xatunu Səlcuqşah Bayım "Sazandalar" dəstəsini, Səfəvi hökmdarı I Şah İsmayıl "Xətai" gülzarını yaratdı. Aşıq poeziyası, el sənətkarları, muğam ifaçıları saraylarda himayə olundu. Xan qızı Xurşud Banu Natəvan yüz illər sonra bu ənənəni yaşatdı. Qarabağ şairlərini, xanəndələrini cəm edib "Məclisi-Üns"ün təməlini qoydu. Lənkərandan, Şamaxıdan, Bakıdan səsinə-səs gəldi. "Beytüs-Səfa", "Beytüs-Fəramuşan" ədəbi məclisləri yarandı.

Azərbaycan Mədəniyyətinin Dostları və Heydər Əliyev fondlarının xətti ilə sənəti və mədəniyyəti himayə edən Mehriban xanım Əliyeva çağdaş Azərbaycan əski çağlara cığır açdı. YUNESKO-nun xətti ilə Azərbaycanın tarixi abidələri, muğamları dünyanın maddi-mədəni inciləri sırasına yazıldı. Mehriban xanım Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevə və YUNESKO-nun baş katibi Koşişiro Matsuuranın xeyir-duası ilə Dənizkənarı Milli Parkda Muğam Mərkəzinin təməlini qoydu. Muğamın inkişafı və təbliği istiqamətində atılan bu möhtəşəm addım "Azərbaycan muğamları" layihəsi ilə müşayiət olundu. Layihə çərçivəsində işıq üzü görən "Qarabağ xanəndələri" albomu ölməz muğam ifaçılarını yenidən dünyaya təqdim etdi. Cabbar Qaryağdıoğlu, Xan Şuşinski, Bülbül kimi və bu gün muğam dünyamızı zینətləndirən Şərqin bənzərsiz muğam ifaçıları Qarabağ həqiqətini muğamın dili və səsin sehri ilə dünyaya bəyan edir. "Muğam - Dəsgah" layihəsi çərçivəsində muğam dəsgahları birbaşa konsertlərdən lentə yazıldı. Mehriban xanım "Muğam Ensiklopediyası" layihəsinin də gerçəkləşdirilməsinə, onun elektron variantının hazırlanmasına nail oldu. "Muğam portalı"nın yaradılması, "Muğam Internet" layihəsinin, muğamla bağlı beynəlxalq konfransların, festivalların,

Malik shah of the Seljukids, was Nizamiyya University, which at its time was a major hub of education and knowledge in the limelight of many, for it fostered a number of outstanding scientists, scholars, philosophers, thinkers, and physicians of higher category. Founded and headed by the first lady of Azerbaijan, the Friends of Azerbaijani Culture Foundation and the Heydar Aliyev Foundation, are the two influential institutions in which Nizamiyya traditions are reflected nowadays, since they operate for the sake of protecting and favouring, as well as studying and promoting national spiritual values. They also are great schools making science- and research-based contributions to Azerbaijani studies.

Those who acknowledge that the 11th-12th centuries are the period of Renaissance in Azerbaijan, also admit that the 13th-16th centuries illustrate the durable length of self-cognition of Azerbaijanis, who have made the full restitution to themselves for what had been lost in the past. Dating to that epoch is the emergence of the State of Karakoyunlu, the State of Akkoyunlu, and their ultimate heir, the Azerbaijani State of Safavids. Enriching the global civilization were the famous sons of Azerbaijan - Jahan shah Haqiqi, Qazi Burhanaddin or Burhanaddin Sivası, Shah İsmayil the First-Xətai, Mahammad Fuzuli, Safiaddin Urmavi and others. Jahan shah Haqiqi, the Qaragoyunlu ruler, and his spouse organized regular literary soirees known as Haqiqat Baghchasi. This tradition was maintained during the State of Akkoyunlu, with its founding ruler Uzun Hasan and his wife Səlcuqşah Bayım setting up Sazandalar company. Later, Shah İsmayil the First ordered Khətai Gulzari be created and act in his palace; the poetry of ashiks, masters of folk art, and khandas were under the patronage of the Safavid rulers. Centuries later, Xursud Banu Natəvan revived the almost forgotten tradition; she founded Məclisi-Üns, the soiree of poets and khandas from Garabagh. Soon, similar evening parties - like Beytüs-Səfa, Beytüs-Fəramusan - were arranged in other regions of Azerbaijan, particularly, Baku, Lankaran, Samakhi.

Patronizing art and culture through the projects sponsored by the Friends of Azerbaijani Culture Foundation and the Heydar Aliyev Foundation, Mehriban khanim Aliyeva calls upon modern-day Azerbaijan to recover the historical past. Historical monuments of Azerbaijan, muğams of the Azerbaijani people were included in the World Heritage List

simpoziumların həyata keçirilməsini nəzərdə tutan "Muğam dünyası" layihəsi Mehriban xanımın Azərbaycanı, eyni zamanda sənətsüənəslığə və musiqisüənəslığə bəxş etdiyi ən müqəddəs töhfələrdir.

XII - XVI yüzillərdə dəyərli sənət əsərləri və risalələri yaradan Səfiyəddin Ürməvi və Fətullah Şirvani kimi qüdrətli sənətsüənəslərin kitablarının "Muğam Antologiyası" layihəsi çərçivəsində işıq üzü görməsi Azərbaycan muğamlarının himayədarının nüfuzunu təkcə vətəninə deyil, dünyada artırır. Gənc istedadlara, muğam ifaçılarına daim diqqətlə yanaşan Azərbaycanın Birinci xanımı müxtəlif muğam müsəbiqlərini dəstəkləməklə onların dostuna çevrilmişdir.

Tarixin müxtəlif dövrlərində qüdrətli şəxsiyyətlər, sərkərdə xaqanlar yətişən Azərbaycan qadını ən ağır döyüşlərdə ərinə, oğluna arxa olmuş, onunla çiyin-çiyinə dayanmışdır. Bu gün Azərbaycan qadınının haqq səsinə döənə Mehriban xanım dünyaya sülhün, barışın, qardaşlığın gözü ilə baxır. Qloballaşan dünyanı tolerantlığa, dünyəvi dəyərlərə, insan haqlarına sayğıya çağırmaqla, Azərbaycan qadınının əsil obrazını dünyaya tanıdır. İngiltərədə dərc olunan, dünyanın nüfuzlu "The Times" qəzetinin 2007-ci ildə apardığı araşdırmanın nəticəsi kimi Eleanora Ruzvelt, Hillari Klinton kimi qadınlarla bir sırada məhz müstəqil respublikamızın ilk Birinci Xanımı və ölkəmizdə Birinci Xanım İnstitutunun banisi Mehriban xanım Əliyevanın dünyanın ən tanınmış 5 fəal birinci xanımı siyahısına daxil edilməsi də buna bir daha sübutdur.

Şərqi, Türk dünyasının və Azərbaycanın ən qüdrətli şəxsiyyətləri, sərkərdə xaqanları, pirlərə, övlətlərə, Tanrı evlərinə, üləmalara ehtiram göstərib. Saraylarında fikir və düşüncə sahiblərini himayə etdikləri kimi, onların şərafinə təbirlər, məqbərələr ucaldılıb. Bu gün Azərbaycanın ayrı-ayrı bölgələrində bir çox abidələrin və dini məbədlərin bərpa olunması

of Tangible and Intangible Masterpieces. With the blessing of Mr İlham Aliyev, the President of the Republic of Azerbaijan, and Mr Koichiro Matsuura, the director-general of UNESCO, Mehriban khamin held the ground-breaking ceremony at the site in the Baku Seaside Park (Boulevard), which has been selected to host the building of the Mugam Centre. This grandiose step forward - along with other sacred duties to art and musical study - to develop and promote mugham was accompanied by the project Mughams of Azerbaijan. A separate component of the entire work included the publication of Garabagh Khanandalari album, rediscovering, through rich illustrations, the life and creative work of mugham performers. In their performances, mugham luminaries, like Cabbar Garyagdioglu, Khan Shushinski, Bulbul and others had the recourse to the innermost language and enigmatic voices of mugham to tell the truth about Garabagh. Another project, known as Mugham - Dastgah, was one more success, resulting in the production of tape records of mugham pieces directly from live concerts. Mehriban khamin managed to complete the work on the setting up of an electronic version of the Mugham Encyclopaedia. Coming into being is a comprehensive website featuring mugham, in the framework of the Mugham Internet project, and a set of international conferences, festivals and symposia on mugham topics, as part of the World of Mugham project.

Adding to the domestic and international fame of the patron of the Azerbaijani mughams is the publication of the books of Səfiyəddin Ürməvi and Fətullah Şirvani, the great art connoisseurs who created art masterpieces and small notated musical works in the 13th and 16th centuries, in the framework of the Anthology of Mugham project. With special emphasis on young talents-the performers of mugham, the first lady of Azerbaijan has become their friends, the person whom they can rely on, the sponsor of mugham contests.

An Azerbaijani female, giving birth to great personalities, warlords, and khaqans in various periods of history, needed no props to support her husband and son(s) in the ordeals of war. Mehriban khamin is an avatar of the voice of justice of an Azerbaijani female, with the vision of the world through the spectrum of peace, reconciliation and friendship. Appealing to the globalizing world for tolerance, val-

da məhz Mehriban xanım Əliyevanın adı ilə bağlıdır.

Ağqoyunlu, Qaraqoyunlu, Səfəvi hökmdarlarının, Osmanlı sultanlarının, Şirvan şahlarının dinlərin dialoquna göstərdiyi ehtiram hissi bu gün Mehriban xanım Əliyevanın əməli fəaliyyətində gerçəkliyə çevrilir.

Raşidi xəlifəsi Ömər in Fələstin torpağına ayaq basarkən Süleyman Peyğəmbərin məşhur məbədinin xarabalığında namaz qılması, əmir Teymurun kilsələrə Tanrı evi kimi baxması yüz illər sonra Heydər Əliyevin dövlətçilik ideologiyasında yaşadı. Onun ideyalarının qarşısı və davamçısı olan, məscidlər və minarələr ucaldan Mehriban xanım kilsələrə, sineqoqlara da diqqət və vaxtı ilə yanaşır. Cahan şah sevimli xatunu Mümtaz Mahalın eşiqinə Tac-Mahalı, Atabəy Məhəmməd Möminə xatun türbəsini ucaltdı. Sevimli Zərifəsinə abidə ucaldan Heydər Əlirza oğlu Əliyev Cavid məqbərəsini, Şəhidlərin ruhuna "Şəhidlər" kompleksini qurdu. Azərbaycanın Birinci xanımı bu müqəddəs ənənəni bu gün Azərbaycanın bütün guşələrində həyata keçirir. Onlarca türbələrin, məscidlərin təməli qoyulur. Azərbaycanın bütövlük və azadlıq rəmzi olan Cavid xanın məzarı üstə məqbərənin ucaldırılması, Gəncənin maddi-mədəni icmlərinin bərpa etdirilməsi, Gəncə Qalasının darvazasının yaddaşlara qaytarılması, Gəncənin 2500 illiyinin təntənə ilə qeyd edilməsi, Gəncə xanlığının bayrağının yenidən dalğalandırılması, "Cavid xan" filminin yaradıcı heyətinə dəstək verilməsi Mehriban xanım Əliyevanın milli dövlətçilik tariximizin qızıl səhifələrinə yazılmış xidmətlərindəndir. Bu, həm də sinəsinə Sisianovun oğlu və ər dağı çəkdiyi Bəyim xanımın ruhuna hörmətdir.

Azərbaycanın qüdrətli xatunları və görkəmli dövlət xadimləri qılınc və qələmin vəhdətində dövlət quran sərkərdə xaqanlara təkə dəyər olmadılar, onlar həm

ues of secularism, respect for human rights, she also promotes the real image of an Azerbaijani female. In its survey conducted in 2007, The Times ranked Mehriban khanim, the very first First Lady of Azerbaijan and founder of the First Lady Institution in this country among the five mostly recognized first ladies in the world, along with Eleanor Roosevelt and Hillary Clinton.

Well-known figures, warlords and khagans of the East, Turkic World and Azerbaijan always esteemed pirs, temples, as well as saints, scholars and scientists. In their palaces, they - the Turkic powers that be - protected the masters of thought, and ordered the tombs be built on their graves. Today, it is Mehriban khanim Aliyeva who keeps the past traditions alive, by sponsoring the restoration of monuments and temples in different regions of Azerbaijan.

The matter-of-fact activity of Mehriban khanim Aliyeva is a living embodiment of respect for a dialogue among religions - a convention practiced in the past by Ağqoyunlu, Qaraqoyunlu and Safavid rulers, as well as the shahs of Shirvan and Ottoman sultans.

When Khaliph Omar one of the Rashiduns, set foot on the land of Palestine, he performed namaz amid ruins of what used to be the Solomon's Temple. Tamerlane, the great Turkic warlord and ruler, considered churches as the houses of God - which, therefore, must be protected. These conventions were revitalized centuries later, in the ideology of statehood originated and fostered by Heydar Aliyev. His successor and the messenger of his ideas, Mehriban khanim sponsored the building of mosques and minarets, paying a special attention to churches and synagogues as well.

Taj Mahal is certainly a declaration of love of the fifth Mogul emperor, Shah Jahan, for his beloved wife, Mumtaz Mahal. In Azerbaijan, it is Momina khatun tomb which tells another story of love, this time of Atabey Məhəmməd Cahan Pahlavan for his adored spouse, Momina khatun.

Heydar Aliyev, the father-in-law of Mehriban khanim, erected monuments to many, as diverse as Huseyn Javid, a prominent Azerbaijani writer and thinker, and shehids, who fell in fights for the independence of Azerbaijan. A monument to his wife, however, is a particular tribute to her.

Mehriban khanim stands out for her valuable merits to the

də möhtəşəm ideyaların müəllifləri və memarları oldular.

Bu gün dünyanın ən müqəddəs yerlərini dolanan Mehriban xanım öz fəaliyyəti ilə həm də Böyük İpək Yolu layihəsinə, milli dövlətçilik tariximizə, sivilizasiyaların dialoquna töhfələr verir.

1918-ci ildə Şərqi ilk Demokratik Cümhuriyyəti qurulanda onun etiraf olunması, özgürlüyünün tanınması üçün Əlimərdan bəy Topçubaşov kimi qüdrətli diplomatlar cətinliklərlə üzləşirdi. Erməni daşnaklarının, çar Rusiyasının, Azərbaycanı azad görmək istəməyən bəzi Avropa dövlətlərinin təzyiqinə baxmayaraq, Versal sarayı və Əlimərdan bəy Topçubaşov milli dövlətçilik tariximizə yazılır. Bu gün yüz ilə yaxın bir zaman kəsiyi ötəndən sonra Versal sarayının önündəki üç abidənin bərpasını məhz Heydər Əliyev Fondu öz üzərinə götürür.

Bu gün Prezident İlham Əliyevin tapşırığı ilə Əlimərdan bəy Topçubaşovun Fransadakı məzarı üzərində onun abidəsi ucalır. Mərasimdə Azərbaycanın Birinci xanımı da iştirak edir. Gürcüstanda uyuyan Mirzə Şəfi Vəzeh, Mirzə Fətəli Axundzadə, Əhməd bəy Ağayev kimi maarifçilərin məzarları bərpa edilir, qəbirüstü abidələri yaradılır. Mirzə Cəlilin, Nəriman Nərimanovun Tiflisdəki ev-muzeyləri təmir edilir. Heydər Əliyev Fondunun Gürcüstan nümayəndəliyi fəaliyyətə başlayır və eyni siyasət Rusiyada da həyata keçirilir. Moskvada təməli qoyulan Heydər Əliyev Fonduna Leyla İlham qızı Əliyevanın rəhbərlik etməsi isə Mehriban xanımın ənənəlik və xeyirxahlıq dolu ideyalarının sərhədlərini daha da genişləndirir.

Heydər Əliyev ənənələrini amalına, ictimai-siyasi

completion of construction of tens of mosques, as well as tombs to commemorate the great sons of Azerbaijan. Among them is a tomb on the gravestone of Gavad khan, the last khan of Ganja, who was killed by Russian occupants headed by general Tsitsianov, in response to his defiance in favour of sovereignty of his small realms and unification of scattered Azerbaijani khanates - thereby becoming a symbol of unity and independence of Azerbaijan. Thanks to tremendous support by the first lady, architectural treasures of Ganja are under reconstruction. The city itself is now experiencing the new renaissance - the flag of the khanate has been firmly hoisted over this city with deep history. Solemn celebrations have taken place recently to mark the 2,500 years of existence of Ganja. At the top, there has been found a room to produce a feature film dedicated to Javad khan; Mehriban khanim personally patronized the production personnel, thereby gilding a string of her contributions to the history of statehood of Azerbaijan. The film is also a profound tribute to Bayim khanim, the wife of Javad khan, whose life became an anguish of mind after the murder of her husband and son by the Russians.

In addition to supporting their husbands, who were building their states in combination of sword with the pen, Azerbaijani khatuses were notable for their merits as masterminds of crucial and brilliant ideas.

Mehriban khanim Aliyeva often pays visits to different parts of the world, thereby promoting the Great Silk Route project, as well as contributing to history of statehood of Azerbaijan, and the dialogue among civilizations.

The path towards recognition, however, was always an uphill struggle for Azerbaijanis. Alimardan bəy Topçubaşov an eminent diplomat in history of statehood of Azerbaijan, faced a string of challenges to seek the recognition of independence of the 1918-1920 Azerbaijan Democratic Republic, the first democracy in the Muslim World, during the 1919-1920 Paris Peace Conference in the Versailles. Despite a mounting pressure from Armenian Dashnaks, Russia and certain European nations, the Conference recognized the independence of Azerbaijan in 1919. Soon the republic collapsed, with Azerbaijan remained re-occupied by Russia, but the merits of Mr Topchubashov and his achievements at the Paris Peace

fəaliyyətinin prioritetlərinə çevirən Mehriban xanımın təşəbbüsü ilə Milli Məclisin qəbul etdiyi Amnistiya Aktı minlərlə məhkumun üzünə zindanların qapısını açdı.

Dövlətçilik tariximizi diqqətlə nəzərdən keçirdikcə biz bu müqəddəsliyi I Şah İsmayıl Xətəinin nəvəsi və I Şah Təhməsinin qızı Pərixan xanımın hakimiyyətində də görürük.

Bütün ictimai-siyasi fəaliyyəti ilə milli dövlətçilik tariximizin altın səhifələrini yazan, fəqət adları xaqan atalarının, qardaşlarının, ərlərinin fəaliyyətinin kölgəsində qalan bu xatunlara bu gün Mehriban xanım öz əməli ilə sanki yenidən nəfəs və ruh verdi.

Bu gün Mehriban xanım Əliyevanın cəmiyyətimizin inkişafı naminə gördüyü müqəddəs işlər Azərbaycan qadının ictimai-siyasi fəallığını daha da artırır. Bütün bunlar eyni zamanda siyasi proseslərdə milli-mənəvi dəyərlərin, qadın qəlbənin hərəkətinin daha çox nəzərə alınmasına və siyasi mühitdə təmiz, saf abı-havanın qorunmasına rəvac verir.

Siyasətdə olsa da, siyasi adam olmayan, zamanı gələndə silahları kitabların, hərbiçiləri alimlərin əvəz edəcəyinə inanan Mehriban xanım xalqın mənəvi zənginliyini onun ululuğu ilə bağladığından sənətin və mədəniyyətin himayədarına çevirilir. 2006-cı ildə Azərbaycan-ABŞ parlamentlərarası dostluq qrupunun rəhbəri kimi Amerikaya səfəri zamanı Vaşinqton Tekstil Muzeyində Azərbaycanın maddi-mədəni incilərindən olan, lakin fars xalçası kimi təqdim edilən Şeyx Səfi xalısının Azərbaycan xalqı və onun dövlətçilik tarixi ilə bağlı olması barədə muzey əməkdaşına məlumat verən Mehriban xanım həqiqət carçısı, məənəviyyət elçisi kimi yaddaşlara yazıldı. Onun etiraz səsi əslində "Gülüstan" və Türkmənçay" müqaviləsi ilə ikiye parçalanan Azərbaycanın haqq səsi idi. Bu səs 500 illik tarixi dövlətçilik ənənəsi olan

Conference are integral parts of the glorious chapter in history of the statehood of Azerbaijan.

Today, it is the Heydar Aliyev Foundation in independent Azerbaijan which, upon a time, almost one century later, has taken the initiative to restore three major monuments in front of the Versailles Palace.

It has become to be President İlham Aliyev who had ordered a monument be erected to Alimardan bay Topchubashov on his grave in France. The first lady has attended the ceremony, at which the monument was officially unveiled.

Similar work is underway in Georgia, a country hosting the graves of Mirza Şafı Vəzəh, Mirza Fətəli Akhundov and Ahmad bay Ağayev. Memorial houses of Mirza Jəllil and Nəriman Nərimanov are being repaired. The Heydar Aliyev Foundation has branched out into Georgia and Russia. The Moscow representation of the Heydar Aliyev Foundation is headed by Leyla İlham qızı Aliyeva, thereby expanding the opportunities for noble-minded and magnanimous ideas of Mehriban xanım.

Following the traditions, which have been started by Heydar Aliyev, her father-in-law, and later become the aim and priorities on agenda for her socio-political activities, Mehriban xanım initiated an Amnesty Act which was approved by the Milli Məclis, thereby releasing thousands of prisoners.

The careful consideration of the statehood of Azerbaijan refers to the existence and development of lofty ideals in the path of life, particularly, during the reign of Pərixan xanım, the granddaughter of Şah İsmayıl the First and the daughter of Şah Təhməsin the First is the son of Şah İsmayıl the First. Golden deeds of Mehriban xanım breathed new life into great khatuns of the past, the first ladies of the Turkic world, whose socio-political activities and merits - albeit the effects of what they did were in the shadow of more famous males, their fathers, brothers, and lords - gilded the history of statehood of Azerbaijan.

The odour of sanctity stemming from the contributions by Mehriban xanım to the development of the Azerbaijani society is an addition of a new quantity to the image of a socially and politically active Azerbaijani female. Meanwhile, this also promotes national spiritual values in

Səfəvilər dövlətinin, I Şah İsmayıl Xətəinin, Məhinbanu Sultanının, Pərişan xanımın səsi idi. Bu səssə eksponatları, Sankt-Peterburqa, Ermitaja və dünyanın bir çox muzeylərinə sürülən Şeyx Səfi kitabxanasının, Səfəvilər sarayının gileyi idi.

Bütün xarici səfərlərində, keçirdiyi görüşlərdə Dağlıq Qarabağ münaqişəsindən, Ermənistanın Qarabağı yerlə-yeksan etməsindən, maddi-mədəni icmlərinin qəddarcasına dağıdılmasından, Ermənistan silahlı qüvvələrinin təcavüzündən danışan Azərbaycanın Birinci xanımı Xoşməramlı Səfir kimi bəşəriyyəti dialoqa və qarşılıqlı anlaşmaya çağırır. Bütün varlığı, ruhu və duyğuları ilə Azərbaycanın, Şərqlin və türk dünyasının bir parçası olan Mehriban xanım bəşəri ideallara sədaqət hissi ilə dünya insanı, dünya vətəndaşıdır!

Dinlərə və sivilizasiyalararası dialoqa töhfələrində, fikir və düşüncə azadlığına, insan şəxsiyyətinə, milli-mənəvi dəyərlərə ehtiramı ilə O, həm də yeni minillikdə əski dövrlərin hamisi, klassika ilə müasirliyin körpüsüdür! Sivilizasiyalararası dialoqda gənclərin rolunu çox gözəl bilən Mehriban xanım Əliyeva dünyanın müxtəlif bölgələrindən olan gənclərin iştirakı ilə Şərqlə Qərbin görüşdüyü Azərbaycanda beynəlxalq konfransları təşkil edir.

Qəlbli humanist hisslərlə dolu olan Azərbaycanın Birinci xanımı Mehriban Əliyevanın arzuları nə bitməzdir, nə də tükənməz.

İftixar hissi ilə deməliyə ki, bu gün milli dövlətçilik və müstəqillik tariximizin yeni və parlaq səhifəsinə ilk dəfə olaraq qızıl hərflərlə yazılmış Birinci Xanım İnstitutu da məhz Mehriban xanım Əliyevanın adı, imzası və onun sərhədlərə sığmayan xoşməramlı fəaliyyəti ilə bağlıdır.

Milli dövlətçilik tariximizin şanlı səhifələrini nəzərdən keçirdikcə, müasir Azərbaycan dövlətinin

political life, making the ears of many lent to the voice of heartbeat of an Azerbaijani woman, thereby preserving the atmosphere of purity in the environment of politics.

Being in politics, she, nevertheless, is not a politician, but a sincere believer in books and scientists as a substitution - in due course - for arms and soldiers. This makes her a custodian of art and culture, both representing the combination of the richness of morals of the nation with its antiquity.

In 2006, during her visit to the United States in capacity of the co-head of the Azerbaijan-U.S. inter-parliamentary friendship group, Mehriban xanım remained in the memories of many after she informed the staff of the Textile Museum in Washington, DC, which she visited, of the Sheikh Səfi carpet - on the display as a Persian carpet - as being attributable to the people of Azerbaijan and carrying a particular weight to the history of its statehood. As a matter of fact, her voice of protest - the herald of the truth and the message of morality - was the voice of the entire nation suffering in the course of justice since the separation of Azerbaijan in two parts, following the signing of Gulistan and Turkmanchay Peace Treaties (on November 24th, 1813, and later, on February 10th, 1828, the Russian Empire and Iran entered into peace agreements that divided Azerbaijani lands into northern and southern parts. The north was annexed to Russia, and the latter remained with Iran), thereby changing the lives of many, even to present day.

Her objection was an outcry that could have been raised by every single devoted Azerbaijani, who is proud of the Safavids and the creations during their reign, including treasures from the Sheikh Səfi library, which embellish encyclopaedic collections of many museums with gold letters.

Being the goodwill ambassador, a beacon for the dialogue among civilizations and mutual understanding, the first lady of Azerbaijan brings to the notice of foreigners, whom she either receives in Baku or meets during her visits abroad, the truth about Garabagh, the Armenian aggression and atrocities committed against Azerbaijanis, and unique masterpieces and artefacts which have been razed to the ground by Armenians.

We should state with a great honour that the First lady Institution written with the Golden letters in the new and bright history of our country is also linked to the name, signa-

Birinci Xanımı, müqəddəs amallı Mehriban Əliyeva sanki Azərbaycanın görkəmli qadın dövlət xadimlərinin ictimai-siyasi fəaliyyətini özündə təəcəssüm etdirir. Bu mənada həyata keçirdiyi genişmiqyaslı layihələri ilə özünə əbədiyaşarlıq qazanmış Azərbaycanın Birinci Xanımı maddi-mədəni irsimizə, milli-mənəyə dəyərlərimizə yeni ahəng və çalar gətirdi.

O, sənətə, mədəniyyətə qayğısında Əleykə-Könül-daşı, dövlətdəki nüfuzu və müdrikliyində Möminə xatunu, Tutu Bikanı, imkansızlara, əsgər və şəhid ailələrinə doğmalığında Şahsarayı, Tanrı evlərinə ehtiramda Səlcuqşah Bəyimi, xalqına məhəbbət hissində Məhinbanu Sultanımı, Pərixan xanımı, lirik-romantik duyğularında, xeyirxahlığında Xurşud Banu Natəvanı, ədəbi-fəlsəfi düşüncə tərzində Qonçabəyimi, siyasi fəaliyyəti və analitik təfəkküründə Sara xatunu xatırladır.

İllər, əsrlər keçəcək, qərinələr ötəcək! Çox şeylər dəyişəcək. Əbədi qalan yənə də tarix olacaq. Türkan xatun, Şahsaray, Sara xatun, Tomris, Səlcuqşah Bəyim, Pərixan xanım, Tutu Bika, Möminə xatun, Bəyim xanım kimi Azərbaycanın görkəmli qadınları xatırlananda bu qüdrətli xatunları yaddaşlara qaytaran, onların boy aldığı Odlar Yurduunu dünyaya tanıdan, milli dövlətçilik və müstəqillik tariximizin əzəmətli səhifəsinə ilk Birinci Xanım kimi yazılan Mehriban Xanım Əliyeva nə unudular, nə də yaddan çıxar.

ture and trans-border goodwill actions of Mehriban Aliyeva.

Mehriban khanim, the First Lady of the modern Azerbaijan state, an Azerbaijani by flesh and blood, by sense and spirit, a piece of the East and the Turkic World, is also a universal citizen devoted to human ideals. She also heartens the strengthening of the bridge of communication between the classical past and modernity, transforming Azerbaijan, a country at the crossroads of the East and West, into a popular venue of international conferences involving young talents and minds.

An inexhaustible source of humanist ideals, Mehriban khanim Aliyeva, the first lady of modern-day Azerbaijan, bears a striking resemblance to her ancient peers, the great khatuns of the Turkic World. In her activities, she embodies the principles and ideals of her predecessors.

Her patronage of art and culture refers to glorious deeds of Aleyka-Konuldash, while her influence upon the state and wisdom draw a parallel with Momuna khatun and Tutu Bika. Cognate attitude towards the poor, soldiers and the families of shehids ranks Mehriban khanim evenly with Sahsaray, while her deep respect for the places of worship is reminiscent of the similar culture fostered by Səlcuqşah Bəyim. Finally, her love for her nation could unite her with Məhinbanu Sultan and Pərixan khanim, her generosity is the continuation of the traditions of Xursud Banu Natəvan, her way of literary and philosophical thinking makes us recall Qonchabəyim, while her political activities and analytical mind are an illustration in point featuring Sara khatun.

Years and centuries will pass! Many things will be changed. But it will be history that will exist forever. And it will be Mehriban Aliyeva, the person returning such female-rulers of Azerbaijan as Turkan khatun, Shahsaray, Sara khatun, Tomris, Seljugshahbeyim, Perikhan khanim, Tutu Bika, Momina khatun, Bayim khatun and others to our memories, promoting their Motherland, the land of fire in the world, whose name is written in the great National Statehood History of our country as the first First Lady, who will never be forgotten.

SON SÖZ ƏVƏZİ

IN PLACE OF AN AFTERWORD

Ta qədimlərdən Odlar Yurdu Azərbaycanda insanlar dünyanın dörd müqəddəs başlanğıcından yarandığını söylədilər. Şərqdə doğan günəşin hərəkətinə, od-ışiq məbədləri olan Yanardağın, Atəşgahın sorağına dünyanın dörd tərəfindən Odlar Yurduna kahnilər və elçilər gəldilər.

Odlar Yurdu Od, İşıq, Su və Torpaq müqəddəsliyinə tapınsa da, İlahi nurdan yarandığına inandı və "Zəbur'u, Tövrat'ı, İncil'i, "Qurani-Kərim'i yer üzünə endirən Ulu Tanrı bütün bu nemətlərdən ona pay verdi.

Yaşıl zəmiləri, meyvəli bağları və yaşıllıqlarla ila cənnəti xatırladan Odlar Yurdunda tarixi yazmaqdan daha çox yaratdılar. Orxon-Yeniseydən bitib-tükən-məyən bir yol gələn babalarımız Qobustanın qayaüstü abidələrini, Gəmiqayını, İlan dağı, Qız qalasını, Marağa rəsədxanasını dünyanın ilk tədris mərkəzlərindən birinə çevirdi. Çin səddindən başlayıb Avropaya uzanan Böyük İpək Yolunun üstündə, Şərqlə Qərbin kəsişməsində olan Azərbaycana uzaq-uzaq ellərdən və qumsal çöllərdən dəvə karvanları gələrək dünyanı zıncırov səsinə oyaatdı.

Azərbaycanlıların Ana Vətən dediyi, gözəlliyi və zənginliyindən dünyanı heyranlandıran bu məkan tarixi mənbələrdə Odlar Yurdu, Od-Ər yurdu, Azər yurdu kimi tanındı.

From the time immemorial people of the Land of Fire believed that the world originated from four primal elements: Fire, Light, Water, and Soil. Preachers and messengers from far and wide were drawn to Azerbaijan by fire and light emanated from ancient shrines of Yanardagh and Ateshgah that embodied the heat of the sun born in the East (ex oriente lux).

Exalting sacredness of Fire, Light, Water and Soil, Azerbaijan worshipped God's creative power and was blessed with all those gifts by the Great God of the Torah, the Old Testament, the Gospels and the Qur'an. With its azure skies, snow-capped peaks, emerald meadows, verdant forests, sparkling streams, blue sea, fecund fields and abundant orchards, Azerbaijan was made to resemble the paradise.

The people inhabiting this land did not write history because they were busy making history. Our ancestors came a long way, both spatially and temporally. Their spiritual development manifests itself through admiration for the mark left by the Noah's Ark at Gəmiqaya (the Rock of the Ship), carving Qobustan's petroglyphs and Orkhon-Yenisey rock inscriptions, building the mysterious Maiden Tower of Baku and turning the mediaeval Marağa Observatory into one of the first places of higher learning in the world.

Bu torpağa nemətləri və sərvətləri İlahi verdisə, qoynundakı dövlətləri igid, müdrik və məğrur oğulları, xatunları qurdu. Qılıncla Dövlət qurub, Qələmlə qanunlar yazdı. Dost deyib gələnlərə süfrəsində yer verib, ona xain çıxanlara qənim kəsildi. Manna, Lulubi, Ruti, Arata, Midiya, Atropatena, Massagetlər, Atabəylər, Qaraqoyunlu, Ağqoyunlu və Səfəvilər dövləti kimi adı bəlli xanlıqlar və sultanlıqları qurdu!

Zərgərləri, misgərləri, dülgərləri, memarları, rəssamları, nəqqaşları, dulusçuları, şairləri, filosof-təbibləri və astronomları ilə məşhur olan Azərbaycan adlı məmləkətin adı dünya ilə bir oldu. Dünya Şəki ipəyinə, Basqal kələğayısına, Quba, Qazax, Gəncə, Qarabağ, Şirvan, Borçalı, İrəvan xalisinə büründü. Nefti, pambığı, ipəyi ilə tanınan bu xalqın "Muğam" inciləri, sazın-qavalın, tarın, kamanın, udun, neyin havaları insanları heyətdə qoydu.

Naxçıvan, Təbriz, Şamaxı, Dərbənd, Bakı, Gəncə, Ərdəbil, Şəki, Şuşa, İrəvan, Xoy, Məhənd, Marağa, Zəncan kimi iri-iri şəhərləri və ticarət mərkəzləri yarandı.

Azərbaycan bir çox dövrlərdə kralların, şahların və padşahların savaş meydanı oldu!

Azərbaycanı sevməyən qüvvələr Şəmsəddin Eldəgizi, Atabəy Məhəmmədi, Şirvanşah İbrahim, Qara Yusifi, Uzun Həsəni, Cahan Şah Həqiqini, Qazi Burhanəddini, Şah İsmayıl Xətəini, qubalı Fətəli xanı, gəncəli Cavad xanı hər zaman önlərində gördülər!

Azərbaycanın bu qüdrətli sərkərdə-xaqanları ilə üz-üzə dayanan düşmən döyüş meydanında Massagetlərin hökmdarı Tomrisin, Bərdə gözəli, əfsanəvi Nüşabənin, Qafqaz Albaniyasının hökmdarı Məhin-

Azerbaijan sat astride the Great Silk Road that stretched from the Great China Wall through some of the largest deserts, mountains and grasslands in the world to the Bosphorus Strait and further unto Europe. Merchants and travellers traversing this route awakened the world with the sound of their belled camels.

The land that Azerbaijanis call theirs, the country astonishing in its beauty and diversity, has been variously known through the centuries as the Land of Fire or the Land of the Fire Keeper (literal translation of "Azerbaijan"). Graciously endowed by God, this country was made into a nation by its valiant, wise and proud sons and daughters who established the state with a Sword and wrote its laws with a Pen. They welcomed and embraced friends and punished and destroyed traitors. Some of the states and tribal unions established on the land of Azerbaijan through four millennia of history were Aratta, the Qutis, the Lullubis, Caspiana, Mannae, Medea, Atropatena, the Sakae, the Massagetae, Arran (Caucasian Albania), the Kingdom of Shirvan (Shirvanshahs), the states of Atabegs, Akkoyunlu, Karakoyunlu and Safavi.

Through centuries Azerbaijan has been made famous by the mastery of its carpet weavers, jewellers, copper-smiths, carpenters, ceramists, architects, miniature artists, decorators, poets, physicians, philosophers and astronomers. The world donned Shaki silks, wrapped itself in Basqal shawls and spread the rugs of Garabagh, Shirvan, Ganja, Quba, Qazakh, Borchali and Irevan. Besides natural treasures of petroleum, cotton and silk, Azerbaijan amazed through its powers of music such as classical Mugham, tunes played on saz, qaval, tar, kaman, ud, ney. Cities of Nakhchivan, Tabriz, Shamakhi, Darband, Baku, Ganja, Ardabil, Shaki,

banunun müdrikliyinə və döyüş taktikasına heyran oldu.

İran şahı Kiri Tomris, Makedoniyalı İsgəndəri Nüşabə, Hörmüzü Məhinbanu ədalətə səslədi. Məhinbanunun qardaşı qızı Şirin Sasanı hökmdarı II Xosrov Pərvizi böyük məhəbbəti və ilahi gözəlliyi ilə diz çökdürdü.

Atabəylər dövlətinin qurucusu Şəmsəddin Eldəgiz öz səltənətini Möminə xatun müdrikliyi ilə qurdu. Eldəgizlər sülaləsinin II Atabəyi Məhəmməd Cahan Pəhləvan Zahidə xatun əzəməti, onun sərkərdəlik məharəti və cəsarəti ilə ömrü boyu öyündü.

Təbrizi düşməndən və işğaldan azad edən Zahidə xatun adı milli dövlətçilik tariximizə yazıldı.

XII-XIII əsrlərdə yaşayan Mehriçan xatun Atabəylər dövlətini dəfələrlə təcavüzdən qorudu. Qaraqoyunlu dövlətinin hökmdarı Qara Yusifin və onun xatunu Əleykə-Könüldaşın adı gələndə qəsbkarlar lərzəyə gəldi. Hökmdar Cahan Şah Həqiqinin bacısı Şahsaray qəhrəmanlığı, müdrikliyi və uzaqgörənliyi ilə Qaraqoyunlu dövlətinin sarayına bir daha güc verdi. Adı dünyanın diplomatiya tarixinə yazılmış, Şərqlin ilk diplomat qadını, Ağqoyunlu hökmdarı Uzun Həsənin anası Sara xatun zamanında Roma papalarını və Avropa krallarıni heyrətdə saxladı. Ağqoyunlu Uzun Həsənin xatunu Səlcuqşah Bayım milli dövlətçilik tariximizdə önəmli hadisə olan "Qanunlar toplusu"nu yazdıran şahə dəstək oldu. O, Səzəndarın dəstəsini yaratmaqla, Ağqoyunlu sarayını musiqinin, sənətin və mədəniyyətin himayədarına çevirdi.

Milli dövlətçilik tariximizə Səfəvilər dövləti kimi qüdrətli bir dövlət bəxş edən I Şah İsmayıl Xətai ana diimizi dövlət dili elan etdi. Saraya əzadkirlilik, poetik ruh gətirdi. Qızları Pərixan xanım, Məhinbanu Sultanım

Shusha, İrevan, Khoy, Marand, Maragha, Zanjan became large population and commercial centres.

In various times Azerbaijan was a battleground of various khagans, sultans, shahs, and tsars. Enemies of Azerbaijan were pursued and defeated by the likes of Shams-ad-Din Eldegiz, Atabey Muhammad, Shirvan-shah Ibrahim, Kara Yusuf, Uzun Hasan, Jahan Shah Haqiqi, Qazi Burhan-ad-Din, Shah Ismayil Safavi, Fathali Khan of Quba and Javad Khan of Ganja. Adversaries facing the Azerbaijani armies were also amazed by intelligence and strategic acumen of Azeri warrior queens: Massagetan Tomyris who defeated and decapitated Cyrus the Great of Persia; legendary Nushabe, a belle on the throne of Barda, who persuaded Alexander the Great to make peace with her kingdom; and Mehimbanu, the Queen of Arran who faced down the Sassanid Shah of Iran Hormizd and had her niece Shirin to win over Shahinshah Khosrow the Second Parvez ('the ever Victorious') with her beauty, affection and loyalty.

The founder of the state of Atabeys Shams-ad-Din Eldegiz built his domain with the help of his wise wife Mominə Khatun. The second Eldegizid Atabey Muhammad Jahan Pehlevan took pride in majesty, martial talents and courage of his wife Zahide Khatun. She commanded troops that freed Azerbaijan's capital Tabriz from enemy occupation and, in doing so, has forever imprinted her name in the history of Azerbaijan's national liberation movement. Another prominent Atabey court lady, Mehriçan Khatun, was instrumental in fending off enemy attacks on the Atabey realm at the turn of the 12-13th Centuries.

Mere names of Karakoyunlu ruler Kara Yusuf and his wife Eleyke-Konuldash made invaders tremble.

və nəvəsi Pərican xanım ədaləti, düzlüyü təbliğ edib, qəlb oxşayan lirik şeirlər yazdılar. Quba xanı Fətəli xanın, Gəncə xanı Cavad xanın döyüş yolunu Tutı Bikanın və Bəyim xanımın mübariz ruhu, cəsarəti və vətən sevgisi nura qərq etdi.

Zaman-zaman səlib yürüşlərinin və bir çox məkrli qüvvələrin milli dövlətçilik tariximizə təsirləndən qadınların dövlətin idarəedilməsindəki statusu yavaş-yavaş arxa plana keçdi. Onlar daha çox poeziyada, elmə, maarifçilikdə və xeyriyyə tədbirlərində görünməyə başladı.

Zaman, dövr, quruluş və sistem dəyişdikcə qadına münasibət də dəyişirdi. Tomrisin, Nüşabənin, Zəhidə xatunun, Mehrican xatunun, Əleykə-Könüldaşın, Şahsarayın, Sara xatunun, Səlcuqşah Bəyimin, Tutu Bikanın, Bəyim xanımın sərkərdəlik məharətini və döyüşkən ruhunu Məhsəti Gəncəvinin, Ağabəyim Ağə Ağabacının, Qonçabəyimin, Xurşudbanu Nətəvanın varisləri yaşatdı.

Qarabağ xanı İbrahimxəlil xanın qızı Ağabəyim Ağə Ağabacı, Naxçıvan xanı Ehsan xanın qızı Qonçabəyim, Qarabağın sonuncu xanı Mehdiqulu xanın qızı Xurşudbanu Nətəvan, çağdaş Azərbaycan dövlətinin məman Heydər Əliyevin ömür-gün yoldaşı, akademik Zərifə xanım Əliyeva kimi görkəmli qadınlar ictimai fəaliyyətləri, elm və mədəniyyət sahələrindəki uğurları ilə milli-mənəvi dəyərlərimizə sonsuz töhfələr verdilər.

Nizamiyyə Universitetinin təməlini qoyan Türcan xatunu, Atabəylər dövlətində məktəblər açan Möminə xatunu, Təbrizi yaşılıqlara qərq edən Zəhidə xatunu, Mehrican xatunu, Qaraqoyunlu və Ağqoyunlu saraylarında qanunlar yazdırıb sənət adamlarını və əsgər ailələrini himayə edən Əleykə-Könüldəşi, Şah-

Wisdom and vision of Shahsaray, a sister of Karakoyunlu ruler Jahan Shah Haqiqi, enormously assisted the Karakoyunlu cause. The first female diplomat in the East was Sara Khatun, the mother of Akkoyunlu ruler Uzun Hasan, whose statesmanship and diplomatic talents amazed the Pope and European kings with whom she was relating. Uzun Hasan's wife, Saljuqshah Beyim Khatun, helped the king to compile his famous Law Code. Her support for the sazarad helped make the court of Uzun Hasan famous for its patronage of music, arts and culture.

Shah Ismayil the First- Khatai, a founder of the strongest Azerbaijani state in history, declared our native tongue the official language of the Safavi domain. He was also a renowned philosopher and poet writing under the penname of Khatai. His daughters Perikhan Khanim and Mehinbanu Sultanım and granddaughter Perikhan Khanim preached justice and fortitude and wrote touching lyric poetry. Fathali Khan of Quba and Javad Khan of Ganja were helped and encouraged by the fighting spirit, bravery and patriotism of their spouses Tutu Bike and Beyim Khanım, respectively.

However, under influence of backward forces the role of women in the state matters was reduced with time, and women continued mostly in "soft" pursuits like poetry, science, education and philanthropy.

With the passage of time and the change of political system the pattern of women leadership have also varied. Statesmanship, martial talents and fighting spirit of Tomyris, Nushabe, Zahide Khatun, Mehrijan Khatun, Eleyke Konuldash, Shahsaray, Sara Khatun, Saljuqshah Beyim, Tutu Bike and Beyim Khanım were substituted by generosity and creative talents of

sarayı, Səlcuqşah Bəyimi, Xurşudbanu Natəvanı, yeni bir mühtədə Nəsib bəy Yusifbəylinin xanımı və İsmayıl Qaspralın bacısı Kökkər xanım, Həsən bəy Ağayevin xanımı Xədicə xanım, Nəriman Nərimanovun ömür-gün yoldaşı Gülsüm xanım əvəz etdi. Həsən bəy Zərdəbinin xanımı Hənifə Abayeva-Məlikova və Cəlil Məmmədquluzadənin xanımı Həmidə Cavanşirli kimi qadınlarımız ömürlərini maarifçiliyə və xeyriyyəçiliyə həsr etdi.

Adlan milli dövlətçilik tariximizə qızıl hərflərlə yazılan görkəmli qadın dövlət xadimləri və qüdrətli xatunlardan dərslər alan Azərbaycan qadını 1937-ci ilin dəhşətli repressiyalarında sınağa çəkildi. Hüseyn Cavidin Müşgünəzi, Əhməd Cavadın Şükriyyəsi, Seyid Hüseynin Ümğülsümü repressiyanın qurbanına çevrilsə də, qadın ülvyyətidən, qadın haqqından, ana müqəddəsliyindən dönmədi!

1941-45-ci illər müharibəsi Aliyyə Rüstəmbəyova, Qədiriyyə Salimova, Fəridə Vəzirova, Səfiyyə Rüstəmbəyova, Nəxanım Səfərova, Şövkət Səlimova, Dürrə Məmmədova kimi qəhrəman qızlarımızı sınağa çəkdi. Onlar şərafətli döyüş yolları ilə Nigərin və Həcərin soyundan olduqlarını sübut etdilər.

Kommünizmin düşünlümüş siyasəti ilə siyasi səhnədən sıxışdırılan Azərbaycan qadınları sonralar qəhrəmanlıq salnaməsini qəbarlı alları ilə yazdılar. Sevil Qaziyeva, Şamama Həsənova, Bəsti Bağirova kimi zəhmətkeş qadınlar Azərbaycan Respublikası Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin I katibinin, müasir Azərbaycan dövlətinin memarı Heydər Əliyevin sayı ilə orden və medallara layiq görüldülər, SSRİ Ali Sovetinə deputat seçildilər.

Quruluşun sort qanunlarına baxmaraq, izzət

Məhsəti Ganjəvi, Ağahəbəyim Ağha Ağhabəji, Qonchəbəyim, Xurşudbanu Natəvan and their spiritual heirs.

Prominent women, the likes of Ağahəbəyim Ağha Ağhabəji, a daughter of İbrahim Khalil Khan of Garabagh; Qonchəbəyim, a daughter of Ehsan Khan of Nakhchivan; Xurşudbanu Natəvan, a daughter of the last Garabagh Khan Mehdiqulu; as well as Zərifə Aliyeva, the wife of the architect of contemporary Azerbaijan Heydər Aliyev made invaluable contributions to nation's well-being and morale through their public activities, artistic and scientific pursuits.

Türkan Khatun, a founder of Nizamiyyə University; Məminə Khatun, who championed school-building at the time of Atabəys; Zəhidə Khatun and Məhrişan Khatun, who beautified Tabriz and immersed it in the sea of green parks and gardens; courts ladies Əleykə Konuldash, Şahsaray and Səlcuqşah Bəyim who were lawmakers, art patrons and philanthropists at Karakoyunlu and Akkoyunlu courts were followed in modern times by enlightenment and charity activists such as Kökkər Xənim, a sister of İsmayıl Qasprili and the wife of Nəsib Bəy Yusifbəyli; Xədicə Xənim, the wife of Həsən bəy Ağayev; Gülsüm Xənim, the wife of Nəriman Nərimanov; Hənifə Abayeva-Məlikova, the wife of Həsən Bəy Zərdəbi; Həmidə Cəvənşirli, the wife of Cəlil Məmmədquluzadə.

Women of Azerbaijan who learnt their life lessons from the above mentioned female role models were tried cruelly by Stalinist repressions of 1937. Hüseyn Cavid' wife Mushkunaz, Ahmad Javad's wife Shukriyyə, Seyid Hüseyn's wife Umğulsum were imprisoned or exiled but could not be made to shake off their womanly pride, motherhood rights or spiritual loftiness.

Orucova, Umnisə Musabəyova, Aida İmanquliyeva, Zəhra Quliyeva kimi elm fədaıları, Şərqin ilk opera müğənnisi Şövkət Məmmədova, ilk opera yazan bəstəkarı Şəfiqə Axundova, ustad xanəndələr Şövkət Ələkbərova, Sara Qədimova, Zeynəb Xanlarova, dünya şöhrətli müğənnilər Fidan və Xuraman Qasimovalar, məşhur aktrisaslar Leyla Bədərbəyli, Hökumə Nəcəfova, Barat Şəkinskaya kimi müqəddir sənətkarlar Azərbaycanı dünyaya gəldilər. Mirvarid Dilvazi, Əzizə Cəfərzadə və Nigar Rəfibəyli kimi qələm sahibləri bu torpaqda doğuldular!

Ötən minillikdə Azərbaycan çox böyük uğurlara imza atdı. Azərbaycan dünyaya Nizami Gəncəvi, Əfzəladin Xaqani, İmadəddin Nəsimi, Məhəmməd Füzuli, Şah İsmayıl Xətai, Cahan Şah Həqiqi, Qazi Bühranəddin, Abbasqulu Ağə Bakıxanov, Mirzə Fətəli Axundzadə, Həsən bəy Zərdəbi, Cəmsid Naxçıvanski, Cəlil Məmmədquluzadə, Nəriman Nərimanov, Üzeyir bəy Hacıbəyli, Heydər Əliyev, Səməd Vurğun, Mir Cəlal Paşayev, Fikrət Əmirov, Nəsir İmanquliyev, Qara Qarayev, Bülbül, Rəşid Behbudov kimi dühələri bəxş etdi.

Bu dühələri dünyaya gətirən qadınlar məşhur universitetlər bitirmədi.

Bu qadınların çoxusu sadə və zəhmətkeş insanlar, evdə qadınlar idi.

Onlar genin və qanın yaddaşından söz açıb, beşik başı laylaları, muğamları və saz havaları ilə övclərlərin ruhuna nur çilədilər. Onlara qəhrəmanlıq, mərdlik, və cəsarət dərsi keçərək, Ana Vətəni, Odlar Yurdu Azərbaycanı sevməyi öyrətdilər. Ona Ana Vətən deyib, 'Kitabi-Dədə Qorqud'a and içdilər.

Milli mənlilik, kimlik və qadına münasibət baxımından çox önəmli olan 'Kitabi-Dədə Qorqud'da

World War II was another hard trial for Azerbaijani women, but it produced genuine female heroes in the likes of Aliyye and Safiyye Rustambeyova, Qadriyye Salimova, Feride Vəzirova, Naskhanim Safarova, Shovkat Salimova and Durre Mammadova who proved that they are worthy of the glorious names of Koroghlu's Nigar or Qachaq Nabi's Hajar.

Communist policies intentionally pushed women away from political scene into non-political public roles, most notably to workplace activities. Puckered and work-weary hands of Sevil Qaziyeva, Shamam Hasanova and Basti Baghirova made them 'labour heroes' honoured by the state, decorated with medals and elected to the USSR Supreme Soviet at the insistence of the architect of contemporary Azerbaijan Heydar Aliyev who was then the First Secretary of the Central Committee of the Azerbaijan Communist Party.

Despite various hardships, Azerbaijani women like Aida İmanquliyeva, İzzet Orujova, Umnisə Musabəyova, Zəhra Quliyeva made it into the world of science. Shovkat Mammadova became the first female operatic singer and Şəfiqə Akhundova the first female opera composer in the East. Further on, Azerbaijan produced a diamond scattering of female talents: traditional-style singers Shovkat Alakbarova, Sara Qadimova and Zeynəb Xanlarova, opera divas - sisters Fidan and Khuraman Qasimova, famous actresses Leyla Bədərbəyli, Həkumə Nəcəfova, Barat Şekinskaya, eminent authors Mirvarid Dilbazi, Əzizə Cəfərzadə and Nigar Rəfibəyli.

In the centuries that we have reviewed, Azerbaijan gifted to the world such greats as Nizami Ganjavi, Afzal-ad-Din Xaqani, İmad-ad-Din Nəsimi, Muhammad Fuzuli, Şah İsmayıl Xətai, Jahan Şah Həqiqi,

qadın təkə vəfəli ömür-gün yoldaşı deyil. O, həm də övlad böyüdü, dar gündə ərinin və oğlunun dayağı olur.

Həyat yoldaşı ilə birgə qadın döyüş meydanına gedir, ağlı və müdrikliyi ilə sarayını və ocağını zinətləndirir.

Zaman sübut etdi ki, hər bir əzəmətli kişinin arxasında qüdrətli qadın dayanır.

Şəmsəddin Eldəgizin Möminə xatunu, Atabəy Məhəmmədin Zəhidə xatunu, Qaraqoyunlu Yusifin Əleykə-Könüldaşı, Ağqoyunlu Uzun Həsənin anası Sara xatunu, Səlcuqşah Bəyimi, Qubalı Fətəli xanın Tutu Bilkəsi, Gəncəli Cavad xanın Bəyim xanımı, Heydər Əliyevin Zərifəsi bu deyilənləri əməlləri ilə gerçəkliyə çevirdilər.

Azərbaycanın Birinci Xanımı, YUNESKO və İSESKO-nun Xoşməramlı Səfiri, Heydər Əliyev Fondunun Prezidenti, millət vəkili Mehriban Əliyevanın "Həyatda hər bir kəsin yerini və taleyini tarix müəyyən edir..." fəlsəfi fikirlərini xatırladıcaq məhz böyük məsuliyyət hissi ilə, cəmiyyətdəki yerini və rolunu müəyyənləşdirmiş Azərbaycanın və Türk dünyasının bu görkəmli qadın dövlət xadimləri göz önünə gəlir. Şəmsəddin Eldəgizin xatunu və Atabəy Məhəmmədin anası Möminə xatun eşqinə, Ağqoyunlu Uzun Həsənin anası Sara Xatun şərəfinə və xatunu Səlcuqşah Bəyimin xatirinə, Böyük Heydər Əliyevin Zərifə xanım məhəbbəti və sədaqətinə abidələr ucaldıldı. Bu ənənə bu gün də davam edir, sabah da belə olacaq!

Tarixin bütün mərhələlərində Azərbaycan bəşər sivilizasiyasına öz zəngin töhfəsini bəxş etmişdir. Məhz minilliklər qovuşduğunda müasir Azərbaycan dövlətinin qurucusu və banisi xalqımızın milli lideri Heydər

Qazi Burhan-ad-Din, Abbasqulu Ağa Bakikhanov, Mirza Fathali Akhundzade, Hasan Bey Zardabi, Jamshid Nakhchivanski, Jalil Mammadquluzade, Nariman Narimanov, Uzeyir Hajibeyli, Heydar Aliyev, Samed Vurgun, Mir Jalal Pashayev, Fikret Amirov, Nasir İmanquliyev, Qara Qarayev, Bulbul, and Rashid Behbudov.

Women who bore them did not graduate from famous universities. Most of them were simple-folk, down-to-earth women. Housewives. Unsung heroes. Besides transmitting their blood heritage, they nurtured their sons, sung them lullabies, mugham and saz melodies, told them native tales, gave them lessons of courage, bravery and perseverance, taught them to love their country, the Land of Fire. With Azerbaijan on their lips, they swore by the name of Dede Qorqut.

Kitabi Dada Qorqut, the national epos of Azerbaijan, is very illuminating on the issues of national identity and self-realisation, including in its attitudes to women. Women in the Dede Qorqut tradition were very much respected as men's companions, nurturing mothers and helpers in the time of need. A woman would go to war with her husband, and would also give council at the court and the fireplace alike.

Time has proven that behind every great man there is a great woman.

Shams-ad-Din Eldəgiz's spouse Momine Khatun, Atabey Muhammad's spouse Zəhidə Khatun, Kara Yusif's spouse Əleykə Konuldash, Uzun Hasan's mother Sara Khatun and spouse Səlcuqşah Beyim, Fathali Khan's spouse Tutu Bike, Javad Khan's spouse Bəyim Khanım, Heydər Aliyev's spouse Zərifə Aliyeva all stand a definite proof to this age-old adage.

Recalling the thoughtful remark of the First Lady of

Əliyevin müdrik və uzaqgörən siyasəti nəticəsində bu gün dünya Azərbaycanı etiraf edir. Beynəlxalq aləmdə böyük nüfuz qazanmış, ölkəmizin Prezidenti möhtərəm cənab İlham Əliyevin yorulmaz fəaliyyəti sayəsində respublikamız dünyanın ən inkişaf etmiş ölkələri cərgəsinə daxil olmuşdur. Bir zamanlar əfsanəvi hesab olunan Böyük İpək Yolu, Bakı-Tbilisi-Ceyhan, Bakı-Tbilisi-Erzurum, Bakı-Tbilisi-Qars neft, qaz və dəmir yolu kimi bir sıra beynəlxalq əhəmiyyətli layihələr bu böyük şəxsiyyətlərin uğurlu diplomatiyası ilə gerçəkləşdi. Ermənistanın işğalçı siyasəti nəticəsində yaranmış Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı Azərbaycan həqiqətləri bəşəriyyətə bəyan edildi.

İndi Azərbaycan həm də təkcə sərvətlərinə və təbii ehtiyatlarına görə deyil, insan kapitalına, düşünən beyinlərinə görə qəbul edilir.

Ulu öndər Heydər Əliyevin xalqımız qarşısında gördüyü misilsiz işlərdən biri də müstəqilliyin ilk illərindən başlayaraq dövlətimizin mükəmməl qadın siyasətinin formalaşdırılması və bu sahədə ölkəmizdə əldə edilən nailiyyətlərdir. Bu nailiyyətlərin nəticəsidir ki, respublikamızın ictimai-siyasi həyatının bütün sahələrində, dövlət idarəçiliyində qadınlarımızın öz potensiallarını gerçəkləşdirmələri üçün hər cür şərait yaradılmışdır.

Böyük fərah hissi ilə deməli ki, bəşər tarixinə həm də mədəniyyətlərin dialoqu əsrə kimi daxil olan XXI əsrdə dünyanın siyasi hakimiyyətində qadınların iştirakını və rolunun global dəyər kimi qəbul edildiyi bir zamanda Azərbaycan qadını da beynəlxalq aləmdə özünəməxsus yer tutmuşdur.

Bu mənada ölkəmizin Birinci Xanımı, Heydər Əliyev Fondunun Prezidenti, YUNESKO və İSESCO-nun

Azerbaijan, UNESCO and ICESCO Good Will Ambassador, President of the Heydar Aliyev Foundation, Member of Parliament Mehriban Aliyeva that "place and fate of every one in the life is determined by history..." one pictures before his or her mental view precisely the afore-mentioned stateswomen of Azerbaijan and the Turkic world, distinguished by utmost responsibility for their public and social roles.

Shams-ad-Din Eldegiz and Atabey Muhammad, driven by love for their wife and mother Momine Khatun, raised in her memory the magnificent Momine Khatun Turbese (Mausoleum) in Nakhchivan. Akkoyunlu's Uzun Hasan built famous Charshi (market-place) in Tabriz in honour of his mother Sara Khatun and erected Tabriz's Blue Mosque, a gem of Islamic architecture, in memory of Saljuqshah Beyim. This tradition continues today with several monuments commemorating Zərifə Aliyeva.

Azerbaijan has generously contributed to the world civilisation in various ways throughout its history. At the turn of the millennium, ingenious and visionary policies advanced by the founder of contemporary Azerbaijan, national leader Heydar Aliyev earned independent Azerbaijan recognition as a full-fledged member of international community. Thanks to tireless efforts of the current President of the Republic of Azerbaijan, gaining wide international respect, Azerbaijan has joined the ranks of the most developed nations in the world. Astute diplomacy of these two remarkable statesmen has made once implausible grand international projects like the Great Silk Road, the Baku - Tbilisi - Ceyhan oil pipeline, the Baku - Tbilisi - Erzerum gas pipeline, the Baku - Tbilisi - Kars railroad a reality and proclaimed to the world the truth about the Mountainous Carabagh

Xoşməramlı səfəri, millət vəkili Mehriban xanım Əliyevanın həyata keçirdiyi beynəlxalq əhəmiyyətli, humanist layihələr onun simasında Azərbaycan qadınına yüksək hörmət və ehtiram qazandırmışdır. Məhz bunun nəticəsidir ki, milli dövlətçilik tariximizə həm də Azərbaycanın ilk Birinci Xanımı və Birinci xanım İnstitutunun müəllifi kimi yazılan Mehriban xanım Əliyeva qısa zamanda bir çox ölkələrin və beynəlxalq təşkilatların çox yüksək mükafatlarına layiq görülmüşdür.

Bu gün maddi-mədəniyyət incilərinin və muğamların dili ilə insanları dostcasına, qardaşcasına anlamağa çağıran Azərbaycanın Birinci Xanımı xalqımızın dünya ictimaiyyətinə humanist bir xalq kimi tanıtılmasında misilsiz işlər görür. Bunun nəticəsidir ki, nəcib əməlli Mehriban xanım Əliyevaya həm Azərbaycanda, həm də beynəlxalq aləmdə mədəniyyətin, sənətin himayədarı və dostu kimi də rəğbət bəslənilir. İndi hər bir azərbaycanlı qadın üçün Mehriban xanım Əliyevanın ömür yolu örnəkdir və gələcəkdə də örnək olaraq tarixin qızıl səhifələrində qalacaqdır.

Bu gün hər bir Azərbaycan qadını dünya insanı üçün hələ də oxunmamış müqəddəs bir kitabdır. Onun zərif əlləri ipək saplarla dünyanın ən incə maddi-mədəniyyət inciləri olan xalıları cana gətirir. Sabaha ünvanlanmış "sevgi məktubları" toxuyur. Sənət əsərləri yaradır, kitablar, monoqrafiyalar yazır, zəmilərdən taxıl biçir, bağlardan bar yığır, buruqlardan neft çıxır. Yuvasını isidir, körpəsinə siğal çəkir, qavalı, tan, kamanı, sazı, udu, neyi dilləndirir.

Bu kitabda dünya insanına məhəbbətin, ləyaqətin, həm də cəsarətin gözü ilə baxan Azərbaycan qadınından söz açılır, adlı milli dövlətçilik tariximizə

conflict, whose resolution is prevented by Armenia's aggressive, occupationist policy.

Now Azerbaijan is recognised in the world not just for natural riches but also for its brains, its human capital, not least that of Azerbaijan's women. One of the outstanding services of Heydar Aliyev to the nation is development of a thoughtful and comprehensive women's policy, which has paved way for women to show their true potential in public life, politics and public administration.

With great admiration shall we state that in the 21st Century, which has entered human history as the age of the dialogue of civilisations and women empowerment, women of Azerbaijan have also taken their rightful place both nationally and internationally. In this respect humanitarian projects of international significance managed by the First Lady, President of the Heydar Aliyev Foundation, UNESCO Good Will Ambassador Mehriban Aliyeva, M.P., have earned high respect and recognition for Azerbaijani women. For her untiring efforts she was honoured with highest national awards of several countries as well as with international accolades in a matter of a few years. She will also be remembered as the prima First Lady of Azerbaijan and the pattern setter for that institution.

Initiatives of the First Lady of Azerbaijan to achieve better understanding between the peoples of the world through promotion of tangible and intangible culture (including mugham, a syncretic Oriental musical tradition on the UNESCO Intangible Heritage List) have gained her wide national and international recognition as a friend and patron of arts and culture. Her noble role in presenting Azerbaijanis to the world as a peaceful, civilised and humanistic nation has been unmatched. Mehriban Aliyeva has become a lifetime

qızıl hərfərlə yazılan görkəmli qadın dövlət xadimlərindən danışılır!

Qadın gözəllik, ülvüyyət, məhəbbət, sədaqət və müqəddəslik rəmzidir. Qadın həm də qəhrəmanlıq, ləyaqət və cəsarət daşıyıcısıdır! Onu sevdikcə, onun qəlbinə yol tapdıqca, yer üzünü işığa, nura qarq etmək olar...

Dilindən, dinindən, irqindən, əqidə və məsləkindən asılı olmayaraq, qadın qadındır, qadın Anadır! Qadın olan yerdə sülh, sabitlik, əmin-amanlıq və isti ocaq var! Bu müqəddəsliyə isə həmişə ehtiyac olub. Dünən də, bu gün də, sabah da olacaq.

role model for every Azerbaijani woman and will remain so in the golden pages of history.

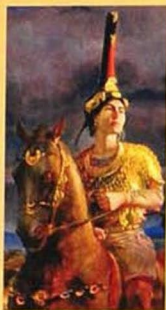
For the world, women of Azerbaijan are an open, yet still unread book. Gentle hands of Azerbaijani women weave with silk and wool threads most prized carpets and rugs. This is a labour of love: for weavers, carpet ornaments are 'love letters' addressed to the future. Women of Azerbaijan create works of art, write books and monographs, reap wheat in the fields, pick fruit in orchards, recover oil from the earth. They warm their nests and caress their babies. They make qaval, tar, kaman, saz, ud, ney come to life.

This book tells of Azerbaijani women who look onto the world with love, dignity and courage. A woman is a symbol of beauty, love, loyalty and spirit. She is also endowed with fortitude, dignity and valour. Love of a woman enlightens and saves the world.

Regardless of her confession, race, beliefs and occupation, a woman is a woman. A woman is a Mother. Without women, there is no life, peace, security and warmth in the world. This is a sacred function which has been, is and will always be needed in the world.

MUXTƏLİF DÖVRLƏRDƏ AYRI-AYRI MÜƏLLİFLƏR TƏRƏFİNDƏN
TƏSVİR OLUNMUŞ AZƏRBAYCAN QADINLARI

AZERBAIJAN LADIES DEPICTED BY INDIVIDUAL
AUTHORS AT DIFFERENT STAGES OF HISTORY

Tomris
Tomris

Məhinbanu
Mahinbanu

Könüldəş
Konuldash

Səlcuqşah bəyim
Seljugshah beyim

Nüşabə
Nushaba

Tutu Bika
Tutu Bika

Pərixanqızılbaş
Perikhangizilbash

Arayış Bəyim və Şahsaray Bəyim
Qaraqoyunlu
Arayish Begim and Shahsaray
Begim Karakoyunlu

Tacılı Xatun (Bəyim) Qızılbaş
Tajli Khatun (Begim) Gizilbash

Zərifə xanım Əliyeva
Zarifa khatim Aliyeva

Tomris
Tomris

Zərifə xanım Əliyeva
Zarifa khatim Aliyeva

Möminə Xatun Eldəgiz
Möminə Khatun Eldegiz

Mehriban xanim Əliyeva
Mehriban xanim Aliyeva

Mehriban xanim Əliyeva
Mehriban xanim Aliyeva

Mehriban xanim Əliyeva
Mehriban xanim Aliyeva

Mehriban xanim Əliyeva
Mehriban xanim Aliyeva

Mehriban xanım Əliyeva
Mehriban xanım Aliyeva

Mehriban xanım Əliyeva
Mehriban xanım Aliyeva

Mehriban xanım Əliyeva
Mehriban xanım Aliyeva

Mehriban xanım Əliyeva
Mehriban xanım Aliyeva

Mehriban xanım Əliyeva
Mehriban xanim Aliyeva

Mehriban xanım Əliyeva
Mehriban xanim Aliyeva

Mehriban xanım Əliyeva
Mehriban xanim Aliyeva

Mehriban xanım Əliyeva
Mehriban xanım Aliyeva

Mehriban xanım Əliyeva
Mehriban xanım Aliyeva

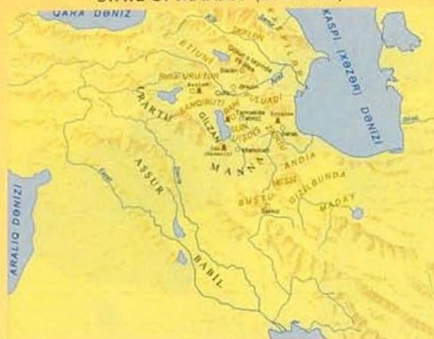

Mehriban xanım Əliyeva
Mehriban xanım Aliyeva

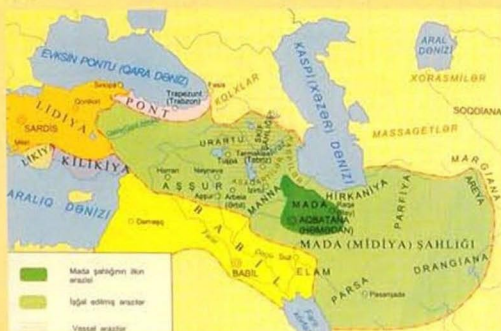
AZƏRBAYCANIN TARIXİ XƏRİTƏLƏRİ

HYSTORICAL MAPS OF AZERBAIJAN

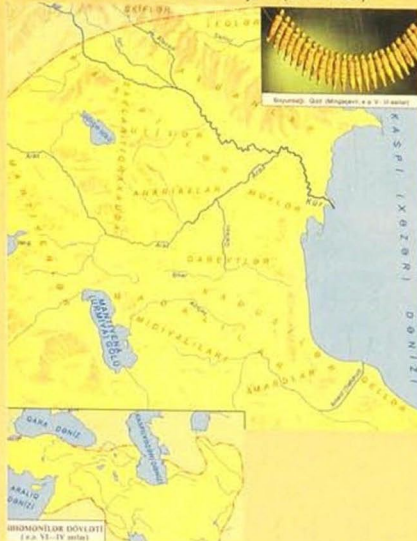
MANNA DÖVLƏTİ (E.Ə. IX-VII ƏSRLƏR)
STATE OF MANNA (IX-VII B.C.)

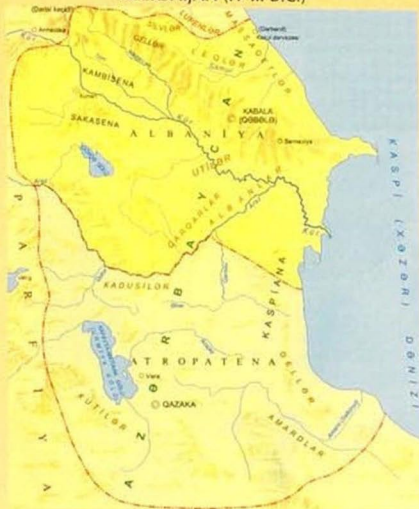
MADA (MİDİYA) ŞAHLIĞI (E.Ə. VII-VI ƏSRLƏR)
STATE OF MİDIA (VII-VI B.C.)

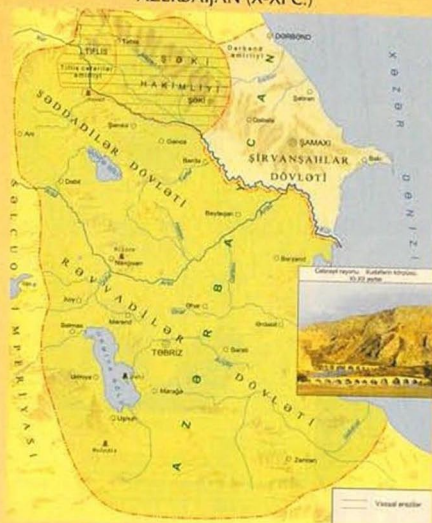
AZƏRBAYCAN (E.Ə. VI-IV ƏSRLƏR)
TERRITORY OF AZERBAIJAN (VI-IV B.C.)

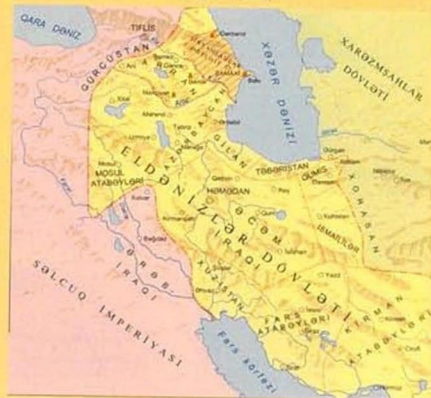
AZƏRBAYCAN (E.Ə. IV-III ƏSRLƏR)
AZERBAIJAN (IV-III B.C.)

AZƏRBAYCAN (X-XI ƏSRLƏR)
AZERBAIJAN (X-XI C.)

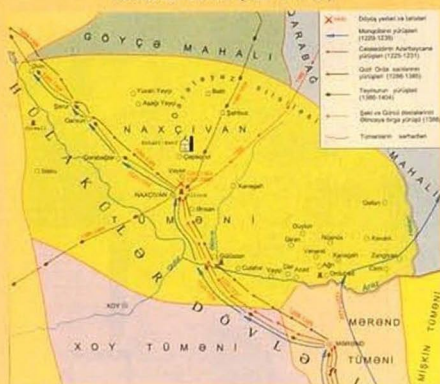
AZƏRBAYCAN ATABƏYLƏR DÖVLƏTİ
(1136-1225-Cİ İLLƏR)
STATE OF ATABEYS
(1136-1225)

AZƏRBAYCAN (XIII-XIV ƏSRLƏR) AZERBAIJAN (XIII-XIV C.)

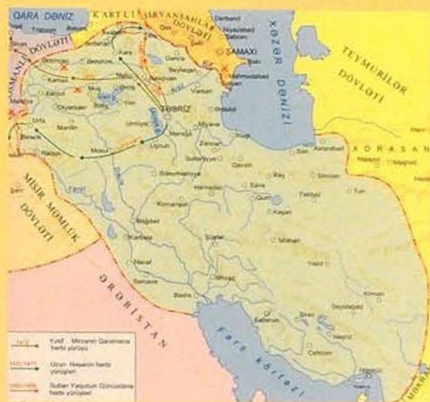
NAXÇIVAN (XIII-XIV ƏSRLƏR) NAKHCHIVAN (XIII-XIV C.)

AZƏRBAYCAN QARAOYUNLU DÖVLƏTİ
(1410-1468-Cİ İLLƏR)
STATE OF KARAKOYUNLU (1410-1468)

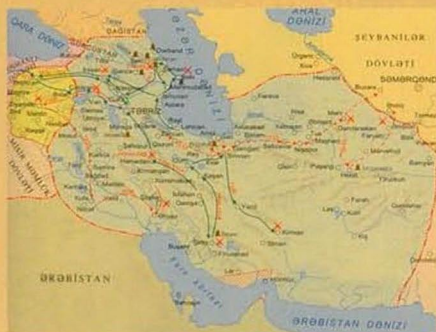
AZƏRBAYCAN AĞQOYUNLU DÖVLƏTİ
(1468-1501-Cİ İLLƏR)
STATE OF AKKOYUNLU (1468-1501)

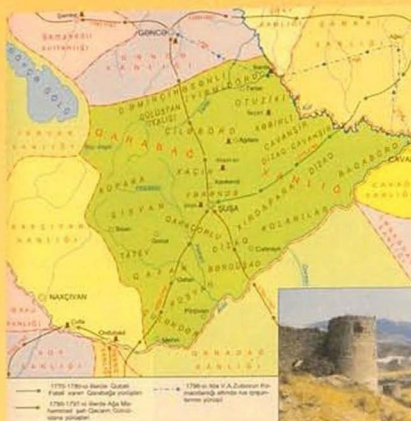
AZƏRBAYCAN (XV ƏSR)
AZERBAIJAN (XV C.)

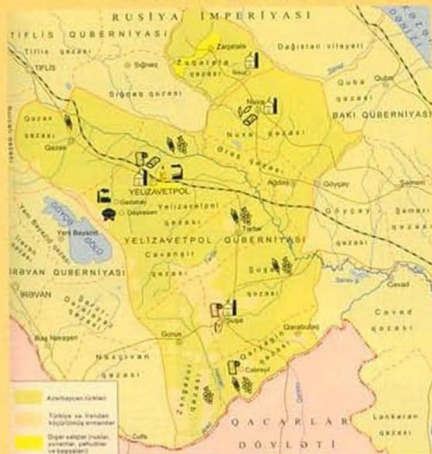
AZƏRBAYCAN SƏFƏVİ DÖVLƏTİ
(I ŞAH İSMAYİL DÖVRÜ, 1501-1524-CÜ İLLƏR)
AZERBAIJANI SAFAVIDS STATE
(PERIOD OF SHAH ISMAIL FIRST, 1501-1524)

QARABAĞ XANLIĞI (XVIII ƏSR) GARABAGH KHANATE XVIII

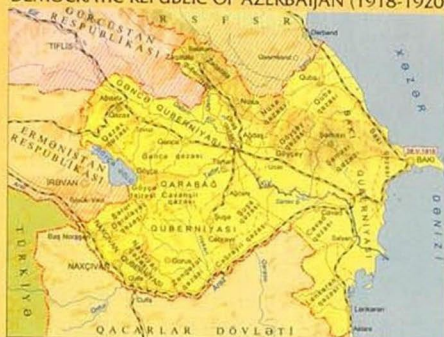

GƏNCƏ XANLIĞI (XIX-XX ƏSRLƏR) GANJA KHANATE XIX-XX

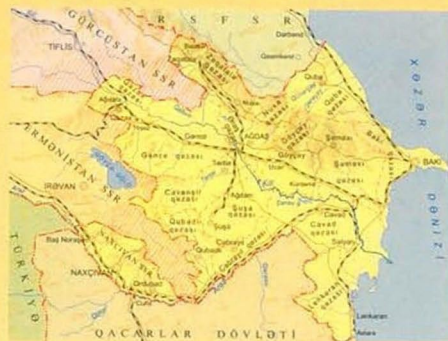

AZƏRBAYCAN XALQ CÜMHURİYYƏTİ
(1918-1920-Çİ İLLƏR)

DEMOCRATIC REPUBLIC OF AZERBAIJAN (1918-1920)

AZƏRBAYCAN SSR (1920-1922-Çİ İLLƏR)
SOVIET REPUBLIC OF AZERBAIJAN (1920-1922)

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
REPUBLIC OF AZERBAIJAN
(UPPER GARABAGH UNDER OCCUPATION BY ARMENIAN MILITARY FORCES)

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI (1991-2007-Cİ İLLƏR)
REPUBLIC OF AZERBAIJAN (1991-2007)

İttifaq-ı azadlıq bölgəsi 2007-ci il
yılınar ayının 1-nə qədərən verilib

Respublikanın quru sərhədlərinin uzunluğu: təxminən 2 849 km-dir
Səhi xəttinin uzunluğu - 825 km
DÜZLÜK: 86,6 min kv. km
Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorü: 80 min kv. km
PAYTAXTI: BAKI — 1,9 mln nəfər
DÜZLÜK: 8,6 mln nəfər
RƏSMİ DİL: Azərbaycan
DİN: İslam
DÖVLƏT QURULUŞU: Respublika
PUL VAHIDI: Azərbaycan manatı

Ümumi daxili məhsulun — adambaşına həcmi 1233,5 manat (AZN) təşkil edir.
2007-ci il üçün dövlət büdcəsi: 5,7 mrd manatdır (AZN)

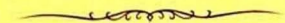
AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ DÖVLƏT HIMNİ

Azərbaycan! Azərbaycan!
Ey qəhrəman övladın şanlı Vətən!
Səndən ötrü can verməyə cümə hənə!
Səndən ötrü qan tökməyə cümə qadın!
Ürəngli bayraqınla məsud yaşa!
Məmlətin can qurban oldu!
Sənə həbə meydan oldu!
Hüququndan keçən oğlar,
Hər bir qəhrəman oldu!

Sən olasan gülüstan
Sənə hər an can qurban!
Sənə min bir məhəbbət
Səndə tutmuş məkan!

Namusunu hiylət etməyə,
Bayrağını yüksəltməyə
Cümə gənclər müstəqil
Şanlı Vətən! Şanlı Vətən!
Azərbaycan! Azərbaycan!

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT:

LIST OF USED LITERATURE:

- Ambrocco Kontarini. Gündəlik. - Azərbaycan tarixi üzrə qaynaqlar. - Bakı, 1989
- Antoni Cenkinson. Gündəlik. - Azərbaycan tarixi üzrə qaynaqlar. - Bakı, 1989
- Azərbaycan beynəlxalq aləmdə. I-II cildlər. - Bakı, 1996-1999
- Azərbaycan BMT ailəsində: Birləşmiş Millətlər Təşkilatının sessiyalarında, konfranslarda, tədbirlərdə. - Bakı, 2000
- Azərbaycanı dünyaya saydıran insan. - Bakı, 1998
- Azərbaycan ədəbiyyatı incələri. 12 cildə. Dastanlar, 2-ci cild. - Bakı, 1987
- Azərbaycan tarixi: uzaq keçmişdən 1870-ci illərə qədər (red. S.Əliyərli). - Bakı, 1996
- Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (1918-1920). Parlament: stenoqrafiya, hesabatlar. 2 cildə. - Bakı, 1998
- Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası. 2 cildə. - Bakı, 2005
- Azərbaycan tarixi. II cild. - Bakı, 1998
- Azərbaycan tarixi. III cild. - Bakı, 1999
- Abdulla Kamal. Yanımcıq əlyazma. - Bakı, 2004
- Alişanova M. Heydər Əliyev - iqtisadi müstəqilliyimizin banisidir. - Bakı, 2006
- Aslanova R. XXI əsr: Yeni mədəniyyət məkanına inteqrasiya. - Bakı, 2007
- Bahaeddin Ögel. Böyük Hun imperiyası. 2 cildə. - Bakı, 1992
- Bahaeddin Ögel. Türk mifolocisi. I cilt. - Ankara, 1989
- Bahaeddin Ögel. Türk mifolocisi. II cilt. - Ankara, 1995
- Bahaeddin Ögel. Türk kultürünün gelişme çağları. - İstanbul, 1988
- Bakıxanov A. Gülüstani-İrəm. - Bakı, 1951
- Baykara H. Azərbaycan istiqlal mücadiləsi tarixi. - Bakı, 1992
- Bünyadov Z. Azərbaycan Atabəylər dövləti. - Bakı, Azərənşr, 1989
- Bünyadov Z. Azərbaycan VII-IX əsrlərdə. - Bakı, Azərənşr, 1989
- Cəfərov N. Azərbaycanlılar: etnokulturoloci birliyin siyasi-ideolocu üfüqləri. - Bakı, 2001
- Cəfər-zadə Ə. Azərbaycan poeziyasında xalq şərin üslubu. - Bakı, 1981
- Cəfər-zadə Ə. Natəvan haqqında hekəyələr. - Bakı, 1963
- Cəfər-zadə Ə. Bizdən əvvəl doğulanlar. - Bakı, 1972
- Dövlət müdriklik məktəbi: Heydər Əliyev və dövlət idarəçiliyi. - Bakı, 2000
- Dima A. Qafqaz səfəriş - Bakı, Yazıcı, 1985
- Əfəndiyev O. Azərbaycan Səfəvilər Dövləti. - Bakı, Azərənşr, 1993
- Fərzəlibaylı Ş. Azərbaycan və Osmanlı imperiyası (XV-XXI əsrlər). - Bakı 1994
- Fətəli xan Xoyski: Həyat və fəaliyyəti. - Bakı, 1998

Gəncəli S. Azərbaycanın maarifpərvər qadınları (tarixi öçerklər). - Bakı, 1960

Gəncəli S. Azərbaycanın şanlı qızları (öçerklər) -Bakı, 1988

Gəncəli S. Qadın, gözəllik və ülvyyə. - Bakı, 2001

Günəş kimi parlaq: Heydər Əliyev şəxsiyyəti mətbuat prizməsində-Bakı, 1995

Hacıyev İ., Məmmədov Ş. Türk dünyasının alim və şair hökmdarları. - Bakı, 1998

Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir, c. I-X - Bakı, Azərşər, 1997-2004

Heydər Əliyev. Müstəqillik yolu: seçilmiş fikirlər. - Bakı, 1997

Heydər Əliyev beynəlxalq aləmdə. - Bakı, 2002

Heydər Əliyev dünyanın gözü ilə. - Bakı, 2003

Heydər Əliyev işığı - İpək Yolu. - Bakı, 2000

Heydər Əliyev və azərbaycanlıq məfkurəsi. - Bakı, 2002

Həqiqi Cahanşah. Seçilmiş əsərləri. - Bakı, 1986

Həsənlı C. SSRİ - Türkiyə: soyuq müharibənin sınaq meydanı. - Bakı, 2005

Həsənov C. Azərbaycan beynəlxalq münasibətlər sisteminə. 1918-1920-ci illər. - Bakı, 1993

Həsənov Ə. Azərbaycan və ATƏT. - Bakı, 1997

Həsənov Ə. Azərbaycanın xarici siyasəti. Avropa dövlətləri və ABŞ (1991-1996). - Bakı, 1998

Hüseynova M. Heydər Əliyev və Azərbaycan dövlətçiliyində qadın məsələsi. -Bakı, 2001

Hüseynova İ. Heydər Əliyev və Qafqazda sülh prosesi. - Bakı, 2003

Hüseynova H. Azərbaycan Avropaya inteqrasiya prosesləri sisteminə (1991-1997). - Bakı, 1998

Hüseynzadə Ə. Qırmızı qadınlar içində yaşıl işıqlar. - Bakı, 1996

Həbibbəyli İ. Dialoq Avrasiya dərgisi. - Türkiyə-İstanbul. 2004, N13, səh.94-97

Həbibbəyli İ. Qərbin Karvan yolu üzərində Naxçıvan. - Naxçıvan curnalı. 2004, N10

Həbibbəyli İ. Ədəbi-tarixi yaddaş və müasirlik. - Bakı, Nurlan, 2007

Xəlilov S. Lider, dövlət, cəmiyyət. - Bakı, 2001

Xəlilov S. Şərqi və Qərbi: ümumbəşəri ideala doğru. - Bakı, 2004

İbrahimov C. Qaraqoyunlu dövləti. - Bakı, 1957
İbrahimov Z. Azərbaycan qadınlarının qəhrəman keçmişindən. - Bakı, 1943

İlham Əliyev. Azərbaycan nefti dünya siyasətində. -Bakı, 1997

İlham Əliyev bu günün və gələcəyin faktorudur. -Bakı, 2001

İrfan Ulgü. Qızıl ulduzdan hilala doğru. -Bakı, 1994

İsmayilov M. Azərbaycan tarixi. -Bakı, 1992

Kalankatuklu Moisey. Albaniya tarixi. - Bakı, Elm, 1993
Kitabi -dədə Qorqud. -Bakı, 1988

Qasimov Ə., Qasimov M. İpək Yolu bəşəriyyətin tərəqqi yoludur. - Bakı, 1999

Qeybullayev Q. Azərbaycan türklərinin təşəkkül tarixindən. - Bakı, 1994

Qeybullayev Q. Qədim türklər və Ermənistan. - Bakı, 1992

Qocaturk N. Türkün Yaddaş Kitabı. - Bakı, Nurlan, 2005

Qoluzadə V. Gələcəyin üfüqləri: (Azərbaycan Respublikasının xarici siyasəti barədə mülahizələr, müəhəbbələr, şərhlər). - Bakı, 1999

Qəndilov S. Müstəqillik illərinin düşüncələri. -Bakı, 2006
Mahmud İsmayil : Azərbaycan xalqının yaranması. - Bakı, 1995

Mahmudov Y. Azərbaycan diplomatiyası: XV-XVII yüzilliklər. - Bakı, 1996

Mahmudov Y. Öyrənilməmiş səhifələr (Azərbaycan diplomatları haqqında) -Bakı, Gənclik, 1972

Mahmudov Y. Azərbaycan tarixi atlası. - Bakı, 2007

Mehdiyev R. Azərbaycanın inkişaf dialektikası. -Bakı, 2000

Mehdiyev R. Azərbaycan: qloballaşma dövrünün tələbləri. - Bakı, 2005

Mehdiyev R. XXI əsrdə milli dövlətçilik. - Bakı, 2003
 Məmmədov A. Beynəlxalq münasibətlər. - Bakı, 2002
 Mirzə Adıgözəl bəy. Qarabağnəma. - Bakı, 1950
 Onullahı S. XIII - XVII əsrlər Təbriz şəhərinin tarixi. - Bakı, 1982
 Paşayeva N. İnsan bədiil obyekt kimi. - Bakı, 2003
 Piriyev V. Azərbaycan Hülakülər dövlətinin tənəzzülü dövründə (1316-1360-cı illər). - Bakı, 1978
 Rəsulzadə M.Ə. Azərbaycan Cümhuriyyəti. - Bakı, 1990
 Şahbazov E. Heydər Əliyev və Azərbaycan neftinin inkişafı. - Bakı, 1997
 Aka İsmayıl. Şahburun Qaraqoyunlular üzərinə seferləri. Tarih incelemleri dergisi. - İzmir, 1988
 Aka İsmayıl. Timur və devleti. - Ankara, 1991
 Cəmal Gökcə. Kafkazyə və Osmanlı imperatorluğunun Kafkazyə siyaseti. - Ankara, 1979
 Faruk Sumer. Ak-Koyunlular. -Türk dünyası araştırmaları. - İstanbul, 1986
 Faruk Sumer. Kara-Koyunlular. - Ankara, 1967
 Faruq Sumar. Oğuzlar. - Bakı, 1992
 İbrahim Kafesoğlu. Türk milli kültürü. - İstanbul, 1988.
 İbrahimova P. Dumanda itən vətən. - Bakı, 2004
 İsmayıl Hakkı. Anadolu beylikləri və Akkoyunlu, Karakoyunlu devletləri. - Ankara, 1984
 Turan Ş. Fateh Mehmet - Uzun Hasan mücadiləsi və Venedik. - Tarih araştırmaları dergisi, c. III - Ankara, 1965
 Ülkü İrfan. Bağımsızlıktan sonra Azərbaycan. - İstanbul, 2000
 Yusif Akçura. Yeni türk devletlerinin öncüleri. - Ankara, 1981
 Aliyev İ. Oçerk istorii Atropateni. - Bakı, Azəməş, 1989
 Artomanov M. İ. İstoriya Xazar. - 1962
 Axmedov Q. M. Qoroda Azerbaydcanə epoxi Nizami. - Bakı, 1991
 Aşurbeyli S. Oçerk istorii srednevekovoyə Baku. - Bakı, 1964
 Aşurbeyli S. Qosudarstvo Şirvanşaxov. - Bakı, 1983

Bartold V. V. İslam. - Soç. t. IV. - Moskva, Nauka, 1966
 Bartold V. V. İstoriya Turkestana. - Soç. t. II. - Moskva, Nauka, 1963
 Bartold V. V. Xalif i Sultan. Soç. t VI - Moskva, 1966
 Bokl Q.T. İstoriya sivilizasi. - Moskva, 2000
 Bolşakov O.Q. İstoriya Xalifata. - Moskva, 1989
 Bolşakov O.Q. Srednevekoviy qorod Blicneq Vostoka. - Moskva, 1984
 Buşev P.P. İstoriya posolstv i diplomaticheskix otnoşeniy Russkoqo i İranskoqo qosudarstv v 1586-1612 ç.ç. - Moskva, 1976
 Dyakonov İ.M. İstoriy Midil. -M., -L., 1965
 Qordlevskiy V.A. Qaraqoyunlu. - İzbr. Soç.t. III - Moskva, 1967
 Konrad N.İ. Zapad i Vostok. - Moskva, 1972
 Poznyanskaya K. Staraya i novaya Tursiya. - Moskva, 1974
 Lukaşik İ.İ. Qlobalizasiya qosudarstv, pravo, XXI vek. - Moskva, 2000
 Minorskiy V.F. İstoriya Şirvana, Derbenta X-XI vekov. - Moskva, 1963
 Trever K.V. Oçerki po istorii i kulture Kavkazskoy Albanii. - M., - L., 1959
 Veresov B.A. Kultura, reliqiya i sivilizasiya na Vostoke. - Moskva, 1990
www.yagliboyaresim.net
www.sorumuz.blogspot.com

Qeydlər

Attachment

1. Atabey - state preceptor
2. Arsheen - 28 inches
3. Alimardan bay Topchubashov - (1865-1934)
is one of the masterminds of democratic values in the 1918-1920 Azerbaijan Democratic Republic. A graduate from the Department of Law at Petersburg University. He soon became a well-known lawyer, the defendant of the poor whose rights were often violated. He served as a deputy to the 1st convocation of the Russian Duma and the head of the Muslim group in it. He then was a speaker of the parliament (during the reign of the Azerbaijan Democratic Republic) and the head of the Azerbaijani delegation to the Paris Peace Conference 1919-1920, which recognized the sovereignty of the Azerbaijan Democratic Republic, the first democracy in the Muslim World
4. Aga Mahammad Shah Gajar - the founder of the Gajar dynasty, who ruled Iran since 1796 to 1825
5. Abdurrahim bay Haqverdiyev - famous writer of Azerbaijan
6. Afrasiyab Badalbayli - famous composer of Azerbaijan
7. "Azerbaijan-Irs" - Azerbaijan-Heritage
8. Ashiqs - an Azerbaijani minstrel playing the saz, an Azerbaijani stringed folk musical instrument played by plucking
9. "Beyti - Feramusham" - a communication assembly
10. "Beytush - shafa" - a communication assembly
11. Bulbul - a famous Azerbaijani singer originally from Garabagh
12. Bayatis - a lyric poem written in a plain language of ordinary people
13. Bays - rural elders
14. Caliph Omar - Caliph Omar was an early Muslim convert from the Quraysh tribe, and a companion of prophet Muhammed. He became the second Caliph (634-644), following the death of Abu Bakr, and is thus regarded by Sunni Muslims as one of the Rashidun (four righteously guided Caliphs)
15. Diamond-adorned arkhaliq - a type of men's short outer garment
16. Dada Gorgud - one of the ancient creators of heroic sagas in the world of Turkic nation
17. Farhad Badalbayli - famous composer, pianist of Azerbaijan
18. Gan ichinda - in blood
19. Gbla - the place, where Kaabe or Mecca is located
20. Gazi Burhanaddin (or Burhanaddin Sivasi) -

1344-1398) is an Azerbaijani poet, scientist and statesman, who played a pivotal role in the political life of the Middle East in the 14th century. He studied logic, astronomy, mathematics and medicine in Damascus and Egypt. His works, preserved at the British Museum, are available in Azerbaijani, Farsi and Arabic

21. Gazan khan - from the Elkhani dynasty, successors to Genghis Khan

22. "Ganunname" - set of laws alternative to contemporary constitution

23. Gaval - Azeri version of tambourine

24. Gizil - golden

25. Gizilbashes - golden heads

26. ghazals - a kind of eastern poem

27. Gul defter - the book of flowers, this album of 227 pages was handmade by Khurshud Banu Natavan, the daughter of Khan in 1886. The poetess including own lyrics and paintings in the album weaved poplar and rose on the cover with colorful silk threads.

28. Gulustan and Turkmanchay Peace Treaties (on November 24th, 1813, and later, on February 10th, 1828, the Russian Empire and Iran entered into peace agreements that divided Azerbaijani lands into northern and southern parts. The north was annexed to Russia, and the latter remained with Iran

29. Hafizes - reader of Koran

30. Hagigi - fidelity

31. Haqiqat Baghchasi - garden of the truth

32. Isa bulagi - a purling spring on the edge of precipices

33. Izaddin Garabaghli - scientist, a successor to the Av.Muslim theologian, in Near and Middle East

34. Jidir duzu - a strip of plain land, in which racing skills of the Garabagh horses were perfected

35. Jabbar Garyaghdy - khananda or mugham performer

36. Jeyhun bay Hacıbayov - composer

37. Jahan shah Hagigi - (1397-1467) was the ruler of the State of Karakoyunlu. Haqiqi is his pseudonym, under which he wrote poems in Azerbaijani and Farsi. His collections are preserved at the British Museum

38. khanandas - a mugham performer in Azerbaijani

39. khanim - a polite address to a female in the Azeri language

40. khatuns - lady, a female with decorous manners in the Azerbaijani language

41. Kaman, tar - traditional oriental music instruments

42. khagans - in the Turkic World, khaqan used to be a high title of a ruler, the word meaning the khan of khans

43. Khan qizi - the daughter of khan

44. Kharibulbuls - a type of flowers an endemic orchid species bearing a striking resemblance to a nightingale

45. Khatai Gulzari - the assembly of the connoisseurs of art and poetry

46. Khan gizi bulagi - a spring compained buiet by order of Khurshidbanu Natavan, a local female ruler

47. Kharrat Gulu - musicologist icenna school

48. Khurshidbanu Natavan-local ruler, philanthropist and poetess

49. Kechachi Mahammad - famous vocalist, khananda

50. Khan Shushinskiy - famous vocalist, khananda
51. kanizes - maids
52. "Mejlisi Uns" - a communication assembly
53. Mir Mohsun Navvab - poet, calligrapher and musicologist

54. Madrasas - Moslem religious schools
55. Mahammad Fuzuli - 1494-1556 is an outstanding Azerbaijani poet and thinker who was born and lived in Kerbela, a holy city of the Shiites in modern-day Iraq. He declined invitations by Safavid rulers to become a court poet, through he had dedicated a number of odes to them

56. Malik shah Abu-l-Fath Jalal-ad-din (1055-1092) is the great Seljuk Sultan who reined 1072 to 1092. The reformer, patron of art and science, he yet strengthened and expanded the boundaries of the Seljuk State from Central Asia up to the eastern Mediterranean

57. mugham - is a unique genre of the professional folk music of the Azerbaijanis

58. Mugham - Dastgah - complete sets of mugham

59. Mirzas - copyrighters

60. Mirza Safi Vazeh - (1794-1852) is an Azerbaijani poet, thinker and educationist. He taught Azerbaijani and Farsi at uyezds (district) schools, and gymnasium in Tiflis. In the 19th century, his lyrics were translated into the German, English, Norwegian, Italian, Swedish, Dutch, Danish, Polish, Czech, Yiddish and Russian languages. Among his bestsellers is Kitabi-Turki (Turkish book), the first textbook to learn the Azerbaijani language

61. Mirza Fatali Akhundov - (1812-1878) is an Azerbaijani writer, materialist philosopher, the

founder of realism in the Azerbaijani literature. The author of popular comedies, he served as oriental languages translator in the major office of the Caucasus province and rose to the rank of the colonel

62. Mirza Jalil Mammadquluzada (1866-1932) was an Azerbaijani journalist, public figure and writer. A graduate from the Gori seminary, he worked as teacher in Azerbaijani villages in the Erivan province of the Russian Empire. He was the publisher and editor of an Azerbaijani language newspaper in Tiflis, also opened and sponsored the activities of a school and a boarding school for Azerbaijani children in Tiflis. On April 7th, 1906, he launched Molla Nasraddin magazine which provided a basis for satirical journalism in the entire Middle East

63. Nadir shah Afshar - the ruler of Iran in the middle of the 18th century

64. Najaf bay Vazirov - dramatist, publicist

65. Nariman Narimanov (1870-1925) was a high-ranking statesman during the Soviets. A doctor by profession he organized the first public library for Muslims in Baku, in 1894. A writer and publicist, he wrote textbooks for those willing to learn Azerbaijani and Russian languages

66. Namaz - also salah in the Arabic language, is the ritual prayer practised by Muslims in supplication to Allah

67. Padshah, shah - king

68. Rubaiyats - poems

69. Sari Aslan - Golden Lion

70. Sazandalar - musicians

71. Shah Tahmasib the First (1513-1576) is the

son of Shah Ismayil the First (Khatai) A well-educated man, he was the patron of art, science and poetry. A talented calligrapher and painter, he decorated the walls of palaces in which he lived. A great warlord, he successfully completed the unification of historically Azerbaijani lands, following the annexation of Shaki and Sirvan to the realms of the State of Safavids, which reached its peak in size, power and prosperity, and gave adequate battle to Suleyman the First (Kanuni, the Magnificent) the greatest Ottoman sultan).

72. Shikasta - an eastern melody

73. Sheikh Safi carpet - a masterpiece of the Tabriz carpet school, was woven in 1539 for the Sheikh Safiaddin shrine compound in Ardabil, the ancestral lands of the Safavids; Sheikh Safiaddin (1252-1334) is the founder of the Safaviyya dervish order and the Safavids dynasty. This rarity, 10.51 meters long and 5.34 meters wide, is the largest among the carpets woven in the 16th century. In 1893, it was sold to the Victoria and Albert Museum, in which it is currently on the display

74. Shahids - martyrs

75. 'Sevgili janan' - 'My beloved one'-the title of a song

76. 'Sensiz' - 'Without you' - the title of a song

77. State of Akkoyunlu existed in the 15th century, with the capital in Tabriz

78. State of Karakoyunlu - The State of Karakoyunlu existed in the 15th century, before the emergence of the State of Akkoyunlu, with the capital in Tabriz (modern-day Iran) and realms stretching over a vast territory including historical Azerbaijani lands south of the Kur River, including modern-day Armenia, south-eastern part of modern-day Georgia,

as well as Iran, Iraq and certain regions in eastern Turkey

79. State of Safavids - The State of Safavids (1501-1736) is a feudal Azerbaijani state which emerged in historical Azerbaijani lands and soon expanded to the territories of modern-day Iran (entirely), Iraq (greater part), modern-day Georgia (Azerbaijani-populated eastern part), Afghanistan (except for the Balkh province), and Turkmenistan (south of the River of Amu Darya), as well as modern-day Turkey (certain regions in the eastern part). The capital of the state, which originally was hosted in Tabriz, was later, after war broke out between the State of Safavids and the Ottoman Empire over the influence in the Middle East, removed to Qazvin and, finally, to Isfahan. The state enjoyed full diplomatic relations with European powers at that time, precisely, Venice, the Habsburgs Empire, Portugal, Spain, etc.

80. "Sazandalar Destesi" - band of saz players

81. Segah - type of mugham, the oriental vocal music

82. Safiaddin Urmavi - (1230-1294) is an Azerbaijani musicologist, composer and calligraph. He classified the tones in the professional music into a system of categories, thereby introducing - for the first time in history - notation in music and stave tabulation, particularly, 12 major and 6 auxiliary stops

83. Saz - Azerbaijani folk music instrument which look like a guitar (traditional musical

84. "Shahseven" - favorite of the king

85. Shirin - Shirin means sweet in the Turkic language

86. "Seyahet" - 'The travel'

87. Shah Ismayil the First Khatai - (1487-1524) is the founder of the Azerbaijani State of Safavids, with the capital in Tabriz, in which he proclaimed himself the shah in 1501, who united, for the first time, all historical Azerbaijani lands, except for Shaki and Sirvan, which fell into dependence from him, under the umbrella of the single state. The reformer, he declared the Shiite branch of Islam as the governing ideology in the State of Safavids, which soon became a powerful rival challenging to the Ottoman Empire over the realms of the Middle East. Xatai is his pseudonym, under which he wrote poems, mainly Sufi writings, in the Azerbaijani, Farsi and Arabic languages. He proclaimed Azerbaijani as the official language of the State of Safavids and patronized the writers and poets who created their works in the Azerbaijani

88. Shusha qalasi - fortifications surramding shusha town

89. Shahids - martyrs

90. Seyid Shushinskiy - famous vocalist of Azerbaijan, khananda

91. Safi Khan Garabaghi - architect

92. Topkhana forest - woodland on the outskirts of shusha, which was an ammunition depot of the Garabagh khanate

93. Uzeyir bay Hacıbayov - famous composer of Azerbaijan

94. Ud - a stringed musical instrument played by plucking

95. Usta Ganbar Garabaghi - painter, master of wall paintings

96. Vasif Adigozalov - famous composer of Azerbaijan

97. Yusif Vazir Chamanzaminli - famous diplomat and writer of Azerbaijan

98. Yalchin Adigozalov - famous composer of Azerbaijan

99. Yeni Azerbaijan Party - New Azerbaijani Party (ruling Party in Azerbaijan Republic. The founder is Heydar Aliyev - national leader of Azerbaijan (Now, head of the party is İlham Aliyev - the President of Republic of Azerbaijan)

100. Yusif Mahammadcan oglu Garabaghi - philosopher, who was widely known as Great Axund and carpenter, master of wall paintings

101. "Yurd yeri" - motherland

102. Zulfu Adigozalov - famous composer of Azerbaijan

MÜNDƏRİCAT

CONTENTS

Ön söz: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü Ramiz Mehdiyev Preface: Full Member of the National Academy of Sciences of Azerbaijan Ramiz Mehdiyev	6
Tomris	15
Tomris	
Əfsanəvi Nüşabə	21
Legendary Nushaba	
Məhinbanu-Şəmiran	27
Mahinbanu-Shemiran	
Şirin	33
Shirin	
Möminə Xatun	41
Momina Khatun	
Zahidə Xatun	49
Zahida Khatun	
Mehriçan Xatun	55
Mehrijan Khatun	
Əleykə-Könüldaş	61
Eleyke-Konuldash	
Şahsaray	69
Shahsaray	
Sara Xatun	77
Sara Khatun	

Səlcuqşah Bəyim Seljugshah Beyim	83
Pərixan Xanım Perikhan Khanim	89
Məhinbanu Sultanım Mahinbanu Sultanim	95
Pərican Xatun Perijan Khatun	103
Tutu Bika Tutu Bika	111
Bəyimxanım Beyim Khanim	117
Ağabəyim Ağa Ağabacı Agabeyim Aga Agabaji	123
Qonçabəyim Gonchabeyim	131
Xurşud Banu Natəvan Khurshud Banu Natavan	139
Zərifə Xanım Əliyeva Zarifa Khanim Aliyeva	151
Mehriban Xanım Əliyeva Mehriban Khanim Aliyeva	161
Son söz əvəzi In place of Afterword	174
Ədəbiyyat siyahısı List of used literature	202
Qeydlər Attachment	205

AZƏRBAYCANIN MİLLİ DÖVLƏTÇİLİK
TARİXİNDƏ GÖRKƏMLİ QADINLAR

EMINENT LADIES IN NATIONAL
STATEHOOD HISTORY OF AZERBAIJAN

Tərcüməçi: Translator:
Mehriban Rızvan qızı Mehriban Rızvan gizi

Rəssam: Artist:
Fəxrəddin Əli Fakhraddin Ali

Muzeyşünas: Museum expert:
Sədaqət Hüseynova Sadagat Huseynova

Korrektorlar: Proof-readers:
Səbinə Abbasova, Sabina Abbasova,
Nurlana Sadıxova, Nurlana Sadikhova,
Lətifət Quliyeva Latafat Guliyeva

Dizayner: Designer:
Elman Şəfiyev Elman Shafiyev

Cap/Printed by:
İMAKOFSET

Ataturk Cad. Gol Sk. No:1
Yenibosna-Istanbul, Turkey
Phone: +90 212 656 49 97
Fax: +90 212 656 29 26
www.imakofset.com
info@imakofset.com

Axf-256962

